

Проф. В. Коваленко

ГРАМАТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КИЇВ — 1952

Влада Кувейту і Осман при Центральному
Правлінням Германської Імперії до вилучення
доказів на підручній війні, військовій і цивільній.

Керманш Вадігу

Проф. Д. Дарамонти.

ПЕРЕДМОВА

Все давно відомість браку відручника з українською мовою, який би міг задовольняти потреби українців, що вивчають рідну мову. Такої відручника потрібний був би не тільки для тих, хто спеціально вивчає українську мову, але й для тих, хто хоче мати під рукою граматичку як посібник, що дає повсюди й відповілі на ті питання, які виникають у мовній практиці.

Граматика української мови, що її подано в досить стислому вигляді, має задовольняти ці й інші потреби. Вона розкриває основні фонетичні, морфологічні й синтаксичні закони української мови і цим самим відводить базу, з одного боку, під літературну мову і, з другого боку, під літературно-письмове.

Ми ставимо своїм завданням граматичний матеріал подати в такій формі, щоб не переобтяжувати читача неурядливим текстом, а щоб читач сам з прочитаного міг цілком свідомо перейти до висновків і розуміти багатьох законів української мови.

Граматика призначається як для української школи, так і для широких мас української громадськості. Тут не подається відповідних завдань для граматичних вправ, бо це не робоча книжка, а лише граматика, що врятує за вкрай розкритими законами української мови й дає основу для розуміння цих законів у практиці читання й письма.

Автор

ВСТУП

§ 1. МОВА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ЖИТТІ НАРОДУ

Мова в житті людини має велике значення. Поки людина неосуджується не тільки, щоб розвинулася з іншими людьми, але й навпаки: її мовила в своєму власному житті, в своїй творчій розумній діяльності. Навіть тоді, коли людина буває на самоті, вона все ж таки, мислить, ах як творить своїм розумом, своєю мовою.

Отже, мова — це безперервна творчість, це творчість, яка її ніколи не може провинути ні один творець. Не дарма величезна роль мови в житті людини. Кожен людина, яка тільки мислить, прокидає відповідність своєї мисльової, обдарованої мовою. Це не означає ніяк того, чи продукт людини завжди завжди засобом мислення, чи ні. Навіть ніяк завжди має свою незвичайну людську мову, як і мовить порозуміння людини, з такою тільки різницею, що ніяк людини має інші мовні засоби порозуміння з іншими, в внутрішній суті мови та ж сама. На не раз спостерігаємо, як ніяк люди чужою розумовістю між собою, передаючи одно одному свої думки найкращим способом мислення.

Тільки та людина може похвалитися мовою, яка не може мислити, не прокидає ніякої творчої розумової діяльності, хоч би вона й прокидала інші своїми мовними засобами мислення. Нормальний процес мислення відбувається тільки тоді, коли цей процес органічно зв'язаний з розумовою діяльністю людини.

Звідси видно, що велике значення для правильного й швидкого оформлення творчої думки має мова, як мовний процес мислення, — в органічній мріє як устні, так і на папері.

В процесі такої мовної мислення ми повинні знати мову. А щоб оволодіти цим процесом мислення, треба навчитися мови. Власно кажучи, різна мова ніколи не навчиться, бо вона сприймається не з кожним матеріалом навчання тільки в літературній формі, хоча

вигірби ми для білих чистого порохування; а в мішку з ним ушкідливостя основні завданн миста й розмилу миста.

§ 2. ГРАМАТИКА, Ї ЗНАЧЕННЯ ТА ПОДІЛ

Наука, що вивчає закони мови і порян миста, звється граматикою. Граматика має велике значення в практичному вивченні мови. Вона дозволяє розкрити основні закони і встановити на цій основі правила або порян, що їх вивчати мають всіма освіченими людьми, як основний засіб вироблення миста й правдивості літературної мови.

Мова миста складається з трьох складових частин. Найважлива частина усної мови — це звуки, а в писаній мові — буква. Як звуки складаються слова, а як слова творять речення?

Відповідно до цих питань розділяють вивчення мови й граматику складати на три основні частини:

І фонетика — про значення звуку.

II морфологія — про значення форм слів.

III синтаксис — про значення речень, зв'язок слів.

Крім того, граматика має ще й допоміжні знання у вивченні мови. Розкриваючи закони, вона встановлює правила писання Гейсера. Правильне писання мови орфографія або правопис. Правильну вимову мови ортоепія. Якість граматично правильно мовити була звичайно з граматичним писанням і правильною вимовою, бо, вивчаючи й практикуючи вивчення граматики головне вивчати до ознакування порян літературного писання й вимови.

ФОНЕТИКА

Звуки української мови

§ 1. ЗВУКИ ТА ЇХ ТВОРЕННЯ

Творення звуку починається в легенях. Повітря з дихання проходить через дихальне сурдо в сурдинку, до мови для протискування крізь голосову щелепу, що й утворюють для голосування (голосовий м'яз). Звук утворюється тоді, коли голосовий м'яз голосової щелепи починають дригати. Тоді голосовий м'яз найбільше розширюється, бо голосовий ширинний. При відкритті голосової щелепи голосовий м'яз звужується, через те й звук не виходить.

Характер творення звуків залежить від того, в якому напрямку проходить даний повітря — ротовий чи носовий.

Носових звуків тільки два — м, н. Їх носова виконати тільки в відкритий носом. Закривши ніс, не їх не виконати ніколи.

Всі інші звуки творяться, коли повітря проходить через рот. Рот надовг звукам різного забарвлення, служить для звуків резонатором. Коли рот відкритий і повітря тільки проходить з рота, тоді утворюються голосні звуки [а, о, у]. Коли рот відкритий так, що повітря направляє на різні нерівності, тоді утворюються приголосні звуки [б, в, г, ґ, с]. Та й приголосні звуки не всі однаково творяться одні складаються з голосу і шурму [б, г, ж, д], другі — тільки з шурму [к, л, т, х, ш, ц].

§ 4. ПОДІЛ ЗВУКІВ НА ГРУПИ

Щоб краще прокувати фонетичні зв'язки звуків та засвоєти правила правопису й вимови, ми ділимо звуки на певні групи, виходячи з тих умов, за яких вони творяться. Отже поділ звуків на групи не є випадковий поділ, він має свої наукові основи і є необхідною умовою розуміння фонетичних зв'язків української літературної мови.

Умова творення звуків ділить нас підставу ділити звуки на дві основні групи — голосні і приголосні. При творенні голосних звуків голосники більш напружені і ротовий отвір вкритий, при творенні приголосних звуків голосники менш напружені і ротовий отвір звільнений.

До групи голосних звуків належать: а, о, у, я, и, і.

До групи приголосних звуків належать: б, в, г, ґ, д, ж, з, л, м, н, о, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, й.

§ 5. ПОДІЛ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

При творенні голосних звуків голос утворюється в гортані. Рот якогось тільки фонетично резонатора, надяком голосник різного забарвлення. В зв'язі резонатора відображає роль тільки різноманітних положень мови.

Залежно від трьох основних положень мови голосні звуки поділяються на три групи:

1) Задні: а, о, у. Задня частина мови рухається у напрямі до м'якого піднебіння.

2) Середні: в. Служить мови рухається у напрямі до твердого піднебіння.

3) Передні: в, і. Передає частину силки звука р-лястою у напрямі до переднього піднебіння.

§ 6. ПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

При творенні приголосних звуків повітря потрапляє на різні перешкоди. І через це зміється голосу чужого шкелестя. Але не всі приголосні мають перевагу голосу над шкелестя. Є приголосні, де голос переважляє над шкелестя. Це й дає основну поділку приголосної мови на дві групи:

1) Дзвінкі: б, в, г, ґ, д, ж, дж, з, зь, зь, ж, ж, р.

2) Глухі: к, п, ф, в, ф, х, ц, ш, ш.

Дальшою поділу приголосних поділямо за місцем їх творення. Місце творення приголосних звуків — це місце перешкоди шкелестя протоправляти повітря. Цю перешкоду утворює один із м'яких органів: губи, губи, мови, голосових. Залиши поділу мови на групи:

1) Гортанний: г. Місце творення цього звука — гортань, де через звукову голосову канал утворюється протоправляти звук.

2) Задньоротовий: г, к, х. Місце творення звуків — задня частина силки мови, що наближається до м'якого піднебіння, утворюючи протоправляти а, або протоправляється до нього, утворюючи протоправляти г, к.

3) Середньоротовий: ж, дж, ч, ш, ш. Місце творення — середня частина силки мови, що наближається до середнього піднебіння.

4) Передньоротовий: д, т, з, дж, с, ц, р, в, в. Місце творення — сілчка мови, що наближається до верхніх губів. Залиши це й інші мови: губи.

5) Губні: б, в, в, м, ф. Місце творення — губи, що ступаються, утворюючи протоправляти б, в, м: а також сілчка губи і верхні губи, що наближаються, утворюючи протоправляти в, ф.

§ 7. ЗВУКИ І БУКВИ

1. Людям своїм мовити вперше може творити велику кількість звуків. Але для мови літературної мови потрібна тільки кілька кількості звуків. Українська літературна мова в своєму складі має 29 звуків, з них шість голосних (а, о, у, я, е, і) та 23 приголосних (б, в, г, ґ, д, ж, дж, з, зь, зь, ж, ж, р, с, т, ф, х, ц, ш, ш).

Голосні а, о, у, і не є окремі звуки, бо вони складаються з двох м'яких уже звуків: а=б+о, о=б+у, у=в+а, і=б+і.

Так слово в приголосні *лі'* не є окремою звуко, бо складється з двох відомих звуків *л*+*і*.

2. Звук на початку передаємо буквою. Найпростіше одному звукові відповісти одна буква. Наприклад: а, о, у... б, в, г, д... Але буває й так, що два звуки позначаються однією буквою *аб*, *вд*, *жн*, одна звуко позначається двома буквами.

Так, наприклад, буква *ж*, *в*, *я*, *г*, не укладаю було *жн*, позначають завжди два звуки. Буква *лі'* позначає два звуки *л* і *і* (*доля* = *доля*). Букви *дз*, *дз* позначають один звук, що вимовляється як один довший два звуки.

Крім того, в українській мові відомі ще й буква *ь*, яка ніякого звука не позначає, а лише вимовляється для повільнішого попереднього приголосного.

Таким чином, українська алфавіт складається з звуку 23 букви: *Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Еє, Єе, Жж, Зз, Ії, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щш, Юю, Яя, Її*.

Як бачимо, до алфавіту не ввійшли звукові позначення *дз*, *дз*, бо вони складаються з літер, які вже є в алфавіті. Знаємо до алфавіту ввійшло 6 букв (*ж, в, я, г, ц, ь*), які окремі звуки не позначають.

3. Крім букв, що вказують до складу звуку, на початку складу є ще два додаткові значки: *акострофа* (') і *знак палички* (").

Акострофа по звуку зберігає роздільну значку, але в справжньому до збереження м'якості йотованих голосних (*без акострофи* *воля* б передали своїм м'якості попередньому приголосному) і твердого приголосних. Через те *акострофа* відомо тільки після твердих приголосних (*б', г', ж', в', з', д', е', є', і', й', к', л', м', н', о', п', р', с', т', у', ф', х', ц', ч', ш', щ', ю', я'*) перед м'якими голосними (*а, о, у, і, е, є*) після тих приголосних, що зберігають свої твердоті (*бур'яні, діста, ділянка*). Так же, де треба пом'якшити попередню приголосну, *акострофа* не ставимо (*град, буряні*).

Знак палички ставимо з метою зберегти правильну вимову якогось окремого слова, якщо в ньому більше не єли склад: *наприклад захоріти* а не *захоріти*; *пал'яти* а не *п'яти*. Особливо треба бути уважним наголос, щоб від нього відійти від слова. Наприклад *перевидити* — *перевозити*, *дорога* — *дорогі* та *інш*. В окремих випадках ставимо подвійний наголос, де треба зберегти подвійну значку слова. Наприклад *зв'язати* — *зв'язати*, *сім'яний* — *сім'яний* і т.д.

Звуків мови

§ 8. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Чергування о, е — і

Чергування о, е — і — це найбільша фонетична ознака української мови. Це чергування відбувається у визначених умовах, а саме: у відкритому складі мають о, е, а в закритому — і. Наприклад: сіла — стола, міл — мола, сіс — мосу, сіл — ложку, вілляний — вола та їли. На початку слова і в закритому складі через незручність вимови розпадає перед собою в: віща — овця, віска — овця, вічка — око та їли.

Проте зустрічаємо багато випадків де о, е в закритому складі не чергуються з і. Наприклад: сон, днів, весла, вола та їли. Це пояснюється двома історичними причинами:

1) Чергування о, е — і було тільки в тих випадках, коли в наступному складі була в старій мові особливий звук м'яке ь, ь, м'яке м'яке. Ось: міл [ь м'яке], сіл [ь м'яке], радість [ь радість], [але: радости (ь радости)], бо не було в наступному складі глухого.

Так само о, е чергуються з і, коли в наступному складі було незголослене я, що завжди скоротилося в й: біл [ь б'як], тил [ь т'як] [але: талі з т'ялі, де я зголослене].

2) Чергування о, е — і може бути тільки в тих випадках, де о, е даньшого походження. Так о, е, м'яке виникли тільки з м'яких звуків ь, ь (книжковий) гласні ь, ь, м'яке, а зголослені походили з о, е], не чергуються з і навіть в закритому складі. Так пояснюється сон [ь с'як], лоб [ь л'як], рот [ь р'як], днів [ь д'як], мач [ь м'як] та їли.

Через те чергування не було в таких групах слів:

а) В словах, де о, е відсутні при задні слова в інших формах: сон — спу, днів — дни, драти — драги, терти — три та їли.

б) В словах з групами звуків ор, оя, ар та ро, ло, ра, бері, воя, смерть, кров, блох, мрець та їли.

в) В словах з групами звуків оро, око, ора, але, вороз, молот, берез, ожелець та їли.

г) В словах, запозичених з інших мов, переважно мови мов тою, тою, студент, президент та їли; а також в словах, запозичених з старослов'янської мови та з інших слов'янських мов: завод, обивка, завод та їли. Це пояснюється тим, що українській мові чергування о, е — і не відповідало на інші мови.

З тих же самих причин не буває чергування і в українських неозвучках: діловод, хлібороб, основний; а також в словах значення, збагачення та ін.

Не буває чергування і з о, е, коли вони виникли з колишнього ѣ [яє]. Це і виявляється в закритах і відкритих складках і виявляється трохи м'яко: діс — діса, хліб — хліба, дід — діда та ін.

Крім цього, в багатьох випадках порушення правил чергування о, е — і групується на основі заміну аналогів, а саме:

а) Під впливом таких слів, де і в закритому складі, вони, зазнаються і в відкритому складі: вішня — вішенька, кілка — кілка, мішка — мішок тощо. Так само: пішка — пішенька, бджілка — бджілонька, маляка — маляночка тощо. Цей вплив поширюється і на слова з ор, ою, ере, ро, ло, як голіпка — голішонька, бріпка — брішонька тощо.

б) Форми родового відмінку масклин: доріс, боріс, голіс, чаліс, фліс, бріс та ін. виникли під впливом їхніх груп одні сір, чаліс, кіс тощо.

в) Наземні, форми: жалеб, мод, пригод, істор, сузвет, мод, народ з основним о, е, які понеміж перейшли в і, зберігаються під впливом родового відмінку з основним о, е: жінок, жесел тощо.

2. Чергування о, + — и

Звук о, е в словоточках ро, ло, ро, ле чергується з и постійно відкритих складках в словоточках ро, ле: кроє — крижаний, брова — чорнобривий, хрест — хрестити та ін.

1. Чергування е — о

Чергування е — відбувається після ш, ж, ш, щ, дж, й, якщо дані два тверді приголосні або склад з в, о, у та ж [в старого ш]. Наприклад: гачок, бджола, чого, жолудь, червоні [але червоні], яболо [але яблони], жовтаті [але жовтаті], чотири [але четвертий] та ін.

Але під впливом м'якої аналогії будуть відсутні ці правила, а саме:

а) Під впливом таких слів, як жовтий, вчора, пізно тощо, утворилися нові форми: вичорвоні, чорпаний, чорпіти тощо.

б) В існуючих жіночого роду творобота, біль-
шости та інші в певному чи аналогічно від таких іменників,
як: молодости, відомости тощо.

в) В прикметниках на -ний під наголосом: рожевий,
босний, грошовий подібно до таких, як: вишиваний,
квітчастий. Але не під наголосом: байковий, грошовий
твір.

г) Особливо помітні зміни вказані в дієсловах: жону,
чому під впливом форм: жонид, чомид. А також в форм-
них збіжжях чого — на чолі, пішово — в пішові,
шова — на шові.

4. Чергування і — й, у — в

Закон чергування і — й, у — в ґрунтується на при-
датках множинності в мові, а в зв'язку з цим і на пасиві
зберігається на чергування. Чергування голосних з приго-
лосною буває тоді, коли попереднє слово відноситься на
голосний. Наприклад: батько йде, дочка й сніг, сестра
вона, книжку.

Чергування не буває, коли попереднє слово відноситься
на приголосну. Наприклад: брат іде, він і вода, Степан
узяв одяць і почав писати.

Але часто буває порушення цього закону, а саме:

а) В жіночій мові для збереження ритму:

Вітер а гай підняв
Лону і тоділа. (Г. Шевченко).

б) В словах з певним значенням, яке залежить тільки
від у або від в: уряди, уряд але: вірши, влада тощо.

в) В мові, де треба зберегти ритму — в назвах святі,
книжки тощо: пророка і люда, бітька і літа тощо.

г) В залежності від звичу приголосних в наступній
слові: вона пішла у срібній.

5. Чергування аффрикати або консонантів

Деякі попередні в українській мові на й вказує тому
чергування голосних ірри. Це чергування відбувається не
фонетичним шляхом через перетворення звуку, а через змі-
няння звичу одного звука другим. Таке чергування або
зміна звуку виконує словотвірні функції подібно до су-
фіксів і префіксів. Від цього слово набирає деяку певну
значення. Наприклад чергування е з і падає дієслову зна-
чення додержувати до життя — жити, чергування
о, у перетворює іменник у дієслово: ома — засидати
тощо.

В українській мові маємо такі неспівставні чергування:

а) Чергування **е** — **і**: лети́ти — літати, аде́сти — залі́тати, че́кати — чакі́тувати, че́кати — чакі́кувати, шевча́ти — шевча́тувати, гре́бти — вигре́бати та інш.

б) Чергування **е** — **и**: беру́ — ви́бирати, терти́ — витари́ти, стеде́ти — засто́вляти та інш.

в) Чергування **е** — **о**: висті́ти — висті́ти, висті́ти — висті́ти, жону́ — жонка́ти, жарну́ти — жаро́ти та інш.

г) Чергування **є** — **я**: гра́бля — гра́бля, гра́бу — гра́бути та інш.

д) Чергування **и** — **і**: оди́ти — оди́ти, висті́ти — висті́ти, липну́ти — ліпну́ти та інш.

е) Чергування **и** — **о**: пни́ти — пни́ти, гни́ти — гни́ти, бати́ти — бабо́вину та інш.

ж) Чергування **і** — **я**: лі́ти — лі́ти, сі́сти — сі́сти, саджа́ти — саджа́ти та інш.

з) Чергування **є** — **я**: гоня́ти — гоня́ти, лоня́ти — лоня́ти, ко́сти — ко́сти, ко́сти — ко́сти, вко́сти — вко́сти та інш.

и) Чергування **о** — **и**: соню́ти — соню́ти, вко́сти — вко́сти, сон — соня́ти та інш.

й) Чергування **о** — **у**: соню́ти — соню́ти, злобу́ти — злобу́ти, ду́х, ду́шний та інш.

к) Чергування **я** — **у**: тра́сти — тра́сти, гра́би — гра́бути та інш.

§ 9. АСИМІЛЯЦІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

У мові часто один звук асимілюється (уподібнюється) з іншим, що в українській мові. Наприклад, колижати́ти в у мові приблизно до наступного складу і у або і і намовляється близько до у, як окремі звуки: об'ї́ди, об'ї́ди, об'ї́ди, об'ї́ди, об'ї́ди та інш. Так само намовляється, але тільки, тільки, а: об'ї́ди, об'ї́ди, об'ї́ди.

Особливо помітним асиміляція проявляється там, де **є** стоїть перед наступним складом і **я** (я). Цей звук не укривається в українській мові, що не тільки вимовляється, але й пишеться завжди **я** в таких словах: багачи́й, багачи́й, гаричи́й, гаричи́й, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти, кажи́ти та інш.

§ 10. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1. Чергування г — ж — з, в — ґ — к, л — м — н

Чергування задньоязичних приголосних г, ж, з з середньоязичними м, ч, ш та передньоязичними в, ґ, к відбувається залежно від того, з яким голосісканом вони сполучаються:

а) В положенні перед в, м та ь (що познано переважно з в або м'яко) вони чергуються з середньоязичними м, ч, ш крім — кримчак, кримка (з кримак), аблудко — аблудка (з аблудчак). Ольга — Ольжин; мука — мушк.

б) В положенні перед і вони чергуються з передньоязичними в, ґ, к: нога — ногаї, рука — рукаї, мука — мукаї.

Але не перед кожним м та і буває чергування г, ж, з — м, ч, ш — в, ґ, к, а лише перед м, що походить зі старого к (а не з іж); перед ж, що походить зі старого ґ (але з ж, ґ). Чаро те не буває чергування в словах рука, нога (з рука, нога), кіт, гість (з коть, гость) тощо.

2. Чергування з — ш(ш), ґ — ч, л — м, н — ш

Зубні приголосні звуки д, т, в, с чергуються з середньоязичними ж, ш, ч, ш в положенні перед і, що познано лише водяти — воджу (з водш), світити — світу (з свіш), свічка (з свіш), носити — носжу (з носш), носата — носу (з носш) тощо.

А не завжди від цього чергування відбувається і в інших випадках: судити — суджаний, платити — платчоний, носити — носжаний, носити — носчоний.

Іноді в окремих словах від впливу старослов'янської вони можуть ще замість ч сичаний — сичжаний, свичаний, свичжаний тощо.

3. Чергування д, т — с

Зубні приголосні звуки д, т в положенні перед т чергуються з с: вату — васта (зав. ватш), вату — васта (зав. ватш). Також в слові ванадати — ванаста, падати — паста, насладати — насласт, пропадати — пронасти, оду — одста і т. д.

§ 11. АСИМЕЛІЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ

Два приголосних звуки рівного творення при спільній асимілюються (зуподібнюються) один з одним. Так, наприклад, глухий перед дзвінким стає тих дзвінким: боро́дба [жінщина: боро́дба], коло́дба [жінщина: коло́дба] та іш. Також тверді перед м'якими стають м'якими: Ната́лка — Ната́лиця [жінщина: Ната́лиця], гу́ска — гу́сця [жінщина: гу́сця].

В таких випадках дуже часто виникає розходження з приписком, і за це часто треба запам'ятати.

Через асиміляцію приголосних звуків у українській мові відбуваються багато змін — як тільки в мові, але й на письмі, а саме:

а) Група *ск* міняється в *щ*: пла́скати — пла́щу, трі́ск — трі́щати, бі́ск — бі́щати; бли́скати — бли́щати та іш.

б) Група *ст* міняється в *шт*: пу́стати — пу́шту, мо́стити — мо́щити, ма́стити — ма́щу, хри́стити — хри́щити та іш.

в) Група *ад* міняється в *яд*: і́здати — і́ждити, га́йдати — га́йджити тощо.

г) Крім цього, відбуваються ще такі зміни:

Перед *ч* міняються:

г, з — о м: Во́долага — Во́лодажчина, пока́зати — пока́жчик, бри́жит — бри́жчик та іш.

к, ц — в чі ко́зак — ко́зачина [де перець членивуть до перець, друге — до суфікса], ту́рок — Ту́реччина, ві́нець — Ві́неччина, ту́ман — ту́мачина та іш.

к, о — в щ: ко́лек — Во́лощина [жінщина: Во́лощиня], ві́н — ві́щик, ко́лопа — ко́лпач, Оде́са — Оде́щина, Черка́си — Черка́щина. Так виникло *щ* в словах *щастя* [з стародавнього *счастье*], *щасливий* тощо.

Перед *н* міняються:

к, ц — в чі безко́на — безко́нний, дика — відко́ний, пішо́ць — пішо́чний, ві́ноць — ві́ночний, ві́нець — доко́нечна тощо. Але виняток є тільки в назві *ч* в словах: ру́шник, ру́шничок, соня́шник, ви́шня, серце́шник, ралі́шник, горі́шник, суча́шник тощо.

г) В назвах суфіксів призначень і прислівників *г, ж, д, в* перед суфіксом *н* разом з *н* міняються в *нч* і *щ* [наф: доро́гай — доро́жчик] (через стародавній *дороз-н-ий*), *внч* [наф: влі́зчий] (через стародавній *внч-н-ий*), *внщ* [наф: влі́зчий] (через стародавній *внщ-н-ий*) тощо.

д) Через асиміляцію бувають спотворені (скорочені) слів. Скорочення буває з допоміжною суфіксом *-ський*, *-ство* в самі:

в, з, ж + ськзді, -ство дзять -зскзй, -ство Прага — праскзй [з праскзй], Запоріжжя — запоріжскзй, Богутз — богутзство та інш.

в, ч, ц + ськзній, -ство дзють -пскзй, -ство вода — водаскзй [з водскз-сь-ній], козакство: галч — галаскзй, таварство: арусскз — нувенскзній, нувенство та інш.

з, ш, с + ськзній, -ство дзють -ськзй, -ство волоз — волозскзй [з волозскзній], товариш — товаришскзй, Одеса — одесскзній. Інші приголосні в сполученні з тими ж суфіксами не змінюються: студент — студентскзй, студентство; брат — братскзй, братство тощо.

а) Через асиміляцію powstaли водроски приголосних в іменишках і дієслвах: дзакни [закнискзй], до з асимілюванскз з попереднім м], з ілля, колосскз, життя. Через асиміляцію і з попереднім зв'язником цей останній дзем'янується: збіжжя [з нс: збіжжя], влюччя, безсерійчя тощо.

З тієї ж причини powstaли водроски в середньому відділку іменищкз жіночого роду III відділку: мазля [з мазлз], віччя, сілля та інш.

Те ж саме і в дієслвах: лзю [з лзю], лзскз [з лзскз], лзс [з лзскз] тощо.

Губні приголосні б, п, в, м, ф, р, через втрату властивості пом'якшуватися, не піддаються асиміляції і не подвоюються: безхлїб'я, ухлїр'я. Не було водроски й там, де через збіг двох приголосних закон асиміляції не міг проявитися: цнскз, лзскз та інш.

§ 12. М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

До звукових зв'язків належать також м'якшення приголосних, яке має в своїй основі дуже давню історичну морфему. До тепер найкращою ознакою м'якшення [ь], там колишній після приголосної ознаки м'якої голосної згук ь, до сього вимерлою зберегався до і. Шлюбне звуков'яз зв'яз, змінюваний по собі сліди м'якшення попередньої приголосної. Наприклад: вінь, дзнь, сінь, мазь, тінь, вітєний та інш.

Але м не всі приголосні збертали властивість пом'якшуватися. Деякі приголосні давно опевдали і тепер не пом'якшуються, зокрема це й дзакка м'якшення після них не ставило, а саме:

а) Після серпентинізованих ж, дж, ч, ш, ц: віч, віж, дзж, дзч, влж, влч, лзж, лзч, селдзжскз і т. д.

д) Після губних б, п, в, м, ф: дріб, отає, кроє, сім і т. д.

Крім звичай м'якихих в, м'якихих приголосних відбувається ще й з допомогою В, що входить у склад так званих вставних [м'яких] голосних: в, ю, я, і. Через те й кажуть, що приголосні пом'якшуються ще перед м'якими голосними: після, трояк, княся... (але й це пом'якшує приголосних).

А що задньом'якої г, г, д, ж та середньом'якої ж, дж, ч, ш, щ не пом'якшуються, то після них і не виникає м'яких голосних, а тільки тверді жаль, круча, шаста, оджу (а не: жая, круча...). Виняток становлять випадки подвійного шиплячого: жлочки, збіжжя, піччю та інш. (див. § 24).

Після після губних б, п, в, м, ф (а в окремих випадках і після ж) виникає м'яких голосних, але вони їх не пом'якшують, бо відділяються від них алографом: б'я, п'я, сім'я, кроє'я, Луц'я і т. д.

Крім те й третій спосіб м'якшення приголосних з допомогою звука і, яке показує те ж старого й. Отже, треба вимовляти м'яко тік (закля) хліб (з хліба), зілля (зодра) ліста (з ліста), ніс (зоста) вана.

§ 13. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Через асиміляцію відбувається спрощення в деяких групах приголосних звуків, тобто одні з приголосних впадає. Найчастіше впадає звук і на початку тих приголосних д, т, б, ш, г, ж, а, р, а саме в таких випадках:

а) Зубні д, т, впадають в групах ота, еня, шда, еня: пайта — шаславай, жларіста — жларісвай, істота — істувата, тиждень — тижня, празник (з празника).

Виняток становлять слова: відставний, востанній тощо.

б) Губні б, в впадають перед м: погубвати — погута, загубати — загута та інш.

в) Задньом'якої г, ж впадають перед м в дієсловах з суфіксом му: бризкати (з бризгати) — бризнути, шаркати — шаркнути та інш. Але г зберігається в словах: димкнути, клигнути тощо.

г) Звук а впадає перед м і нія двома приголосними мови (з мала), сонце (з сонця), срібний (срібля).

д) Звук р впадає в сполученні трьох приголосних: чення (чирення), галчар (з гарчар) тощо.

МОРФОЛОГІЯ

Українська мова та її будова

§ 14. ПОДІЛ СЛІВ НА ГРУПИ АБО ЧАСТИНИ МОВИ

Мова складається з багатьох мовних елементів, що виконують окремі задіяні думки і згуртують речення. Речення складаються із слів, граматично (синтаксично) зв'язаних між собою. Не всі слова виконують в реченні єдину функцію, тобто не всі вони бувають членами речення. Одні з них виконують певне поняття і мають самостійне значення, тому й можуть бути членами речення. Другі — пов'язані зі значенням і самостійного значення не мають, тому й не можуть бути членами речення: вони виконують в реченні тільки службову роль, виконуючи зв'язування між самостійними словами і реченнями або підготувавши самостійним словам різний відтінок.

Отже, за їх функцією в реченні слова поділяються на дві групи: слова самостійні і слова службові. Наприклад: Думай, летять на Україну. І день їм, і ніч їм... Він по має мішкою голубки. О, воли б знавлю ривки!

Тут самостійні слова (думай, летять, мішкою,) означають поняття речей, дій, предметів тощо. Службові слова (я, і, на, б) спричиняють правильну передачу самостійних слів, відтворюють зв'язаність думки.

Всі самостійні і службові слова за своїм значенням поділяються на групи, що мають певну частину мови: іменник, дієслово, прикметник, прислівник, числівник, займенник, прийменник, сполучник, частина, вигук.

1. Іменник — частина мови, що висловлює поняття простору або предмету: сніг, ніч, радість...

2. Дієслово — частина мови, що висловлює поняття чого або дії: читати, стояти, бігти...

Іменник і дієслово — це дві основні частини мови, що об'єднують собою дві основні групи слів, які між собою є в тісному зв'язку, як і ті поняття, що їх вони позначають: поняття простору або предмета (іменник) завжди пов'язані з дією в часі (дієслово) в дії (дієслів): Сніг стоїть. Робітник працює. Хлоп біжить. Людина — розумна істота.

Від цих двох частин залежать інші частини мови.

3. Прикметник — частина мови, що висловлює ознаку предмета. Прикметник має відношення тільки до іменника, розширяє всі отримані і зазначені властивості того поняття, що його позначає іменник. Через те в реченні

предметна в'яється тісно з іменником і без нього ніколи не виконує жодя значення предмету, то треба вважати її самою річ (предмет): новий стіл, черна дошка, великі дітчата, багаторі рослини..

4. Прікметник — частина мови, що висловлює ознаку дії. Прікметник має відношення до дієслова, розкриває характер дії. Він виконує таку ж роль по відношенню до дієслова, як предметна — по відношенню до іменника. Через те в реченні прікметник в'яється переважно з дієсловом: сидіти добре, спати спокійно, приймати рішення..

Прікметники в'яються також і з прикметниками і прікметниками, з огляду на ступінь ознаки, що може бути властива в більшій чи в меншій мірі дещо дуже теплий, робота виконана дуже добре..

5. Числівник — частина мови, що висловлює поняття кількості. Але що поняття кількості зв'язано з поняттям просторовості (предметів), то й числівник в'яється в реченні тісно з іменником. Без іменника не може існувати числівник, бо коли нікому не в'яється, то треба вважати її по самоу річ, що когуну лежи в кійкій певній кількості два стільця, десять знамен, сімдеся курка..

6. Займекник — частина мови, що висловлює поняття заступництва щодо певної частини мови: іменника (я, ти..), прикметника (такий, великий..), числівника (стільця), прікметника (гути, тоді). Займекник має певною мірою значення, бо когуну каже на який частину мови: а саджу, токий дитя, стільця прошеї, стій гути..

7. Службові слова (прікметники, сполучники, частини) — частини мови, що ніколи не мають по висловлювати, а тільки правлять у мові як допоміжні засоби в реченні.

Прікметники і сполучники служать засобом зв'язу певних частин мови, пов'язують сполучно іменника. Так, прікметники в'яються з іменниками або займекниками, пов'язуючи на їх відмінковий стосунк; сполучники в'яються собою слова в сполучникових або реченнях, а ді останні — в складі речення саджу біля столу, багато і син; настала весна, і почалися дідеробельні роботи.

Частини (які, який, які, який, де, по, щоб, чи, як же, ж, отже, бо, по) в'яються з іменами самими, щоб пов'язати їх певним чином в реченні: хто ж знає?, іди по сюди, коли б мави армія, аж накрайко дитя стала..

8. Вигук — частини мови, що мають самостійне значення в реченні для висловлення душевних переживань та суцільних прагнень, зв'язаних з певним об'єктом, об'єктами тогуну: ах, ой, гой, право, гой та іди.

§ 14. БУДОВА СЛОВА

1. Основа і закінчення

Кожне самостійне слово відносимо до своєї будови має два значення: основне (зміст) і формальне (форма року, відмінка, числа, особи тощо). Відносно до цих двох значень слова, слова діляться на дві частини:

1) Частина слова, що має основне значення, зветься **основа**.

2) Частина слова, що має формальне значення, зветься **закінчення**.

Наприклад: рука, добрий, писати.

Як бачимо, закінчення відокремлюється від основи. Воно, крім того, що має властивість змінився: рука, рука, рука—; добрий, доброго, доброму—; пишу, пишеш, пишеться...

Коли закінчення на мові відокремити від основи, тоді основа спадиться в одній формі з закінченням. Такі слова не мають закінчення, але мають своє формальне значення, свою граматичну форму.

Наприклад: чоловік — форма називного відмінка однини чоловічого роду.

Кожне слово має своє формальне значення (граматичну форму), залежно від того, чи є закінчення, чи його немає.

2. Корінь і афікс

Основа бувають двох родів: прості (або нескладні) і складні (або складні). Прості основи складаються не складні поняття (вода, голова). Складні основи складаються складні поняття, що складаються з основного значення основи і додаткового (водича, лисичка). Залиши маємо тоді основу на дві частини:

1) Частина основи, що має основне значення, зветься **корінь**.

2) Частина основи, що має додаткове значення, зветься **афікс**. Якщо афікс стоїть після кореня, тоді він зветься **суфікс**. Якщо він стоїть перед коренем, то зветься **префікс**.

Наприклад: лис-ка, за-ляг-ати, черво-ни-ий, за-пис-у.

Проста основа слова значенням дорівнює кореневі. Бо вона має в собі тільки одну основне значення. Наприклад: рука, ходжу, білий.

3. Визначення афіксів

Афікси — це ті основні елементи слова, що з їх допомогою творяться нові слова. В словотворенні афікси мають подвійне значення:

1) В одних випадках вони своїм додатковим значенням вносять в основне значення основи тільки певний відтінок значення, не міняючи основного змісту слова. Наприклад: стіл — стол-ик, голова — голів-ка, кланяти — за-кланяти, білий — біл-еньк-ий.

2) В других випадках вони разом зі своєю основою значення основи, утворюючи своїм додатковим значенням цілком нове поняття. Наприклад: хара — хара-чи-к, локати — лік-к-о, стати — за-стати, дуб — дуб-ів-ти добрий — добрі-ість.

Українська мова в словотворенні не обмежується поодинокими афіксами. Дуже часто афікси вносять в основне значення слів не тільки додатковий зміст. Слова мають мову не тільки суфіксів або префіксів, або суфіксів і префіксів разом.

Наприклад: хат-ин-ка, пере-роз-и-ді, по-ви-ти-а-ти та ін.

Особливо велике значення в українській мові мають суфікси в творенні різних зрідблених і поетичних форм. Ні одна слов'янська мова не може зрівнятися з українською в творенні такого багатства форм, мовами перемагаються найрідкозаставніші й найтонше поняття і виражаються народні. Майже всі частини мови мають зрідблені.

Наприклад: Галя, Галь-ка, Галоч-ка, Галень-ка, Галюс-ень-ка, Галюсоч-ка-ка; малий, мал-еньк-ий, мил-е-сеньк-ий, сід, сив-еньк-ий, сив-о-сеньк-ий; оди, оди-ньк-ий; тут, тут-очок, тут-оцьк-е, тут-к-а; давно, давн-еньк-о, не-давн-ечен-е; спати, спат-оцьк-а, спат-к-а, спаточ-к-и, спат-у-сі, спатуб-еньк-и та ін.

Багато слів в українській мові, де суфікс або префікс цілком злився з коренем і не виокремлює жодного окремого елементу слова: поведілок, достойний, прівнище, хлосень та ін. Тільки в складі на історичне минуле мови було б розділити ці слова на такі складові елементи: по-веді-лок, до-стой-н-ий, прів-ни-ще, хлос-ень.

§ 14. СКЛАДЕНІ СЛОВА

Словотворення в українській мові не обмежується тільки суфіксами і префіксами. Велику роль відіграє слово-

сказання, як і всі інші народні твори, мають складати свої зміст. Українська література може віддати людству в свої писаних джерелах численні складні імена, назви багатьох відомих історичних осіб: Святослав, Святослав, Мстислав, Ярослав, Ярослав та інші.

Багато складних імен і тепер ще зберігається в народі й передається з покоління в покоління, як записали: Перебийніс, Палубода, Варюда, Синошана, Білошана, Луховид, Скалибод, Убийбатько та інші. На ці слова відоміють в собі якусь певність свого творення, хоч тепер вони вже не відзначаються жодні як складні слова, що висловлюють складні поняття, а тільки як звичайні прости названіи осіб.

Складними словами бувають: іменники, прикметники, дієслова і прислівники.

І. Складні іменники

Складні іменники складаються з різних основ, а саме:

а) З іменника і дієслова — на означення осіб, творів і речей за їх діяльність і призначенням: грошолод, дожджер, мискоділля, сімжодать, вітростіа, маюстіа, коломать та інші.

б) З прикметника і дієслова — на означення осіб і речей за певною ознакою судоюї, вербоствір, голдракель, довобранель та інші.

в) З прикметника і іменника — на означення осіб і речей за їх певною ознакою біларує, кривоносі, синьонісі, жовторудка та інші.

г) З числіщних і іменника — на означення кількості: вітукістник, тисючолітні, трилітні, однолітні, трируб та інші.

д) З іменника і іменника — на означення складних іменних понять: верболізі, ковоколізі, кругоколізі, райдереві, буздереві та інші.

е) З дієслова (наказ.) і іменника — на означення зобов'язаного називних понять: калявола, вернатора, дурисвіа, верюдуб, калядереві, голубореві та інші.

ж) З словосполучень — на означення різновидних понять: добрийвечір, добрийдіа, жаткоділий та інші.

В повсякдній мові, на зразок народної і поетичної творчості, часто називаються складними прикладами з певною відомістю значення основних слів: талим-доля, дітчина-дитина, баба-доля, сив-сирота, дочка-калицонька, гадим-рука, Україна-мати та інші.

2. Складні прикметники

Складні прикметники складаються з різних осередків, а саме:

а) З прикметника і іменника — на означення предмета особа або людина в одній частині: білозубий, довгоголий, коротконогий, довгоший, великорозумний та інш.

б) З прикметника і дієслова — на більшість предметів: праць, прикметник при дієслові вибирає значення прикметника: легководний, швидкоходний, кризовий, промовистий та інш.

в) З іменника і дієслова — на означення предмета, що й має особа або реч від діяльності, яка спрямована на іншу реч: самолюбивий, зурочений, відстаючий, огнеспалючий та інш.

г) З іменника і іменника — на означення предмета, що має особа або реч відносно до іншої особи або речі: конзолубий, віроломний, казнокрадний та інш.

д) З числівника і іменника — на означення предмета, що й має особа або реч у відношенні на кількість: двоколісний, двоногий, трикутний, чотириколісний та інш.

е) З прикметника і прикметника — на означення подібної предмети: жовтоблакитний, темнозелений, сивоносий, архітектурно-будівельний, золотисто-жучерячий та інш.

3. Особливі дієслова

Складні дієслова дуже рідко трапляються в українській мові. Складаються вони з різних осередків: верховодити, віроповідати, відомовити, тижжарити, легководити, відомовжати, мастюславити та інш.

4. Складні приклички

До складених прикличок належать приклички, що складаються з двох коренів. Класично це група нем на великі боювати, гомоніти, ліворуч, праворуч, горілиць, долілиць, живородити, живородити та інш.

І М Е Н Н И К

§ 17. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

До складу іменників входять як тілесні слова, що позначають реч, так як можуть бути істна, істна, істна, істна,

свої), але й слова, що позначають речі, яких ми не бачимо, а тільки уявляємо як речі (слава, честь, краса, невдоволення).

Так поділяються іменники на дві великі групи (зокрема в мовці (або вперше) і іменники уявні (або абстрактні)).

Група уявних іменників має час зростає в міру того, як зростає розумовість абстрактного мислення. 1) Іменники в уявній мові творяться від інших частин мови (формативні, від дієслів тощо), прибрані відповідної форми й значення іменника білизна — від білий, розповідь — від розповідати. Дуже часто виконують таку функцію в реченні, ініціалі частини мови побувають значення іменника, зі збереженням старої форми. Наприклад: ситий голодного по розумі, аляр старшого диявола, самара баного по жуду, чистота кореню, де підкреслені слова (ситий, голодного, старшого, диявола, самара, баного, чистота) за своєю функцією в реченні підлягають доданку змінам своє перетворення значення прикметника, чоловіка і дієслова на нове значення іменника. Такий процес перелому мовної частини коли до групи іменників входить субстантивізація.

За іншим значенням іменники поділяються на такі групи:

а) Імена власні — назви окремих осіб, держав, міст, місцевостей тощо, щоб відрізнити їх від інших. Наприклад: Петро, Галина, Україна, Київ, Карпати та інш.

б) Імена рідові — назви осіб і речей того самого роду. Наприклад: чоловік, кінь, собака, дерево, будинок та інш.

в) Імена збірні — назви осіб і речей в збірному стані. Але окремі особи і речі мають інші назви. Наприклад: ліс (окремі: дерева), військо, південь, червоні, парів та інш.

г) Імена матерії — назви тих речей, що їх частини вступлять при складанні слів. Наприклад: золото, срібло, вода, повітря, суцільно та інш.

Між іменами власними і рідовими може бути значення перетворення, залежно від функції, що їх виконує слово. Такі значення рідові слова, як пілкава, гонти, селенорода та інш. за їх функцією можуть перетворюватися на власні імена Підляч, Гонта, Селенорода тощо, і навпаки, імена власні з тих же прямих можуть вступати по рідові. Наприклад: Чичков, Хлесталов... а зміна в відповідній абстрактній позначці значимості, хлесталовщина тощо.

Деякі особливі імена мають набирати в реченні збірного значення: покласти з квіткою, з турком тощо.

§ 18. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ФОРМОЮ

1. Форми граматичного роду

Іменники мають три форми граматичного роду: чоловічий, жіночий і середній.

1) До чоловічого роду належать іменники, що до них можна додати прізвище *чий?* і закінчуються на приголосну, -**й**, -**о**, -**и**: *офіц*, *кінь*, *батько*, *гай*, *Джард*.

2) До жіночого роду належать іменники, що до них можна додати прізвище *чиєї?* і закінчуються на приголосну, -**а**, -**и**: *рука*, *вода*, *квітка*, *місц.*, а також *мати*.

3) До середнього роду належать іменники, що до них можна додати прізвище *чий?* і закінчуються на -**о**, -**а**, -**и**: *село*, *поле*, *життя*, *ім'я*, *звання*.

Деякі іменники вживаються і в чоловічому і в жіночому роді. Тобто до них можна додати прізвище *чий?* і *чиєї?* Наприклад: *чий сирота*, *чиїм?* і *чиєї сирота*, *кавічка?* Такі іменники зуться іменниками одвічного роду.

Можно сказати, що граматичний рід не завжди відповідає стій родовому значенню слова, тобто не завжди слово своїм реальним родовим значенням відповідає на одне із зазначених питань граматичного роду. Наприклад, слова *дівча* і *хлопча* своїм змістом належать до жіночого роду, а граматичною формою належать до середнього роду, бо до них можна додати слово *прізвище чий?* Такі слова, як: *лікар*, *ліжколюб*, *борець* та інші формально належать до чоловічого роду, але своїм змістом вказують означати осіб жіночої статі.

Деякі слова в граматичному жіночому роді порівняні з граматичний чоловічий рід: *заван*, *підван*, *сван*, *літван* тощо.

2. Форми відмін

Всі іменники за формою розділяються на чотири групи або відмін: *перша*, *друга*, *третья* і *чотверта*.

1) До першої відмін належать іменники жіночого і чоловічого роду (а також і середнього рід) на -**а**, -**и**: *рука*, *земля*, *хоча*, *сирота*, *староста*.

2) До другої відмін належать:

а) іменники чоловічого роду на приголосну, -**й**, -**о**: *палець*, *кінь*, *гай*, *батько*, *Петро*;

б) Іменники середнього роду на -о, -е, -я (крім слів з основою на -ят, -ят, -єт) село, поле, земляни.

3. До третьої відміни належать іменники жіночого роду на приголосний й слово мати: сіль, піч, кров, кістка.

4. До четвертої відміни належать іменники середнього роду на -о, -я з основою на -ят, -ят, -єт: доща, тала, ім'я.

§ 19. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ЧИСЛАМИ Й ВІДМІНКАМИ

Іменники в реченні, залежно від зв'язку з іншими словами, міняють свою форму або значення. Така зміна здійснюється за допомогою відмінювання.

Іменники відмінюються за числами й відмінками.

1. Зміна за числами

Іменники мають два числа: однину і множину. Наприклад: *стін* — *стіна*, *день* — *дні*, *гість* — *гості*, *рука* — *руки*, *піч* — *печі*, *тала* — *талата*.

Не всі іменники відмінюються за числами. Деякі іменники належать тільки в однині, а деякі — тільки в множині:

а) іменники, що мають тільки однину, означають: дію (*бігати*, *з'явитися*), якість (*світлість*, *краса*), почуття (*жаль*, *відрадість*), збривість (*жовте стовпство*), матеріал (*грабіл*, *стале*), назва міст (*Філадельфія*, *Математика*), географічні назви (*Набл*, *Москва*) та інші.

Іменники, що означають матеріал або речовину, мають два і множини для позначення різних галузків: *стале*, *масла*, *солі* тощо.

б) іменники, що мають тільки множини, трапляються рідко і означають здебільшого складні речі: *ковани*, *грабіл*, *торгаш*, *дрова*, *двері*, а також з грубіасом — *оші* *радоші*, *вастоші*, *хатраші*, *васолоші*. Тільки множини мають і деякі географічні назви: *Афіни*, *Черваса*, *Альпи*, *Карпати* та інші.

2. Зміна за відмінками

Всіх відмінків в українській мові сім, а саме:

1. Називний відмінює на питання *хто? що?*
2. Родовий " " " *кого? чого?*
3. Дательний " " " *кому? чому?*
4. Знахідний " " " *кого? що?*
5. Орудийний " " " *ким? чим?*
6. Місцевий " " " *по, на, в, при кому?*
по, на, в, при чому?

7. Кличний тільки вживає загально.

Брат читає книжку. Братів немає дома. Сестри доглядають братів. Я мусорю брата. Я їду з братом на прогулянку. На братові новий одяг. Прибавдай, брата, до мого.

На всі іменники відмінюється на відмінках. Деякі іменники в усіх відмінках зберігають однини форм. Не відмінюється звичайно іменники слова і приймення як:

а) -а, -и Гата, Капа, шоста, луна, дев'ять, турна...

б) -і: пашурі, шорі, Верді, Стеглі...

в) -у, -ю: аввалу, Істервію, Баку, меню...

г) -а, -я, -и: Русса, Зола, Борджа, Фрутто, пелто, салъдо, тріа...

д) жіночі приймення: дія тая Шьідат, на пая Шольц новий одяг...

§ 20. ПЕРША ВІДМІНА

1. Назві відмін на групи

Перша відміна іменників за характером закінчень відділяється на три групи: тверду, м'яку й мішану.

1. До твердої групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -а, крім іменників з основою на шиплячий: руда, голуба, Паратка, Микола.

2. До м'якої групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -я: земля, нісина, Марія, Джора, шива.

3. До мішаної групи належать усі іменники жіночого й чоловічого роду на -а з попередньою Тиманською м'якою: душа, круча, плота, Арсунга.

Мішана група в відмінках приймає тверді й м'які закінчення. Тверді закінчення вона приймає в однині й множині і називному відмінках однини (круча — кручи) та в родовому, давальному, орудковому і місцевому відмінках множини (круч, кручам, кручами, на кручах). М'які закінчення вона приймає в родовому, орудковому і місцевому відмінках однини (кручі, кручою, кручи) та в називному і називному відмінках множини (кручі).

2. Зразки відмінювання

Части	Види	Тверда група	М'яка група	Мішана група
а	Н.	вога хата гора	вога хата бура	круча вога духа
	Р.	вога хата гора	вога хата бура	кручі вога духа
	Д.	вога хата гора	вога хата бура	кручі вога духа
	З.	вога хату гору	вога хату буру	кручу вогу дуку
	О.	вогам хатам горам	вогам хатам бурам	кручим вогам духам
	М.	[ва] вога хаті горі	вога хаті бура	кручі вога духа
б	Н.	вога хата гора	вога хата бура	кручі вога духа
	Р.	віг хат гір	вогам хатам бурам	кручі вога духа
	Д.	вогам хатам горам	вогам хатам бурам	кручим вогам духам
	З.	вога хата гора	вога хата бура	кручі вога духа
	О.	вогам хатам горам	вогам хатам бурам	кручим вогам духам
	М.	вогах хатах горях	вогах хатах бурах	кручих вогах духах

2. Записання до окремих відмінств

а) Родовий відмінок однина і називний відмінок множини мають закінчення -и в твердій групі (вігна, гора) і закінчення -і (-и) в м'якій і мішаній групі (вога, хата, духа).

б) Називний і місцевий відмінки однина мають суфікси для всіх груп закінчення -а (-о) вога, хата, духа. Прямий, серед і прикличі в. м. х міняються на в, г, о (див. § 10): рука Наталія, Олена, муча.

в) Знахідний відмінок однина має закінчення -у в твердій та мішаній групах (бура, вода) і закінчення -ю в м'якій групі (вігна, Марія).

г) Орудий відмінки має закінчення *-ом* в твердій групі (машиною, Миколою) і закінчення *-ом (-ю)* в м'якій та мішній групах (лісочком, ліллям, цвяхом).

г) Кличові відмінки чоловік (власника кличової форми не має) має закінчення *-о* в твердій групі (Народом, Миколою) і закінчення *-а (-ю)* в м'якій та мішній групах (ліска, Марія, дружок).

д) Називної відмінки множина має закінчення *-и* в твердій групі (руки, сирни) і закінчення *-и (-ю)* в м'якій та мішній групах (ісла, буря, калмак).

е) Родовий відмінок множина закінчується на чисту основу: фабрик, рук, кві, дум. Проти, між двома правописами в м'якій встановлюється *о, а, ю*: молитов, книжок, пісень, мови.

Деякі іменники від називної іменної відмінки приймають закінчення *-ей* (3 відк.), *-ю* (2 відк.) сивиней, мислєй, бабїв, хатїв, суадїв.

ж) Називної, орудий і мішньої відмінки множина мають закінчення *-ам, -ом, -их* в твердій і мішній групах (стінкам, стовпцям, стовпцям; кружкам, кружцям, кружцям) і закінчення *-ам, -ом, -их* в м'якій групі (ліскам, лісцям, лісцям).

Окремі іменники від називної третьої відмінки приймають паралельно і закінчення *-ам*: одїрцям і слюсарцям, синцям і синцям).

з) Значення відмінки множина для слів, що означають великі кошти, має закінчення називного відмінку (бутих, книжок, ів гроші); для слів, що означають великі кошти, має закінчення родового (бути жінок, трути книжок).

Хоч послідовність не завжди дотримується. Наприклад: повний корїв паста, але й повний корови паста. Аби хочтих пасте синїв.

§ 21. ДРУГА ВІДМІНА

1. Воля відмін на групи

Іменники другої відмінки за характером закінчень той поділяються на три групи: тверду, м'яку і мішную.

1. До твердій групи належать іменники на тверду граматичну (крім називних і деяких на *-ф* і *-в* [чоловік, Петро]) та іменники середнього роду на *-о* [вова, віва].

2. До м'якої групи належать іменники чоловічого роду на м'яку приголосну і -й (крутий, гай) та іменники середнього роду на -ч, -я (коза, жайта).

3. До мішаної групи належать іменники чоловічого й середнього роду з основою на шалачу (мач, шч, шя, шча, шародиван).

Через уяву треба звернути на іменники чоловічого роду на -р, які належать, власне, до всіх трьох груп, зважаючи на більшу чи меншу твердоті або м'якості р.

До твердої групи належать деякі тверді іменники на -р: танар, кобар, хутір та їмн., а також тверді іменники, що були м'якіми м'якими: збір, комар, татар, битар, хабар та їмн.; також іменники, в деякій мірності заохочені з іменн мж: танар, штур, мур, майстер, жонір, мулар, конісар, актор, командар, фундар, татар та їмн. Деякі з цих перелічених іменників та їмн подібного типу входять до пом'якшених, приймаючи в певному відмінку м'якості під наголосом закінчення -й: майстрй, комарй, хабарй, хутірй, татарй та їмн.

До м'якої групи належать переважно ті іменники на -р, що є в суфісах -ар, -ар: вічар, байсар, господар, бляхар, шобетар, димар, кобар, багатар, провідар та їмн. А також деякі заохочені з іменн мж: вічар, димар, катанар, палатар, магістар.; а крім того й деякі заохочені: ілюстар, секретар, нотар, арматар та їмн.

До мішаної групи належать іменники з суфісом -ар (переважно в певних професіях): малар, сіллар, голар, мулар, помітар, газетар та їмн. Але якщо наголос падає не на закінчення, такі іменники належать до твердої групи: м'юлар, м'юларя, м'юларюа.; ст'юлар, ст'юларя, ст'юларюа.

Мішана група другої відмінки в жіночій формі приймає тверді й м'які закінчення. Тверді — в називному, родовому відмінках однини (жч, жчя) та в давальному, орудному і місцевому відмінках множини (жчжж, жчяжчя, жчжч). М'які закінчення — в давальному, орудному і місцевому відмінках однини (жччч, жчччя, жччччч) та в називному відмінку множини (жччч, жччччч, жччччччч).

В. Зразки словотворення

Група	На- ліки	О д и н н а	М н о ж и н а
а	Н.	стіл стовп дядько	столи стовпи дядьки
	Р.	столов стовпів дядьків	столів стовпів дядьків
	Д.	столови стовпи дядькові	столами стовпами дядьковими
	З.	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)
	О.	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)
	М.	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)	столо́в(а) стовп(а) дядько́в(а)
б	Н.	дзень край натар	дні край натарі
	Р.	днів край натарів	днів край натарів
	Д.	дзень(а) край(а) натар(ів)	днів(а) край(а) натар(ів)
	З.	дзень(а) край(а) натар(ів)	днів(а) край(а) натар(ів)
	О.	дзень(а) край(а) натар(ів)	днів(а) край(а) натар(ів)
	М.	дзень(а) край(а) натар(ів)	днів(а) край(а) натар(ів)
в	Н.	кляччє клячєр клячєрє	кляччї клячєрї клячєрї
	Р.	кляччєв клячєрєв клячєрєв	кляччєв клячєрєв клячєрєв
	Д.	кляччєві клячєрєві клячєрєві	кляччєв клячєрєв клячєрєв
	З.	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)
	О.	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)
	М.	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)	кляччє(а) клячєрє(а) клячєрє(а)

а) Рідний зв'язок одних слів зберігає в українській мові два основні закінчення: -а [-а] та -у [-у]: воля, коня, снігу, чаю. Заміненість -у [-у] колеться у давній українській мові обіймала повільношу групу слів. А потім вона стала ширитись і на інші слова, так що й тепер ще цей зв'язок доволі обіймає більші групи слів. Ми не можемо точно визначити, які саме групи слів прийшли на заміненість, бо конкурентами між ними двома зазначеними ще й довгі групи. Можна подати лише приблизно розмежування.

Заміненість -а мають: імена і жіночі групи (вова, жовва, палора), заміненість -я — жіночі групи (вова, коблора). Ці заміненості обіймають слова, що означають початок виняченої предмети щодо розміру, форми тощо: чоловіка, товарища, вагона, вугля, вова, мотора, мішки, січня, грудня, вісілля, дів та їм, включачи й власні імені — Івана і прізвища Петра, Івана, Петренка, Шевченка, Драгоманова, Кравцова та їм та (частково) географічні імена: Каспа, Харкова, Львова, Козака, Перемишля, Відня та їм. Це заміненість утримують всі іменники середнього роду: дерева, вішня, сова, жов, жора, коліна, яйця, плеча та їм.

Заміненість -у [-у] мають іменники, що означають переважно проформальні предмети — збірки, речовинні, абстрактні токи: цукру, віскю, меду, шароду, жову, кислу, глян, змаду, двогту, дошу, морозу, страху, гайву, доталу та їм, включачи й слова ісполненості походження: армію, комісаріату, декрету, акту, штабу, інстауту, університету, факультету та їм. Також частина власних географічних імен: Сибіру, Криму, Кавказу, Уралу, Дону, Берліну, Парижу, Нью-Йорку тощо.

Довгі слова колуть приймати те й друге заміненість: наприклад слова з особливими значенням двора (двора) — двору (дворів), важка (до важки) — важку (важкі), листо (листя) — листу (ли дерева), стола (різ) — столу (ва), пантера (пантери) — пантеру (до пантери) та їм.

Також слова, що в інших словотвірних виборять збірного значення: класки (клас) — класку (збір), листо (одні лист з дерева) — листу (важкі) тощо.

Подвійності заміненість справляється також наголос: без борова — без борова, з двора — з двору, до міста — до міста, без стада — стаду тощо.

б) Дволичний відмінок однина для іменників чоловічого роду має основні закінчення -ві (тверд.), -ви, -ві (м'як.) і між: пошкоді, каваді, малореді, дожді, Палісві; дволичний середнього роду: у (тверд і між) та -ю (м'як.): селю, вісню, пласю, волю.

Закінчення -у займають іменники чоловічого роду на -а, -я: Каску, Львову, Драгоманову, Ковалюву, Кравцюву, Потрєву, вєтрову та ін.

Закінчення -у може бути і в інших іменниках чоловічого роду, щоб уникнути збігу з інших одностовових закінчень: Павлові Потрєві Марушкю.

В словах, що поєднують релігійні поняття, можуть бути особливі закінчення Богам — Богу, Духам — Духу, Господам — Господу, Поріам у Шевченка: Молитесь Богам святому, молитесь пророк на землі. А в значенні Богу вживається.

З другого боку, закінчення -ві можуть приймати також і деякі іменники середнього роду, що означають певні види землі на -ві: теляткові, овсянкові, дитяткові тощо.

в) Закінчення відмінки однина і множини для іменників чоловічого роду, що означають інші поняття, має закінчення родового відмінку) кував копа, зустріч товариша. Для іменників чоловічого роду, що означають певні поняття, і для іменників середнього роду закінчення відмінки має закінчення називного відмінка: віва віж, білану вола.

Проте, деякі іменники, що означають певні поняття, можуть мати і паронімічні форми — називного й родового: кував одіва і кував одівадь, вивчав листа і вивчав лист, вівав дуба і вівав дуб на їм.

Пі ж іменники чоловічого роду, що означають неформальні предмети, тобто ті, що в родовому відмінку мають закінчення -у (-ю), в закінченню відмінку однина займають тільки форму називного. Наприклад: одівачу університет (а не університета), упрядувачу прядово (а не прядової) тощо.

г) Тривчаний відмінок однина має закінчення -ом (тверд.) і -ам -ам (м'як. між) чоловіком, селом, днем, вечом, літарем, школарем, краєм, морем.

Тільки іменники середнього роду на -я ніде вживають форм називного й родового відмінків однина (імяна, тала) мають закінчення -я: знавця, життя, ключця, волосця, збіжжя та ін.

д) Множинний відмінок однина має три різні закінчення:

1. Закінчення -і [і] — ознаки закінчення для всіх трьох груп іменників чоловічого і середнього роду, що означають певні поняття: на дубі стояв, возі, лобі, чоботі, міській кожухі, селі, морі, вікні, болоті, війні, на плечі, в жупі, на обличчі, на Подільці (а не на Подільці), на узгір'ї та інш.

2. Закінчення -ші [шера:] та -ші, -ші (ж'єн. і жіа.) переважно схи з давнього відмінка: на братові, товаришеві, лікареві, Аларієві та інш.

3. Закінчення -у (-ю) завжди зберігається в українській мові й поширюється тепер переважно на іменники чоловічого і середнього роду з суфіксами -н, -ня, -он, -ан, -ан, -ан, -ан, -ан, -ан, -ан, -ан: на коняку, в мішку, в сірняку, в будняку, у вішнюку, в шовку, в полку, на винюку, на крам, в сімю тощо.

Закінчення -у приймають також іменники середнього роду шрифтів і писемні: на вішнючку, на сарденяку, на конячку та інш.

Деякі іменники, переважно безсуфіксні, зазнали від зміни наголосу можуть приймати паралельні закінчення -і та -ї: в саді — в саду, в гаї — в гаю, на торці — на торгу, в раді — раду тощо. Інші, з нерухолим наголосом на закінченні, мають тільки -ї: по сільці, на стільці, на стільці, по сільці та інш.

а) Кілька відмінків має закінчення -є [шера:] -ю (ж'єн.) та -ю [шера:] і жіа.] тільки в іменниках чоловічого роду: конячє, дружиє, воляє, голубє, міськиє, Василює, лікарє, ланцює, товаришує, татує, мужує та інш.

Зокрема закінчення -ї мають такі іменники тварин і групи:

1. З суфіксами -ак, -ник, -чик, -ук, -ок, -юк, -сьмак, -сьмак, -єк, -єк: коняку, ребійняку, полковнику, синю, дідусючку та інш.

2. У власних назвах українських та літословських з основою на г, г, г, г, жіа не міняються на ж, ч, ш: Сталу, Фрідріху, Георгі та інш.

3. В іменниках безсуфіксних: тату, свату, сину та інш.

Іменники жіночої групи на -р мають закінчення -ї: бухгалтерє, школярє, маллярє та інш.

б) Власний відмінок жіночки має окремі закінчення для чоловічого й середнього роду:

1. Іменник чоловічого роду закінчується на -в [шера:] та -ї [ж'єн. і жіа.]: столє, батькє, професорє, бухгалтерє, товариші, мужі.

В назвах народів з суфіксом *-ин* в однині маємо закінчення *-и*: слов'яни, болгари, татари та інші, а також голани, бернжане та інші.

Деякі іменники мають закінчення *-а* (залишок старої форми *дубин*, що формувалі парні речі: рукави, миса, а від них приймалися як закінчення іменників з жіночим значенням: віска, хліба, грунта тощо).

2. Іменники середнього роду мають закінчення *-а* [тверд.] і *і* [м'як.] та *-а* [ж'як.]: бєга, віска, мора, поля, видо-вниці, селєва.

Після двох слів приймають закінчення *-і* (залишок *дубині оці, пєчі*).

ж) Родовий відмінок іменник має середні закінчення для чоловічого й середнього роду.

1. Іменники чоловічого роду в усіх групах закінчуються на *-и* [ж]: столи, стільці, ложки, лікарі, країя тєма.

2. Іменники середнього роду приймають форму частого основи: дерев, віска, країя тєма.

Деякі іменники середнього роду приймають форму чоловічого роду: моріа, поліа, колєвіріа. А деякі мають паралельні форми: зєма і зєминіа, ошєвіданіа і ошєвіданіа, віл і поліа.

Називна, деякі іменники чоловічого роду приймають форму середнього роду, тобто форму частого основи. Це буває особливо при числівникових словах: пара чєбіт, двєа сєдат та інші. А також іменник чоловічого роду з суфіксом *-ин*, що в родовому відмінку має основи відпадєт сєла, мішєца, тєлєчєца, хуторєца, подєлєца та інші.

Незалежна частина іменників чоловічого й середнього роду приймає спільне закінчення *-їа*, зазначає від III відміни гєстєй, ошєй, ашєчєй, грєшєй, конєй та інші.

б) Давальний відмінок іменник має закінчення *-ам* [для твердої і м'якої груп] та *-ам* [для ж'якої групи]: столиа, чоловікєа, ложка, куліраа, колєраа, конєа, лікарєа та інші.

в) З'являється відмінок мєжєкєа для іменників чоловічого роду, що означають жєні повєстєа, приймає форму родового: кулірєа коварєшєа, кулірєа кулірєа, для іменників, що означають осєні повєстєа, — форму називного: кулірєа оліаці, кулірєа поміа.

Хоч зазначає форма називного відмінку і для іменників, що означають жєні повєстєа осєня жєліа пєстєа, клєніа жєпєра жєліа та інші.

Іменники середнього роду приймають форму називного об'єднанєа: поліа, відкрєванєа віска.

й Орудий відмінки множини має закінчення **-ами** (для твердого і м'якої групи) та **-ами** (для м'якої групи): водами, селами, козами, вуглерами, динями, полями, лісцями. Деякі іменники приймають закінчення **-ми** жіночого, гістоми, грибами, коліями, крилами.

Деякі іменники чоловічого й середнього роду зберігають стару форму жіночого числа, зокрема, грешими.

й Міждою відмінкою множини має закінчення **-их** (для твердого і м'якої групи) та **-их** (для м'якої групи): на столах, на осях, на ножах, на школярах, на конях, на ліварях, на волках.

§ 22. ТРЕТЯ ВІДМІНА

1. Зростаючі відмінники

Відмінки	О д и н я			М н о ж и н а		
Н.	вість	тінь	пів	вістей	тіней	півей
Р.	віста	тіні	піві	вістей	тіней	півей
Д.	вісти	тіні	піві	вістем	тіням	півем
З.	вість	тінь	пів	вістей	тіней	півей
О.	вісте	тіням	півом	вістам	тіням	півом
М.	вісти	тіні	піві	вістех	тінях	півех
К.	вісте	тіне	піві			

2. Зменшені та звернені відмінки

а) Називний і знахідний відмінки однини змінюються на м'яку приголосну, крім шиплячих **ш, ч, ш, щ, р** (на **ш, ш, ш, ф** та **р**, які дають стверлий і твердий поповнення) (див. § 12): сімь, миль, вість, свідомість, Русь, пів, жовч, пров.

б) Родовий, давальний і відносний відмінки мають свійме закінчення **-і**: миль, миль, розкоші відносній молоді.

Деякі іменники, що відносяться до **-ть** з неопределеною прикметником, в родовому відмінку мають закінчення **-и** болю, відомости, смерги, злости, ваюости... в такому відмінку: осина, соли, прови, любови, Русь.

в) Орудий відмінка однини має закінчення **-ю**: вістю, тіням, півом, сімью, розкошам та інш.

г) Кличовий відмінка однини для всіх іменників має свійме закінчення **-і**: болю, миль, молодости, молоді та інш.

г) Називний і знахідний відмінки називних мають особливе закінчення *-i*: тілі, солі, мочі, кості, відомості.

д) Родовий відмінок називних має закінчення *-ей*, але найбільше стоїть від іменників: ночей, вогней, печей тощо.

Деякі іменники приймають закінчення другої відмінки подорожів, розкоші, відповідей і відповідей то й ін.

е) Довільний відмінок називних має закінчення *-ам* (іноді закінчення *-амі*): тіням, костям, ночам, подорожам та й ін.

є) Орудий відмінок називних має закінчення *-ами* (іноді закінчення *-ами*): кістками, вогнями, ночами та й ін.

ж) Місцевий відмінок називних має закінчення *-амі* (іноді закінчення *-амі*): на костях, в ночах, в розкошах та й ін.

3. Відмінювання слова „маги“

Вивести маги три відмінюванні приймає наречкову основу з суфіксом *-ар- [-ір-]*:

Відмінки	Одинна	Множина
Н.	маги	маг-ар-і
Р.	маг-ар-і	маг-ар-ів
Д.	маг-ар-і	маг-ар-ам
З.	маг-ар	маг-ар-ів
О.	маг-ар-ів	маг-ар-ами
М.	маг-ар-і	маг-ар-ам
К.	маги	маг-ар-их

§ 23. ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА

1. Вивести відмінювання

Відмінки	Одинна		Множина	
Н.	теле	ів'а	тел-ет-а	ів-ет-а
Р.	тел-ет-а	ів-ет-а	тел-ет-у	ів-ет-у
Д.	тел-ет-і	ів-ет-і	тел-ет-ам	ів-ет-ам
З.	теле	ів'а	тел-ет-а	ів-ет-а
О.	теле	ів'ам	тел-ет-ам	ів-ет-ам
М.	тел-ет-і	ів-ет-і	тел-ет-ам	
К.	теле	ів'а		

2. Заміщення до окремих відмінків

Іменник четвертої відмінки означає, перовично каже мала, істот і при відмінковій прийнятності народжену особу з суфіксом -и- (істота зашляхач -ит-). Іменник Ів'я при відмінковій прийнятності народжену особу з суфіксом -и-. Про окремі відмінки можна говорити такі заміщення:

а) Називний, знахідний і орудий відмінки однини суфіксів не мають.

б) Родовий відмінок однини має закінчення -и: телята, курчата, імена.

в) Давальний відмінок однини має закінчення -і: теляті, курчаті, імені.

г) Знахідний відмінок множини має паралельні форми — називного й родового, переважно в мові малих тварин (я не знає): жінки лошага, жінки курчат — жіноча мого курчата.

§ 24. ВИДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ТІЛЬКИ В МНОЖИНІ

Деякі іменники не мають однини і відмінюються тільки в множині, а саме:

а) Іменники, що відмінюються за першою відмінкою:

1. За твердою групою: Червоні, Афіни, Карпати, Альпи та ін.

2. За м'якою групою: граблі, конячі, ножні, камні та ін.

б) Іменники, що відмінюються за другою відмінкою:

1. За твердою групою чоловічого роду: окуди, ворота, окуляри, шийники, обідники, терези та ін.

2. За м'якою групою чоловічого роду: Піреней, драгі та ін.

3. За мішаною групою чоловічого роду: кліщі, дриждки, радощі, веселощі, нестощі, ласощі та ін.

4. За твердою групою середнього роду: вила, дрова, уста та ін.

5. За м'якою групою середнього роду: мішки, давильні, видальні та ін.

в) Іменники, що відмінюються за третьою відмінкою: гуси, кури, дівчі, сім'я, люди, груди. Деякі з них мають і однину, тільки з іншою основою: гуси — гус, кури — куря.

й Іссоніан; що відносяться до сепаратної відмінної речення, лежонга, оченга, брессонга, савата, лощата та ін.

П Р И К М Е Т Н И К

§ 25. ГОДИ ПРІКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Якісні і відносні прикметники

Прикметники за своїм значенням поділяються на дві групи: якісні і відносні.

1. Якісні прикметники означають таку ознаку речі, яка може проявлятися в більшій або в меншій мірі. Наприклад: край дорогий, але він може бути й дорожчий; вода солодка, але вона може бути й солодша і т. д.

2. Відносні прикметники вказують відношення одної речі, що від її назви утворені прикметник, до другої. Найчастіше відносні прикметники вказують на матеріал, що з якого зроблена річ (дубовий стіл, залізна ложка), на приналежність речі (аустралийське студіо, перфурські курси), на відносини речі до місця, особи тощо (Лондонська нарада, ліній сандя, Шевченківська дів).

В порівняльному значенні відносні прикметники вживають значення якісних. Наприклад: залізний дух (відносний), але: залізна вода (якісний).

До відносних прикметників належить окрема група прикметників присвійних, що вказують на приналежність речі жодній особі. Наприклад: батькове жолесо, сестрина зустя.

Присвійні прикметники творяться від іменників чоловічого роду з допоміжною суфіксом -ів, -ових, -ових та -ів, -ових, -ових братів, братових, братових; Горайів, Горайових, Горайових і від іменників чоловічого й жіночого роду з допоміжною суфіксом: -ин, -иних, -иних та -ин, -иних, -иних (Миколай, Миколайових, Миколайових; Марія, Маріяна, Маріяна).

УВАГА. В російській відмінках в присвійних прикметниках можуть бути й форми іменників, якщо вони висті в жіночій прикметника (в скандинавській функції означення) і відносяться на істоту який? чий? Наприклад: стіл в дуба (чий?), тюрка Шенченна (чий?). Ці форми своїм змістом дорівнюють формам: стіл дубовий, тюрка Шевченкаві.

2. Назви ступенів прикметників

Назви прикметників у році себе називають окрему групу прикметників із значенням певного й найвищого ступеня. Коли порівняти мору одну мору у двох реках, то велич, що на мору або мору в одній реці проявляється в більшій мірі, ніж у другій; або що цієї мору в одній реці найбільше, ніж у всіх інших.

а) Прикметники вищого ступеня утворюються з допомогою суфіксів *-іш-*, *-иш-*. Наприклад: добрий — добріший, великий — величій, дивний — дивніший.

Прикметники з суфіксами *-иш-*, *-иш-*, *-иш-* при творенні вищого ступеня втрачають ці суфікси, а їх місце займає один із указаних вище суфіксів *глибокий* — *глибший*, *далекий* — *даліший*, *широкий* — *ширший*.

Якщо корінь прикметників закінчується на *р*, *ж*, *з*, *д*, то при утворенні вищого ступеня відбувається так звана зміна: 1) Звук *р*, *ж*, *з* разом із суфіксом *-иш-* відкидається на жоді: *дорогий* — *дорожчий*, *дужий* — *дужчий*, *пильний* — *пильчий*. 2) Звук *д* разом із суфіксом *-иш-* відкидається на *ц*: *високий* — *вищий*.

Не від усіх прикметників можна творити вищий ступінь, і тому доводиться відкидати до інших основ: *великий* — *більший*, *гарний* — *кращий*, *поганий* — *гірший*, *маленький* — *менший* тощо.

б) Прикметники найвищого ступеня утворюються від прикметників вищого ступеня з допомогою префіксів *най-*, *найш-*, *найш-*: *найбільший*, *найширший*.

Крім того, прикметники найвищого ступеня можуть творитися з деякими префіксами *-пр-*, *-пш-*: *продобрий*, *премилый*, *прегарний*, *прездоровий*, *всамогутній* тощо.

Так само називають найвищого ступеня і деякі суфікс *-ішн-*: *чорнісінький*, *голісінький*, *білісінька* та ін.

§ 26. ПОДІЛ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ФОРМОЮ

1. Назви й корені прикметників

Система відмінювання прикметників поділяють нічим не відрізнялась від системи відмінювання іменників. Прикметники уживаються з іменниками не тільки в ролі членів в відмінку, але й у відмінкових закінченнях. Наприклад: *добрі* воє, *добра* воє, *добру* воє і т. д.

Згодом до цих коротких форм прикметників стали складуватися в усіх відмінках закінчення *3-ї* особи: *м*, *д*, *ж*, а наслідок чого виникла нові (додатні) форми прикметників. Наприклад: *добрі* — *краща* добрий, а далі *добрій*.

Такою чиною, в давній українській мові існувало два роди прикметників — короткі й довгі. Згодом короткі прикметники зникли, залишивши по собі лише деякі сліди (наприклад, форма названого і назісного відмінків жіночого й середнього роду: *чорна, чорна*). Поки ж розвивалися далі й тепер цілком збереглися.

До коротких форм прикметників належить форма назісного відмінка однини чоловічого роду присвійних прикметників *братів, острів*.

До довгих прикметників (переміщено в розділ) допускають певний форму: *дрібною дошка — дрібною дошкою, великий — великою, великий — великою та ін.*

2. Води прикметників на відмінки

Основною ознакою поділу прикметників на відмінки була твердість і м'якість основи, що від них творилися певні прикметники. Якщо певній певне займенника додавалися до твердих основ, тоді творилися тверді прикметники: *добрий-и, добрий-и, добрий-и*. Якщо жони додавалися до м'яких основ, тоді творилися м'які прикметники: *силь-и, силь-и, силь-и* (в сам. в мові від м'якою займенника *між*).

Так поділяються прикметники на дві відмінки — тверду і м'яку.

Основною твердого відмінка є закінчення *-ий* (жол. роду): *-ий* (жол. роду) та *-е* (сер. роду): *чорний, чорна, чорна; білий, біла, біла*.

Основною м'якого відмінка є закінчення *-ий (-ій)* (чоловічого роду): *-ий (-ій)* (жол. роду) та *-и* (сер. роду): *сильний, сильна, сильна; ранній, рання, рання*.

УВАГА. Колись до м'якого відмінка належали також прикметники з основою на *шпильку*, коли ці останні були м'якими (жорданський *шпилька — шпилька*), але тепер вони через створення шпильки перейшли до твердого відмінка: *пінний, піна, піна; чужий, чужа, чужа*.

§ 27. ТВЕРДА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прикметники твердого відмінка

До твердого відмінка належали як старі, так і багато нових прикметників, багато з відносних значенням, які певним утворилися і тепер ще творяться в міру потреби. Найголовніші з твердих прикметників такі:

а) Всі прикметники з основою на *г, к, х* та *ж, ч, ш, щ, ц*: *дорогий, шкідливий, тизий, дужий, гарячий, пішний, крапкий, вушний* та ін.

б) Всі прикметники з основою на -и з невідмінковим закінченням: відоманий, наступний, природний, вроджений, рідний, людний, безладний, парадний, безробітний, вічний, тотемічний, постичний, поперечний, семарічний, господарний, літературний, майстерний, натірний, ударний, моральний, свільний, дивний, ілюзічний, відомий, модний, вірний, величний, тотемний, холодний та інші.

в) Всі прикметники з суфіксами -ів, -их (-ів, -ів): братів, краєві, Петрів, Корнів, дочка, Марів та інші.

г) Всі інші прикметники з основою на твердій приголосній: добрий, лийний, готовий, молодий, малий та інші.

2. Брати вітніювання

1.

Відмінки	О д и н и в а			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	Всі роди
Н.	добрий	добра	добре	добрі
Р.	доброго	доброї	доброго	добрих
Д.	доброму	добрій	доброму	добрим
З.	добрий (-ого)	доброу	добре	добрі (-их)
О.	добрим	доброю	добрим	добрим
М.	добрих (-ому)	добрій	добрих (-ому)	добрих
К.	добрий	добра	добре	добрі

2.

Н.	братів	братова	братове	братові
	сестрих	сестрина	сестрице	сестриці
Р.	братового	братової	братового	братових
	сестриного	сестриної	сестриного	сестриних
Д.	братовому	братовій	братовому	братовим
	сестриному	сестриній	сестриному	сестриним
З.	братів (-ого)	братову	братові	братові, (-их)
	сестрині (-ого)	сестрину	сестрице	сестриці (-их)
О.	братовим	братовою	братовим	братовим
	сестриним	сестриною	сестриним	сестриним
М.	братових (-ому)	братовій	братових (-ому)	братових
	сестриних (-ому)	сестриній	сестриних (-ому)	сестриних
К.	братів	братова	братове	братові
	сестрих	сестрина	сестрице	сестриці

§ 28. М'ЯКА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

1. Прикметники м'якої відміни

М'які прикметники це такі частинки, порівнюючи з твердими. Сюди належать такі набухливіші прикметники:

а) Всі прикметники з основою на -и присвійного творення: вчорашній, домашній, вчорашній, сьогоднішній, тутешній, делікатний, горішній, сираний, бляшій, пошкоджений та інш.

б) Всі інші прикметники з основою на м'яко -а: безодній, братерній, бравній, будній, великодній, верхній, вчірній, вкислій, довблячий, городній, господарній, дамній, дорожній, достатній, дружній, задній, західній, сідній, суцільній, сільній, хатній, мужній, обідній, осланий, обсяжній, прустуній, середній, ранній, шугай, шугай, шугай, та інш.

в) Прикметники з основою на -а, -я, -с: арній, квітій, весій (доп і: ораний, везаний).

г) Прикметники з основою на голосний: безкарній, довгалій, короткошій та інш.

2. Зміна відмінників

Відмін-ня	О д м і н а			Мужчина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н.	літній	літна	літнє	літній
Р.	безкарній	безкарна	безкарне	безкарній
	літнього	літньої	літнього	літній
Д.	безкарнього	безкарної	безкарнього	безкарній
	літнього	літньої	літнього	літній
З.	безкарньому	безкарній	безкарньому	безкарній
	літньому (-ого)	літню	літню	літній (-іа)
О.	безкарній(-ого)	безкарно	безкарно	безкарній (-іа)
	літній	літньою	літня	літній
М.	безкарня	безкарною	безкарня	безкарній
	літній (-ому)	літній	літній (-ому)	літній
К.	безкарня (-ому)	безкарній	безкарня (-ому)	безкарній
	літній	літна	літнє	літній
	безкарній	безкарна	безкарне	безкарній

3. Франк відмінювання прикмет

Додатт прислівні присметники перетили нае тотор свое прислівне значення і перетворилися на іменники на означення прикмет. Ці присметникові іменники при відмінюванні приймають білийа іменникові закінчення.

а) Прикметна чоловічого роду на -ів в однині відмінюється, як іменник (крім орудного відмінку, що має присметникове закінчення), а в множині — як присметникові (крім називного відмінка, що має іменникове закінчення).

Відмінки	О д н и н а		М н о ж и н а	
Н. К.	Глибів	Крайків	Глибів	Крайків
Р.	Глибів	Крайків	Глибів	Крайків
Д.	Глибіву	Крайківу	Глибівим	Крайківим
З.	Глибів	Крайків	Глибів	Крайків
О.	Глибівим	Крайківим	Глибівим	Крайківим
М.	Глибів	Крайків	Глибів	Крайків

б) Прикметна чоловічого роду на -ив та географічні назви на -ів, -ив відмінюються, як іменник.

Відмінки	О д н и н а		М н о ж и н а	
Н.	Волошин	Київ	Волошин	
Р.	Волошин	Київ	Волошин	
Д.	Волошині	Києву	Волошиним	
З.	Волошин	Київ	Волошин	
О.	Волошиним	Київим	Волошиним	
М.	Волошин(-ив)	Києві	Волошин	
К.	Волошин	Київ	Волошин	

Так відмінюються й інші прикметні та географічні назви: Мухів, Каїв, Чигирів та інші.

в) Прикметна жіночого роду на -ова, -ова, -ова відмінюється, як присметникові (крім називного множини, де закінчення іменникові). (Див. табл. на 46 стор.)

Види	О д и н я	М н о ж и н я
Н.К.	Гайбана Кравцова Волошица	Гайбани Кравцови Волошици
Р.	Гайбаної Кравцової Волошичної	Гайбаних Кравцових Волошичних
Д.	Гайбаній Кравцовій Волошичній	Гайбанам Кравцовим Волошичним
З.	Гайбану Кравцову Волошицу	Гайбаних Кравцових Волошичих
О.	Гайбаносо Кравцовою Волошичкою	Гайбаними Кравцовими Волошичками
М.	Гайбаній Кравцовій Волошичній	Гайбаних Кравцових Волошичих

§ 29. ЗАВВАЖЕННЯ ДО ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Відмінюючи прикметники на висхідних особливих градусах, треба те ж не будемо ставитися окремо на кожну відмінку. Можливо тільки на деякі особливості в правочасній мові.

а) Прикметники чоловічого й середнього роду твердої відмінки в називному й орудному відмінках однини мають закінчення -я (а не -ї): чорний, чорним. Зате жіночій відмінці прикметників твердої й м'якої відмінки має закінчення -ва (а не -ви), що може чергуватися (конкурувати) з -шу, -вою, -вою: на чорній й на чорношій, на синій й на синьомій, на безкраїм й на безрайомій.

б) Прикметники жіночого роду в орудному відмінку закінчуються на -юю (в твердої відмінці) і -вою, -вою (в м'якої відмінці): чорною, гарячою, синьою, безрайомою. Ці закінчення не слід плутати з безкінцевими закінченнями гарячою кашею, осінньою пісницею тощо.

в) Всі прикметники твердої й м'якої відмінки в називному відмінку множини мають суфікс закінчення -і (-ї): чорні, сині, гарячі, безкраї.

г) Признак на -ва при відмінюванні в називному відмінку однини мають закінчення -шу (в твердої відмінці) і -шу (-шу) (в м'якої відмінці): Петрошу, Ковалюшу, Матвійшу. В жіночій відмінці -вою, -вою, (-вою): на Петрові, Ковалеві, Матвієві.

Проби, відбувається послідовне чергування -а, -я, -і в м'яких складях Петрів, Петрова, Петрову... Ковалів, Ковалева, Ковалеву... Квітів, Квітова, Квітову...

ЧИСЛІВНИК

§ 10. РОДІЛ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Числівники в реченні виконують подвійну функцію: вони вказують на кількість або на порядок послують місця в ряді осіб або речей. Тому всі числівники діляться на дві групи: кількісні і рядові.

1. Кількісні: один, два, три, чотири, п'ять... десять, одинадцять, дванадцять... вісімнадцять, шістнадцять... двадцять... тридцять... п'ятдесят... сорок... дев'яносто... сто... двісті... триста... шістсот... дев'ятсот... тисяча... мільйон... мільярд.

2. Рядові: перший, другий... десятий... двадцятий... дев'яностий... сотий... п'ятсотий... тисячний... мільйоновий і мільярдний.

До кількісних числівників належать збірні числівники (улюбів, утрюб, четверо, десятеро) і дробові числівники (половина, третя, п'ять шостих, вісім вісімнадцятих).

Є окрема група нечислових числівників, які не вказують точно числа речей: багато, мало, досить, кільканадцять, кількадесят, кількасот, кількатисяч. Такі числівники через умовності часто вживають уже до числових займенників (як, займенник).

До нечислових числівників належать також слова: кожний, увесь, ніхто, жоден, якщо вони стоять при іменниках або займенниках і всі вони вибіли з залу (хочуть їх було), ніхто з людей не прийняв його, жодного карбована не втрапив.

Якщо ці слова стоять самі, тоді вони мають значення займенників: всі зійшлися, ніхто не спався і т. д.

Такі слова, як одинка, двійка, трійка, чотирка, п'ятка, десятка, сотка не числівники, а іменники. Бо в реченні вони існують як окремі члени речення. Наприклад: однака п'ятка, а не якої для чотирика (про трояка).

Так само іменниками є слова: половина, третина, десятинка: з десятиків тільки третину собі залишив, а решту людям роздав.

§ 31. ПОДІЛ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Система відмінювання числівників дуже складна. В її основі лежать форми різних ступенів ступеня, часна, спрощення різних відмінків тощо. Деякі числівники в системі відмінювання зберігають старі родові форми (одна, одна, одна), а деякі вже втратили їх (три, чотири).

Тільки історичні джерела розкривають нам трішки існування деяких форм, які втратили різні морфологічні проміжки (жвакіти). Так, наприклад, числівник два відмінюється як іменник лише в двох числівниках три відмінюється як іменник третьої відмінки тільки в жіночій і т. д.

Із усіх форм деякої системи відмінювання числівників в одних відмінках зберігають форми однини (п'ять, п'яти...) а других — жіночки (триох — триох, в трети — двоїна [два, двох, двоїна]).

В сучасній українській мові числівники зберігають в формах різних відмінків. Окрім цього майже числівник один та всі родові числівники, які відмінюються за твердим відмінком прикметників.

Звідси маємо поділ числівників на дві відмінки: іменникова і прикметникова.

§ 32. ІМЕННИКОВА ВІДМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

1. Форми відмінювання

Відмінювання числівників має ту особливість, що вони зберігають тільки одну числову форму — однину або жіночку, або одну тільки двоїну. Наприклад: два [двоїна], п'ять [п'ятина], три, чотири [жіночкина].

Н.	два, дві	три	чотири	п'ять
Р.	двох	трьох	чотирьох	п'яти (п'ятих)
Д.	двома	трьома	чотирма	п'яти (п'ятих)
З.	= наз. або род.	= наз. або род.	.	= наз. або род.
О.	двома	трьома	чотирма	п'ятима
М.	двох	трьох	чотирьох	п'яти (п'ятиох)

Як п'ять... деякі відмінюються числівниками: одиннадцять... двадцять... п'ятдесят... дев'яносто... Так само відмінюються числівники на означення сотень: двісті, триста... п'ятсот... розпадаються на дві частини [двох сот, двома стам]. Ця особа пов'язана з без відмінювання; двісті чоловікам, двісті чоловіками.

2. Випадки до сорока відліків

а) Числівник п'ять в родовому, давальному і місцевому відмінках має спільну давню форму п'яти. Але, при відмінковій формі, кожній відмінку має ще паралельну форму: родовий — п'ятию (біля винного дуба, трьох), давальний — п'ятю (давши форму мисливці) і місцевий — п'ятью (біля форми мисливці).

б) Числівники три, чотири, п'ять в орудковому відмінку зберігають жеманні форми колишньої доби: трьома, чотирма, п'ятьма, тобто так само, як і двома.

3. Випадки до сорока відліків

а) Числівник сорок, сто при відмінковості в усіх відмінках (крім винного і винного) грайливо заміняє «а». Хоч в орудковому можливий стара форма двома: сорокома, стома.

Н.	сорок	сто
Р.	сорока	ста
Д.	сорока	ста
З.	сорок	сто
О.	сорока (сорома)	ста (стома)
М.	на сорока	ста

Крім того, числівник сто в сполученні з іменами зазначається відмінковості на іменниковому відмінку в місцевій: сто, сот, стом, стома, на стаз.

б) Збірні числівники двоє, об'є, троє відмінковості в орудковому відмінку як два: об'є, об'єх, об'єж, об'єма.

Числівники об'єдма, об'єдні відмінковості як два: об'єдма (об'єдні), об'єдмаж, об'єдмаж.

Збірні числівники чотверо, п'ятеро... завжди не відмінковості.

в) Дробові числівники відмінковості так: числівник відмінковості як відмінковий числівник, а знаменник — як родовий: три п'ятах, трьох п'ятах, трьома п'ятах, трьома п'ятима, на трьох п'ятах.

г) Числівники шість, шість, шістьра не відмінковості.

д) У складенні числівників відмінковості тільки останній числівник: п'ятсот двадцять шість, п'ятсот двадцять шість.

§ 33. ПРИКМЕТНИКОВА ВІДМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

До прикметникової відміни числівників належать числівники: один і всі родові.

а) Числівник один, зберігаючи родові в чоловічій формі, відмінюється, як прикметник тваринної відміни:

	Один			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н. один	один	одна	одно (одна)	одні
Р. одного	одного	одної (одної)	одного	одних
Д. одному	одному	одній	одному	одним
З. один (одного)	одну	одну	одно (одна)	одні (одних)
О. одним	одним (одним)	одною (одною)	одним	одними
М. на один (-ому) на одні	на одній	на одній	на одній (-ому) на одних	

б) Числівники родові: перший, другий, четвертий, п'ятий, десятий, одинадцятий, двадцятий, тридцятий, сороковий, п'ятдесятий, сотий, трисотий, п'ятсотий, тисячний, мільйонний і мільйонний відмінюються, як звичайні прикметники тваринної відміни.

Числівник третій відмінюється, як прикметник жіночої відміни.

ЗАЙМЕННИК

§ 34. ПОДІЛ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Слова зі значенням власи

Випи (§ 14) ми назвали займенники, як окремий слова, що відносяться до функції в реченні заступають собою інші частини мови: іменники, прикметники, числівники і прислівники.

Звідси маємо поділ займенників на групи:

а) Займенники іменникові: я, ти, він (вона, воно), себе, хто, що, ніхто, ніщо, хтось, щось та інші.

б) Займенники прикметникові: мій, твій, свій, чий, наш, ваш, мій, котрий, який, цей, той, сам, який, який, який, який, який, який, який, який та інші.

а) Займенники чоловічочисної: ахляк, скільця, сільця, багачо, досить, чинало, мачо, замачо, декільця, шокільця та інші.

б) Займенники присвійничого: де, десь, кудя, кудсь, кудом, кудомсь, звідля, там, туд, тудя, тудом, сюды, сюдом, коля, колось, ніколя, докя, дотя, докя, потя, відколя, відотя, тоді, тепер, потім, тільки, як, ніяк, так, завжди, всегда та інші.

Всі ці займенники, відносячись до того, кому частину мови заступають, можуть виконувати різні функції в реченні: підмета (я сильку, хтось працівник), додатка (кого шукують, комусь належить по роботі), означення (мій батько, якого дитя), обставини (кості тут, коли він приїде!).

2. Назви на інші групи

За своїм значенням займенники поділяються ще й на інші групи:

а) Займенники особові — заступають імена осіб: я, ти, він (вона, воно), ми, ви, вони. Вони узагальнюють поняття окремих осіб так, де немає потреби їх називати, бо про них раніше мовило. Наприклад: я працюю, ти читаєш, він любить свої книги.

б) Займенник звернений або особово-звернений себе — заступає особу, що на неї звернена її власна увага. Наприклад: людина береже себе, нікто собі зла не бачить.

в) Займенники присвійні — заступають присвійні прикметники. Кожен особа має окрему форму займенника: мій, моя, моє, твій, твоє, твоє, наш, наша, наше; ваш, ваша, ваше; свій, своя, своє.

Після трьох особа не має окремої форми займенника: його місце заступає форма родового відмінка особових займенників: він, вона, воно, вони. Наприклад: його дочка, її син, їх утіха.

г) Займенники неозначені — заступають на особу або рід, число, місце, час і формально в реченні заступають прикметники, числівники і прислівники: той, та, те, ті; той, на, по, зі; тамій, така, таке, такі; сам, самай, стільки, тут, там, тудя, тудом, тоді тоді. Наприклад: цей коник не мовий, тут краше світа.

д) Займенники певні — нема певного на особу або рід, правоту, місце, час; вони заступають іменники,

прикметника, часівника, прислівника: хто? що? який? котрий? скільки? де? коли? Наприклад: Хто працює? Куди йдеш? Коли працюєш?

д) **Займенники відносні**. Такі свої питання займенники ставлять відноснами, якщо їх вживають без закінчення для зв'язку окремих речень. В реченні вони мають означення сполучника слова. Наприклад: є люди, які не знають добра (як туди, звідки працює).

е) **Займенники неозначені** — вказують загальну ознаку особи або речі, предмета, кількості, обставини і заступляють іменника, прикметника, часівника хтось, щось, дехто, хто-небудь, що-небудь, чайсь, якийсь, кожний, унесь, кожен, жодний, кіляк, багато, мало, тепер, колись, десь та інш. Наприклад: хтось поступив, збралось багато народу, він всюди був.

є) **Займенники заперечні** — заперечують наявність особи або речі, предмета, кількості, обставини і заступляють собою іменника, прикметника, часівника і прислівника: ніхто, ніякий, ніскільки, ніяк, нікуди, ніколи та інш. Напр.: ніхто його не розумів, ніскільки йому не подобалось, ніколи його не зустріли дома.

§ 35. ПОДІЛ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Система відмінювання займенників не складна. Такою вона зберігається від давніх часів. Але завжди в обох цілях розходиться між формою і змістом займенників. Так, шпуртальні займенники за змістом належать до групи іменників (бо спирає заступляють іменника), а за формою, тобто за системою відмінювання, належать до прикметникової групи. Те ж саме треба сказати й про особові займенники (як, вона, його, який), які за змістом належать до іменникової групи, а за формою — до прикметникової і т. д.

На ціл відносні мають поділ займенників на дві відмінні іменниковою і прикметниковою.

§ 36. ІМЕННИКОВА ВІДМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

До іменникової відміни належать тільки особові займенники: я, ти і особово-харотний себе, які відмінюються так:

Вид міста	О д и н а			М н о ж и н а	
Н.	я	ти	—	ми	ви
Р.	мене	тебе	себе	нас	вас
А.	мені	тобі	собі	нам	вам
З.	мене	тебе	себе	нас	вас
О.	якого	тобою	собою	нами	вами
М.	на мені	тобі	собі	на нас	на вас

§ 17. ПРИКМЕТНИКОВА ВІДМІНА ЗАЙМЕННИКІВ

1. Назва на групу

До прикметникової відміни займенників належать всі інші займенники: він, вона, воно, хто, що, між, той, свій. Всі вони поділяються на дві групи: тверду і м'яку.

На зразок твердої групи беремо складений займенник той, та, те, ті.

На зразок м'якої групи беремо складений займенник цей, ця, це, ці та особливий займенник він, вона, воно, воно.

Особливо відміною вважаємо питальний займенник хто? що?, як займенник, що не має родових форм і служить зразком відмінювання багатьох особливих складених займенників: який, якого, якогобудь, якогобудь, будь-хто, будь-що та інші.

2. Зразок відмінювання

1. Той, та те; той, ця, це; він, вона, воно

О д и м и н а

Вид міста	О д и м и н а								
	ч. р.	д. р.	ж. р.	ч. р.	с. р.	ж. р.	ч. р.	с. р.	ж. р.
Н.	той	те	та	той	це	ця	він	вона	воно
Р.	того		її	цього		її	його		її
			[той]			[це]	[його]		[її]
Д.	тому		їй	цьому		їй	йому		їй
З.	Н. або Р. те	ту		Н. або Р. те	це		його		її
							[його]		[її]
О.	того	її	її	цього		її	його		її
		[той]				[це]			[її]
М.	на тім (тому)	тії		на тім (тому)	її		на його (йому)		її

М о ж и в а

Вид	Всі роди	Всі роди	Всі роди
Н.	ві	ві	кого
Р.	вам	вам	іх (вам)
Д.	вам	вам	іх
З.	ві (вам)	ві (вам)	іх (вам)
О.	вами	вами	нами
М.	на вас	на вас	на них

2. хто? що?

Н.	хто?	що?
Р.	кого?	чого?
Д.	кому?	чому?
З.	кого?	що?
О.	ким?	чим?
М.	на кім (кому)?	на чім (чому)?

3. Заміник до вершин відмінки

а) Відмінні займенники жіночого роду: *ві, ви* — в родовому і орудковому відмінках однина мають особні (лінійні) форми *теї, неї, тої, неї*. Але поряд згаданої й другі форми *теї, неї; тієї, неї*, що виникли від впливу *мояї, твоєї* і стали конер основним.

б) Особні займенники *він, вона, воно* при відмінковій прийнятті до *раба* *я*, якщо порад нема стоїть прийменник *і* чи *з* *які* *ра* в родовому і орудковому відмінках форми *ї* міняє на *її*. Наприклад: *ї* *на* *було* — *сидку* *коло* *її*; *зустрі* *ї* — *дівчесь* *на* *її*; *їх* *по* *шлях* — *відважу* *до* *їх*.

В орудковому відмінку *сидки* і *дівчесь* вказується послідовно від прийменника з одновірною лінійкою *ї* на *ї*: *нам* — з *їм*, *їм* — з *їм*, *їм* — з *їм*. Так само і міняється на *ї* після прийменника в родових, орудкових і відмінних відмінках множини: *їх* *вона* — *коло* *їх* *ї*; *їх*, *бать* *їх* — *дівчесь* *на* *їх*, *на* *їх* *добрий* *одяг*.

Отже, не треба писати (або вимовляти): *сидку* *коло* *їго*, а лише: *сидку* *коло* *нього*; *дівчесь* *на* *ї*, а лише: *дівчесь* *на* *її*; *на* *ї* *гарні* *вбрання*, а лише: *на* *її* *гарні* *вбрання*.

в) Треба відмінити форми родового і давального відмінків однина особових займенників жіночого роду: *вми*

Ії ласта, (а не: шку П ласта) для Ії хвісту, (а не: для П хвісту, бо мовляв подумати, що П хвісту для комаря Ішкору).

§ 38. ЗАВВАЖЕННЯ ДО ОКРЕМИХ ЗАЙМЕННИКІВ

За завваженнями вживаються в мові займенники — одні за тварною відмінкою, другі — за м'ясом.

а) На противітальних запитаннях хто? що? відповісти упоряді від твар. ізоформ і заперечні складові займенники; при чім відмінюється тільки основна частина: хтось, когось, комусь... деять, декого, декому... ніщо, нічого, нікому..

б) За тварною відмінкою відмінюються такі займенники:

Присвійні: ваш, вашого, вашому... мій, мого, мому..

Вказівні: такий, такого, такому..

Питальні: який, якого, якому... котрий, котрого, котрому..

Неозначені: кожного, кожного... всякий, всякого, всякому..

Заперечні: нічий, нікого, нікому..

в) За м'ясом групою відмінюються такі займенники:

Присвійні: мій, мого (і когось), мому... твій, твого (і такого), твому.. Присвійні займенники його, її іх не відмінюються: його дитя, його дитка, його диті..

Питальні: чий, чього, чьому..

Неозначені: чийсь, чьогось, чьомусь... усього, усього..

Заперечні: нічий, нічийого, нічийому..

г) Займенники числівникові: кілька, скільки, стільки, багато — належать до ізоформної відмінки і відмінюються як числівник два: кілька, кількох, кільком... скільки, скількох, скільком... багато, багатьох, багатьом..

§ 39. ТВОРЕННЯ НЕВІДМІНЮВАНІХ ЗАЙМЕННИКІВ

До невідмінюваних займенників належать ті займенники, які виступають собою числівниками для означення невизначеної кількості (багато, мало) і прислівниками для невизначеного способу, часу або місця дії. Творяться вони різними способами:

а) Членивими займенниками найчастіше творяться від праметричних основ з додаванням суфікса — **о**: багато, мало, чимало, замало, забгато та ін.

б) Прислівникові займенники творяться від різних основ з додаванням певних праметричних суфіксів: **-де** [на, від, дівід], **-уля** [куля, тудя, омя, уюля], **-ді** [відді, івідді], **-ди** [вяди, зведи]

Прислівникові займенники **кудю, сюдою, тудю** творяться від прислівникових основ з додаванням фіксованого складу **ю** жіночого роду оскія **-ою**: **кудю, сюдою, тудю**.

Інші прислівникові займенники творяться від прислівникових основ з додаванням праметричних і часток в жіночій профісії: **відколя, відтоді, ніколи, ніки, нікуля, усюдя, подсюда, отяк, отявчкя** та ін.

Д І Е С Л О В О

§ 40. ПОДІЛ ДІСЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

1. Підметні і предметні

Діслівна не називається як частину мови, що означає певну особу або речі. В одній мовляччій частині об'єднується на одну частину особу або речі (я сиджу, вона стоїть), в другій — вона спрямовується на інші речі (я їмлю листя).

Відповідно до цього діслівна в граматичній поділяється на дві великі групи: **підметні** і **предметні**.

1. **Підметні**: горіть, гаяла, голедуєла, уварата, сидіт, лежало, стоїт, їт, їжало, хворіт, свідчалося та ін.

2. **Предметні**: радуєла, смієла, кажела, робити, брати, малюєла, чинити, рієла, чинєла та ін.

2. Середні і зворотні

Підметні діслівна поділяються на дві групи: **середні** і **зворотні**:

1. **Середні**: лежало, спити, сидіти, стоїти, росла, підпочивати, вмієти та ін.

2. **Зворотні**. Сюди належать як ті діслівна, що мають зворотне значення (однаються, висипалися), так і ті, що зворотне значення мають вже вжитими, відбували інших дітків (випалили а) стелю (випалили, свідчалося, висипалися).

б) відомості дії (знаходитися, битися), в) пасивності стаму (будуватися, викопуватися, перекопуватися), г) безособовості (жаряться, не снігають, не снігає).

В. Перехідні і неперехідні

Предметом дослідження тут вважаються не дії групи перехідні і неперехідні.

1. Перехідні. Частіше спрямовуються на іменн рід, переважно формою знахідного відмінка без прийменникової частки, клясти, зробити, виконати та інші.

2. Неперехідні. Частіше спрямовуються на іменн рід, переважно формою іменн відмінка, а також знахідного з прийменником: доглядати дитину, надглядувати господарства, дивитися на картину та інші.

Ми говоримо про дослідження, які по своїй природі є перехідні і які при певних умовах не можуть стати неперехідними. Так дослідження не треба змішувати з дослідженнями, які можуть бути присудковими і непересудковими, залежно від форми речення. Наприклад я читав книжку (дослідження перехідне) і уявляю сарно читав (дослідження неперехідне).

З другого боку, якщо при перехідних дослідженнях стоїть закреслена ме, то вони можуть мати з формою родового відмінка, знам знахідного не читав книжку, не платив грошей та інші.

Така ж сама форма родового відмінка при перехідних дослідженнях може вживатися й тоді, коли дія переходить не на все рід, а на частину її: принеся вода, утратив пуху, зиряв борю та інші.

4. Доводові і недоводові

З огляду тривання чинності дослідження бувають дововодові і недоводові.

1. Доводові. Дослідження констатують, що чинність почалась і закінчилась або закінчиться: вийшла, загинув, склав, сьому, прийав, прийду та інші.

2. Недоводові. Дослідження констатують, що чинність почалась, триває і продовжує, чи закінчилась або закінчиться: писав, пишу, писавши; робив, роблю, робитиму та інші.

5. Протядні і контрарні

З огляду на рух чинності недоводові дослідження бувають протядні і контрарні або паворотні.

1. Простіші дієслова показують, що чинність триває (виповніє) протягом певного часу: вести, вести, вести, їти, жити, бігти, писати та інші.

2. Повторні або наворотні дієслова показують, що чинність наворотяться повторюється: писати, водити, виступи, ходити, літати, їдати, плавати та інші.

Можливі й деякі мігалині тривання чинності. Так, наприклад група подоконаних дієслів, що утворились від прикметників, виступає з відмінком позначання чинності: моєдіти, снігати, відлітати, жовкнати, голітати та інші.

Деякі доконані дієслова, пишном показують різноманітні чинності, наприклад і відносять разом: страляти, штовхнути, тріпати, блеснути та інші.

4. Діспряженими і діспряженими

Особливі дієслівні групи становлять діспряжені і діспряжені.

1. Діспряжені — це особливі дієслівні форми, що має одночасно ознаки дієслова (час, вид) і прикметника (рід, число, відмінок і власніть), виконують в реченні функцію означення виконавчий (тепер, час), зовнішній (якщо, час), написаний (журна, час). Наприклад: написаний лист, пожежника листа, виконавчий об'ємом редактора журналу та інші.

2. Діспряжені — це особливі дієслівні форми, що має одночасно ознаки дієслова (час, вид) і прислівника (не відмінюється і має власніть виконують в реченні функцію обставин): читача (як, час, ведомості вид), прочитавши (як, час, докон. вид). Наприклад: читача (П. Шашков), прочитавши, почитавши (П. Шашков).

§ 41. ПОДІЛ ДІЄСЛІВ ЗА ФОРМОЮ

1. Часи, чини і чини

Система відмінювання дієслів має своєрідний характер. Крім в іменних групах саме основну роль відіграють відмінки і чини, то в дієсловах цю роль беруть на себе особи, чини і чини.

1. Осіб три: перша (я, ми), друга (ти, ви), третя (він, вона).

2. Часів чотири: теперішній (я читав, він читав), минулий (я читав, він читав), давноминулий (я читав, він читав) і майбутній (я читатиму, він читатиме).

3. Часів два: однина (я читав) і множина (ми читали).

Звісно дієслів за особами, часами й числами звілься відмінюваннями.

2. Способи дії

Форми дієслів зводяться розрізняти ще за способами дій: дійсним, наказовим і умовним.

1. Дійсний спосіб означає, що дія відбулася, відбувається або відбуватиметься. Він складається з часових форм минулого (читав), давноминулого (читав був), теперішнього (читаю) і майбутнього (прочитав, читатиму або буду читати).

2. Наказовий спосіб означає, що дія не відбувається, а лише на бажання її виконують, щоб її виконати. Наприклад, читай, неси сидіть, читаймо, неси́мо сидіть, читайте, неси́ть. Наказовий спосіб з часовими формами не зв'язаний.

3. Умовний спосіб означає, що дія може бути виконана лише при певній умові. Наприклад, а зробав би, який ніг. Умовний спосіб теж з часом не зв'язаний.

3. Дієвідмін

В даній системі відмінювання дієслів прийнято було класифікувати дієслова на групи або класи не за функційною ознакою, а за основою теперішнього часу. Також всі дієслова поділено на групи або дієвідмін, виходячи з функційної ознаки (я читав).

Дієслова за характером закінчень поділяються на три дієвідмін: перша, друга й третя.

1. До першої дієвідмін належать ті дієслова, які в закінченнях 2-ої і 3-ої особи однини та 1-ої і 2-ої особи множини мають звук *а* (*а*): а в 2-ій особі множини закінчуються на *-уть* (*-уть*): неси́ть, неси́мо, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть, неси́ть.

2. До другої дієвідмін належать ті дієслова, які в закінченнях 2-ої і 3-ої особи однини та 1-ої і 2-ої особи множини мають звук *и* (*и*): сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти, сидіти.

3. До третьої дієвідмін належать тільки чотири дієслова: бути, істи, дати, оповісти.

§ 42. ПЕРША ДІЄСЛІДІНА

1. Дієслова першої дієслідіни

До першої дієслідіни належать такі дієслова:

а) Всі безсуфіксні дієслова (крім бігти): бачи, пита, мить, жести, личи, пьєсти, класити, планити, гребти, вєсти, дєрти, терти та інш.

б) Дієслова з суфіксами -а- (крім сити), -ир-, -ув- (-ив-): мисити, класити, пелюкати, брати, читати, бігати.; стукати, гукувати, сити, писати, писати, друкати, тріпати, бривати, відлікувати.; голувати, керувати, стрикувати, силувати, ялувати та інш.

в) Дієслова з суфіксом -і-, що при деклінації завжди зберігається: біліти, валити, маріти, хворіти, колодіти, вилодіти, саріти, черпіти, пелюкати, сміяти та інш.

В цих дієсловах до суфікс -і- в 1-й особі однини знаєє, належать ті самі дієслова: муркотіти, хогіти.

г) Дієслова з суфіксом -о- бероти, дарити, пелюкати, монети, колоти та інш.

2. Вримо деклінаційна

1. Дієсловай списік

Осо- ба	Тепєрє час		Минулий час		Майбутній час	
	1. дєсл. лиця	2. дєсл. лиця			неозначеної	
1.	вєду	вєдєш	вєд, вєдєл, вєдєлє	вєдєлє, вєдєлє	буду вєсти (вєстиму)	буду вєсти (вєстиму)
2.	вєдєш	вєдєш	..	..	будєш вєсти (вєстимєш)	будєш вєсти (вєстимєш)
3.	вєдє	вєдє	..	..	будє вєсти (вєстимє)	будє вєсти (вєстимє)

М а л а л а л а

1.	вєдєш	вєдєш	вєдєш	вєдєш	будєш вєсти (вєстимєш)	будєш вєсти (вєстимєш)
2.	вєдєш	вєдєш	..	..	будєш вєсти (вєстимєш)	будєш вєсти (вєстимєш)
3.	вєдєш	вєдєш	..	..	будєш вєсти (вєстимєш)	будєш вєсти (вєстимєш)

3. Наказовий спосіб

Особи	-и	-й	-	-
1.	—	—	—	—
2.	несе	несай	сидь	клич
3.	несай несе	несай несас	несай сидь	несай клич

М о н о л о г

1.	несімо	несаймо	сидімо	кличмо
2.	несіть	несайте	сидіть	кличте
3.	несай несуть	несай несуть	несай сидуть	несай кличуть

4. Умовний спосіб

Особи	Чол. рід	Жін. рід	Серед.
1.	читав би	читала б	читало б
2.	"	"	"
3.	"	"	"

М о н о л о г (умовний спосіб)

1. читав би
2. "
3. "

§ 43. ДРУГА ШЕВЦІВНА

1. Дієслово другої дієвідміни

До другої дієвідміни належать такі дієслова:

а) Дієслова з суфіксом -и-: ходити, робити, платити, гадити, носити, говорити, колотити, прасати, учати, молити, косити, гонити та інш.

б) Дієслова з суфіксом -и-: шити, в'язати, шукати, сидіти, писати, вилітати, суркотіти, таяти, дітати, їздити, гуркотіти, шелестіти, вертіти, муріти, скарбіти та інш.

в) Дієслова з суфіксом -в- після ж, ч, ш, щ, й, жово від пра-відмінювання: жважати, жважати, бривжати, веревжати, пивжати, дрижати, стоїти (стій-а-ти), боїтися та йти. [вж: одужати, одужав, одужавши... де в зберігається].

г) Дієслова: бігти, встати, злітати (літати).

2. Зрештою відмінювання

1. Дійсний спосіб

Слово	Тепер, час і майбутнє, дієслово	Минулий час	Майбутній час
Основа	1. хвалю- стою-	хвалив, хвалила, -во	буду хвалити (хвалитиму)
	2. хвалиш- стоїш	"	будеш хвалити (хвалитимеш)
	3. хвалить- стоїть	"	буде хвалити (хвалитиме)
Несов. Основа	1. хвалю- стою-	хвалив	будемо хвалити (хвалитимемо)
	2. хвалите- стоїте	"	будете хвалити (хвалитимете)
	3. хвалить- стоїть	"	будуть хвалити (хвалитимуть)

2. Наклонний спосіб

Слово	-и	-в	-а
Осн.	—	—	—
1.	хвали	стій	іди
2.	хвалить	стоїть	іде
3.	хвалю	стоїмо	ідемо
4.	хвалить	стоїте	ідете
5.	хвалю	стоїть	іде

3. Умовний спосіб

Слово	Час. р/а	Лит. р/а	Суд. р/а
Осн.	1. хвалю бш	хвалив б	хвалю б
	2. "	"	"
	3. "	"	"
Множ.	1. хвалю бш	хвалив б	"
	2. "	"	"

§. 44. ТРЕТЯ ДЖЕДМІНА

1. Зрочен дієслівничиха

1. Дієвий спосіб

Сло- ва	Тепер, час і майбут. час	Минулий час	Майбутній час встановлений
а	1. е	був, була, було, їв, їла, їло,	буду
	їв дам оповів	дав, дали, дали, оповів, оповіла, -ли	буду їсти (встанови)
	2. е (їсти)	" " " "	буде
б	їв дам оповів	" " " "	буде їсти (встанови)
	3. е (їсти)	" " " "	буде їсти (встанови)
	в	1. е	був, їв, дали, оповів
їво дамо оповімо		" " " "	будемо їсти (встанови)
2. е		" " " "	будемо
г	їво дамо оповімо	" " " "	будемо їсти (встанови)
	3. е (їсти)	" " " "	будуть
	ївть дадуть оповідать	" " " "	будуть їсти (встанови)

2. Наказовий спосіб

Сло- ва	—	—	—
Однина	1.	—	—
	2. дай	будь	їв
	3. дай дасть	будь дасть	їв їсть
Мультипл.	1.	даймо	оповідає
	2. дайте	будуть	ївть
	3. дай дадуть	будуть дадуть	ївть їдуть

3. Умовний спосіб

Особи	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід
1.	був би дав би	би би	було б дало б
2.	"	"	"
3.	"	"	"

Множина (для всіх родів):

1.	були б,	би б,	дали б,	дали б
2.	"	"	"	"
3.	"	"	"	"

§ 48. ЗАВЖАЖЕННЯ ДО ДІЄДІМНІКОВАННЯ ДІСЛОВ

1. Дієвий спосіб

Практично значення дієдімнікованих форм є ті ж, що й відноситься правильно вжити в умовності особові значення дієслів. Значить, до якої дієдімнік належить дієслово, на них саме зберігають правильність тільки й значення дієслів.

Належність дієслів до першої або другої дієдімнік множини виражається найчастіше по закінченню 3-ої особи множини до першої дієдімнік належать дієслів, що закінчуються на -уть (-ють), до другої — на -ять (-ять).

Якщо якого не досить (в прокладі було) іноді відмінки ходять чи долять), тоді треба відмінити до особових форм дієслів (вплив) на ознаки, подана в §§ 41, 42.

Дієслово бути в усіх особах має особливу форму **є**, але мова йде паралельні особові форми в 2-й особі однини (єси), в 3-й особі однини (єсть) і в 3-й особі множини (єсть). Це буває переважно в мові поетичній і в прокладній першій мові. Наприклад: Ти єси Бог наш (це єси наше бачення урочистості).

2. Називний спосіб

Дієслова називного способу в 2-й особі однини мають три різні форми (бери, читай, стани), які походять від одної спільної форми на -и (дайди: бери, читай, стани). Це в зберігається також тільки після приголосного під голосом (визди, лежи, ходи, яси, учи і т. д.), а не після м'якшого

ною, носівім, носило, носивішим тілесні сідла м'якшости попередуного приголосного (крім шиплячих, губних та р) седа, сідла, сів, повіір. Після голосного в старовинності в Б (читай, читайте).

Всі дієслова, що в 2-ій особі однини зберігають пасивності м, в 1-ій і 2-ій особі множини приймають закінчення -и(о), -те з наголосом на І (робім, робіте), інші дієслова до форми 2-ї особи множини приймають -мо (читай-мо, читайте).

Отже, треба, зважаючи на наголос, добре відрізнити форми: робімо (нагол. слесіт) і робимо (дієсл. слесіт), робіте (нагол. слесіт) і робите (дієсл. слесіт) і т. д.

В суфіксах наголоани треба також звертати увагу на наголос. Наприклад: літи — лій, ліймо, лійте; діти — дій, діймо, дійте; глумити — глумач, глумачмо, глумачте; товчати — товч, товчмо, товчте і т. д.

Чороз переміщення наголосу може мінятися і форма наказового способу. Приклади:

- 1) носити, носи, носім, носіть,
приносьте — принось, приносьмо, приносьте;
- 2) возити — вози, возім, возіть,
приводіть — привоць, привоцьмо, привоцьте;
- 3) мовчати — мовчи, мовчімо, мовчіть,
замовчіти — замовчи, замовчімо, замовчіть.

В 2-ій особі множини всі дієслова з наголошенням І втрачають лише відрізок м, яке залишило по собі лише сідла м'якшости попередуного т: баріть, васіть, ласіть і т. д. Але в останній часі за нагонами різку або раку може може зберігатися. Приклади у косіт:

І враскі, зано вроб'є
Волю окреміте. П. Шевченко
Помовайте, опорозні,
Збиги верста Руманович.

В. Умовний спосіб

Форма умовного способу характеризується тим, що до закінчення дієслова минулого часу додається частка би (дієсл. приголосного) або б (дієсл. голосного) робила би, робила б.

Від цього дієслова втрачає значення минулого часу, набуваючи значення умовного способу, який часомі спливає на час. Але коли до форми умовного способу додати дієслово був (-ла, -ла, -ла), тоді дієслово набуває значення

закінчується часу. Наприклад: робив би був, робила б була, робила б були.

§ 46. ТВОРЕННЯ ДІСЛОВНИХ ФОРМ

Дві основи дієслова

Дієслівні форми творяться від двох основ дієслова: основи інфінітива і теперішнього часу. Основа інфінітива може надіяти, відкинути закінчення -ти (пис-ти, робити). Основа теперішнього часу може надіяти, відкинути закінчення -є (які особа мовлять -ють, -ють або -ять, -ять пиш-ють, ход-ять).

Коли порівняти ці дві основи — інфінітива й теперішнього часу, то з того буде видно, що в одних дієслівних основах співпадають, в других вони розходяться, тобто основа інфінітива більша за основу теперішнього часу.

З цього погляду дієслова можна поділити на дві групи:

1. Дієслова з однаковими основами

чита-ти	чита-ю	писати	пис-у
гуля-ти	гуля-ю	пас-ти	пас-у
гада-ти	гада-ю	жог-ти	жог-у
блїд-ти	блїд-ю	дур-ти	дур-ю
хворі-ти	хворі-ю	вез-ти	вез-у

2. Дієслова з різними основами

кращ-ти	кращ-у	ходити	ход-у
сиді-ти	сиді-у	сидіти	сиді-у
раш-ти	раш-у	молити	мол-ю
кни-ти	кни-у	вистіти	вист-у
годува-ти	году-ю	тиф-ти	ти-ю

Пильні в окремих дієслівних основах теперішнього часу більша за основу інфінітива:

ста-ти	стан-у	ді-ти	ді-у
спри-ти	спри-у	спочити	спочити-у

2. Інфінітив (збіжжанин)

Інфінітив твориться від його ж основи і закінченнями -ти: пис-ти, вез-ти, робити, писати, жог-ти.

Закінченнями -ти — це давня форма українського інфінітива, що тепер дедалі в основі української літературної

мова. В розмовній мові іноді містять невисловлені ж співрозуміти, а це відбувається в творах інших мовців (Швейцарія, Франція, Данія), здебільшого за допомогою речки і рими. Наприклад Соція правде доживати (Швейцарія). Силу речам дай, щоб була ламати. Дай працювати, працювати, працювати, працювати (Франція).

В швейцарській розмовній і писемній літературній мові треба назвати деякі форми читати, ходити, зустрічатися... (я не читав, зустрічався).

Особливу увагу треба звернути на творення інфінітивів з основою на с, в, ж. Тут до основи додаються — ти: нести, нести, бігти і т. д.: нести, нести, бігти... як говорять в деяких місцевостях Галичини та Закарпатського Поділля).

4. Минулий час

Форма минулого часу дієслів походять з колишнього деепричастія минулого часу на *аь*, який змінюється в складній дієслівній формі (форма читав). Та на цьому розвитку мова не зупиняється. Форми минулого часу й тепер ще розвиваються, творяться від основ інфінітивів з давньоруської сфінксис *и, аь, аю, аю*. Наприклад:

чѣл-ти	чѣл-а, -аь, -аю, -аю
гѣл-ти	гѣл-а, -аь, -аю, -аю
хѣл-ти	хѣл-а, -аь, -аю, -аю

Приміть, основа на *аь* зустрічається в чоловічому роді сфінксис не прийнятно:

пѣл-ти	пѣл, -аь, -аю, -аю
пѣл-ти	пѣл, пѣл-аь, -аю, -аю
пѣл-ти	пѣл, пѣл-аь, -аю, -аю

Письмові мова й мова називають іноді з стародавнього мови й старих форм минулого часу:

Сказав тобі, Шафарку,
Во сім і сім,
Що найа сє в сімє морє
Слов'янської ріки, Шичань.

4. Давньоруський час

Давньоруський час твориться від дієслів минулого часу з додаванням дієслів бути в формі минулого часу: я читав був, вона читала була, ми читали були.

Давньоруський час твориться ще й іншим способом, коли доповідальне дієслово називається в складній формі

було, бувало. Наприклад: Було колись на Параді роціте гармати, було колись шкорожці всім вигукути. (Шкорожці). Хвили випулась було піддрізати сідній плати. (Фрэнко).

3. Майбутній час

Майбутній час має одну довоювану форму (платину) і дві відвоювання. Форма майбутнього довоюваного пінома спадється з формою теоретичного часу (форія): шину і шинину).

Майбутній час відвоюванняй існує в складній і простій формах.

а) Майбутній складений має таку систему відвоювання:

Особа	О д и н а		М н о ж и н а	
1.	буду	читати	будемо	читати
2.	будеш	читати	будете	читати
3.	буде	читати	будуть	читати

б) Майбутній простий утворився з кошового майбутнього складеного, що спадився з інфінітива і довоювання дієслова (маша, мидиша). Пініже ці форми спадли в одну форму так, що до інфінітива приєднався піном корінь ма- з особовими закінченнями теоретичного часу (чаша-и-му), ліди корі шкорожці двох м і одно шиница форма читати-му. Звідси й будуться оушесні система відвоювання:

Особа	О д и н а	М н о ж и н а
1.	читати-м-у	читати-м-о-о
2.	читати-м-еш	читати-м-ете
3.	читати-м-е	читати-м-уть

В теоретичних дієсловах шкорожці майбутній час (с) представляється до закінчення: одитати-му-с, одитати-меш-с, одитати-меш-с, одитати-меш-с, одитати-меш-с, одитати-меш-с.

4. Дистрибутивна

За характером дії дистрибутивна поділяється на дві групи: I. активні, що показують опису предмета, ший сам діє, і II. пасивні, що показують опису предмета, на ший діє ішній предмет. Кошля група дистрибутивнація має шю свої часоці форми — теоретичні і шкорожці час.

В суцільній українській літературній мові існують такі форми дієприслівників:

I. Активні дієприслівники теперішнього часу на *-чий* (сидючий, мовляючий). Вони уживаються тільки в функції означення без послідовних слів. Наприклад: слухачка громка, умиряюча людина, починаючий письменник та ін.

II. Активні дієприслівники майбутнього часу на *-лий* (полюєлий, мовитимий). III дієприслівники так само уживаються тільки в функції означення без послідовних слів. Наприклад: Сидман мовочимий сів і в сараєх початкам оми, жадуючи про мана. (Варшаві) Запрошуєми прибулим козакам писемляти. *Жорданія*.

III. Пасивні дієприслівники теперішнього часу з суфіксами *-ваний, -ваний* (перемислюваний, вироблюваний). Дані пасивні дієприслівники теперішнього часу на *-ий* зберігають тепер тільки в мовленні граматичних відомий, знайомих, сидючий, мовляючий та ін.

IV. Пасивні дієприслівники майбутнього часу на *-ний, -ий* зберігаються в усіх співвідносних функціях (означення, промова тощо). Наприклад: На столі лежать написаний лист. Книжка прочитана. Я одержав листа, написаного ще до моєї смері.

Ми назвали тільки основні форми дієприслівників, що мають існують в українській літературній мові, як особливі лексичні форми. Але це творення дієприслівників триває й далі в мові.

а) Активні дієприслівники теперішнього часу творяться від основ теперішнього часу з допомогою суфіксів *-уч-, -юч-, -юч-, -юч-*. Ці суфікси служать разом з тем означено дієділля. Згадайте далі групи дієприслівників — першої і другої дієділля.

І-ша дієділля

пис-уть	пис-ють-ий
працю-ють	працю-ють-ий
навч-ють	навч-ють-ий
бач-ють	бач-ють-ий

II-га дієділля

сид-ять	сид-ять-ий
сид-ять	сид-ять-ий
троят-ять	троят-ять-ий
мисл-ять	мисл-ють-ий

б) Активні дієприслівники майбутнього часу творяться від основ інфінітивна неперехідна дієсія з допомогою суфіксів *-а-* і *прислівникових закінчень -ий, -а, -а, -і*. Причому, інфінітив з суфіксом *-и-* цей суфікс втрачає. Наприклад:

сні-ти	сні-л-ий, -ла, -ла, -лі
жовті-ти	жовті-л-ий, -ла, -ла, -лі
пожур-ти	пожур-л-ий, -ла, -ла, -лі
дба-ти	дба-л-ий, -ла, -ла, -лі
ману-ти	ману-л-ий, -ла, -ла, -лі
пожовті-ти	пожовті-л-ий, -ла, -ла, -лі

б) Пасивні дієприкметники теперішнього часу творяться від основ інфінітивна (що мають уже суфікс *-ува, -ова*) з допоміжним суфіксом *-н*. Наприклад:

виконувати	виконувани-ий, -на, -на, -ні
одоблювати	одоблюванн-ий, -на, -на, -ні
показувати	показуванн-ий, -на, -на, -ні

г) Пасивні дієприкметники майбутнього часу творяться від основ інфінітивна парадігмалх дієслів з допоміжним суфіксом *-н, -ен, (-ін), -т*. Наприклад:

1. читати	читанн-ий, -на, -на, -ні
писати	писанн-ий, -на, -на, -ні
орати	оранн-ий, -на, -на, -ні
2. працювати	працюванн-ий, -на, -на, -ні
варити	варенн-ий, -на, -на, -ні
грати	гранн-ий, -на, -на, -ні
3. бачити	баченн-ий, -на, -на, -ні
спішити	спішенн-ий, -на, -на, -ні
терти	тертн-ий, -на, -на, -ні

Дієслена з суфіксом *-ну* в теоретичні дієприкметники виходять двохстатеві названі форми з *-ний* і *-ній* кінцями — *випунтий, замкнений* — *замкнутий, залоритий* — *залоритий* і т. д.

Крім того треба звертати увагу на фонетичні зміни, що відбуваються в теоретичні дієприкметники, якщо основи містяться на д, ж, ч, г, к, ст, в, с, б, п, м, н, ф. Іні перед суфіксом *-нн* відзначає д—дн, ж—жн, ч—чн, г—гн, к—кн, ст—стн, в—вн, с—сн, б—бн, п—пн, м—мн, ф—фн. Напри-

сидіти	сидінн-ий, -на, -на, -ні
їздити	їздинн-ий, -на, -на, -ні
березити	березинн-ий, -на, -на, -ні
вониати	вонинн-ий, -на, -на, -ні
робити	робинн-ий, -на, -на, -ні

Дієприкметники з суфіксами *-ий, -ан, -існий* можуть складатися з прикметниками, і тоді часто треба знати їх напам'ять в дієприкметниковій формі відноситься наперед, а в прикметниковій — на пізніше суфікса. Наприклад: *печений — печений, варений — варений, кований — кований, топлений — топлений, урочий — урочий, смачний — смачний* і т. д.

Від дієприкметників треба відрізнити прикметники з суфіксами *-анн-, -инн-*: *посказаний — сказаний, передбачений — передбачений, невмірений — невмірений, вичислений — вичислений, відомовлений — відомовлений* і т. д.

7. Дієприкметник

Сучасна українська літературна мова має дві форми дієприкметників: теперішнього часу на *-ий* (*сидючий, пишучий*) і минулого часу на *-аний* (*сидівший, писавший*).

а) Дієприкметники теперішнього часу творяться від основ теперішнього часу з допоміжним суфіксом *-ий*. Практично творять їх від 3-ї особи множини дієслів теперішнього часу, відкидаючикінцівок *-ть* і додаючи суфікс *-ий*.

Кінцівок голосні основ *-у (-ю)* і *-а (-я)* дають міцтві творення дієприкметників розрізняти за дієвідділами дієслів:

I дієвідділ

випу-ть	випу-чий
випу-ть	випу-чий
світан-ть	світан-чий
тресу-ть	тресу-чий
гуку-ть	гуку-чий
барать-ся	баря-чийсь
смія-ться	смія-чийсь

II дієвідділ

випи-ть	випи-чий
випи-ть	випи-чий
любля-ть	любля-чий
бача-ть	бача-чий
летя-ть	летя-чий
воя-ться	воя-чийсь
верта-ться	верта-чийсь

При хиті загальному факто відпадає на кінець основ] форми дієвідділ можуть відтискуватися, бігучи, відпочи, відпочи, сміючи тощо.

б) Дієприкметники минулого часу творяться від основ інфінітивних з допоміжним суфіксом *-аний* (фактично голосними *-аний*). Але практично доручніше творити дієприкметники від форм минулого часу чоловічого роду, додаючи суфікс *-аний*. Наприклад:

ліг	ліг-ли	члїв	члїв-ли
ліх	ліх-ли	сїв	сїв-ли
сів	сів-ли	лїв	лїв-ли
ліс	ліс-ли	хлїв	хлїв-ли і т. д.

П Р И С Л І В Н И К

§ 47. ПОДІЛ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Прислівники за значенням поділяються на три основні групи: способу, часу і місця.

1. Прислівники способу дії відносяться на питання як? яким способом? чому? наслідки? Слід з пам'ятки прислівників, що позначають різні способи: працю, вітру, вогню, Наприклад: добре, кривою, швидко, ніжно, тихо, гуртом, разом, навмисно, згаричу, сиросонно, заглиблено та інш.

2. Прислівники часу відносяться на питання коли? з якого часу? до якого часу? Наприклад: щодня, щонеді, увечері, заздалегідь, завжди, згодом, здалеку, споконвіку, довічна та інш.

3. Прислівники місця відносяться на питання де? куди? звідки? Наприклад: кенур, збілзья, здалека, вгорі, втеронь, праворуч, ліворуч, понереду, по-близу та інш.

Той прислівникові слова, як: тут, там, там, коли, десь та інш. мають загальне значіння (не відповідають конкретно ні місця, ні часу) і тому всі вони належать до загальної прислівникової значення (див. § 34).

§ 48. ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Прислівники творяться різними способами, від різних основ, різними словотворчими способами. Найчастіше творяться прислівники від прикметникових та іменникових основ (гарно, акулі, угорі). Більшу увагу звертають до себе навіть ці останні, бо той самий іменник в реченні може вживатися як іменник з прикметником і як складова частина прислівника. Наприклад: „На високому акулі“ і „В акулі сам старшим жидом“. Згарич лється вода“ і „Надпрізвижні славди з гори“.

1. Прислівники способу

Прислівники способу часто їх походження можна розділити на дві основні групи: прислівники з відмінюваних слів і прислівники зі складених слів.

1. Прислівники з відмінюваних слів складаються з таких елементарних елементів і форм:

а) З орудного відмінка іменів і прислівників, як *гоголіться*, так і деяких іменюваних відмінків *бігом*, *суртом*, *розом*, *випитом*, *жизнем*, *пазирнем*, *самотом* (*жати*), *долюю* (*жати*), *сидячию* (*жати*); *разом* (*жати*), *жовким*, *загнаним* (*жати*) — стара форма орудного відмінка *жатию*.

б) З розового або зменшеного відмінка однини історичних імен (*підпани*), *аружина* (*під*), *дуба* (*стала*) та інш.

в) З різних відмінків іменних слів у складенні з прислівниками, що стали професійним означенням, (*наслуху* — *слухати*), *дотату*, *змаря*, *змаричу*, *нашвидку*, *занапта*, *випити*, *помочи*, *походоми*, *по-нашому*, *по-українському*, *по-товариському*, *нашпроста*, *нашхрест*, *навселя*, *обпала*, *поспіла* та інш.

г) З прислівників середнього роду однини зі старим закінченням *-а* і новим *-е*: *гарно*, *дубо*, *жито*, *несоло*, *добре*, *хороше*, *краще*, *більше*, *гаряче*, *нашвидче*, *дуже* та інш.

2. Прислівники зі складених слів *він-на-він*, *босо-під*, *запанибрата*, *жовчить*, *очевидливо*, *обабіг*, *самеюче* (*жати жати*), *зімани-зімани* та інш.

2. Прислівники часу

Прислівники часу часто походження теж пов'язані з двома групами прислівників з різних відмінюваних слів і прислівників зі складених слів.

1. Прислівники часу з різних відмінюваних слів, найближче іменників, *примітливо*, *зайнявши*, *численніми*, *шестра*, *кранні*, *рано*, *ввечері*, *удень*, *шоло*, *шопочі*, *звечора*, *зранку*, *влітку*, *взимку*, *весною*, *здосвіта*, *ввечі*, *вдвана*, *завчасу* та інш.

2. Прислівники часу зі складених слів: *сьогодні*, *уторі* (*торі*), *позавчорі*, *вондород*, *вредитоди*, *раз-т-а*, *два-т-два* та інш.

3. Прислівники місти

Прислівники місти це саме щодо належності поділяються на дві групи: прислівники з різних відмінкових слів і прислівники зі складених слів.

1. Прислівники місти з відмінкових слів, побудовані з іменників і прикметників, білими професором; здалека, звідуд, спереду, всеред, доволу, донну, знову, куди, догора, свіденуду, осторож, поспішанню, поспішів'ю, назустріч і т. д.

2. Прислівники місти зі складених слів, переважно з прикметників і іменників: ліворуч, праворуч, правобіч та інш.

П Р И Й М Е Н Н И К

§ 49. ТВОРЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

1. Прості прийменники

Прийменники за своїм складом поділяються на дві групи: прості і складені.

Прості прийменники повстають різними шляхами. Одні з них здавна існують в українській мові, інші виникли пізніше з іменників або прислівників, що стали використовуватися в певній функції прийменників; треті виникли через складання іменника з прийменником тощо.

В українській мові є два типи простих прийменників

а) Прості прийменники, що здавна вживаються в українській мові з різними відмінками:

З родовим: без, біля, під, дов, до, крім, після, проти, ради, серед, у, на, в. Наприклад: без розу, серед стору, у батю, на часів, з мати і т. д.

З давальним: в (дуже рідко, нар. у південній частині). Наприклад: в Радку.

З рухливим: крім, по, через, на, над, під, по, с(об), в, на. Наприклад: крім нікого, через дорогу, на річку, до рідкого над усе, під стів, по волу, об стіну, в хвилю, за батюшину.

З орудним: з (я, з), під, на, над, між. Наприклад: з братом, зі мною, за роком, над ставом, під хатом, між нами.

З місцевим: на, в, по, с(об), при. Наприклад: на столі, в лісі, по селі, в г'ятій голці, при батюшні.

б) Прості прикметники поєднані, що походять від інших частин мови, найбільше з іменників і прислівників, коли ці останні втрачають значення членів речення і стають суфіксальною частинкою. Всі ці прикметники утворюються тільки з родовим відмінком. Наприклад: коло дати, кінець столу, край дороги, просто неба, недалеко міста та інш.

Але найбільш часто прості прикметники творяться з прикметників та іменників: жовтість мови, поверх одягу, похід нього, довкола хата, навкруги села та інш.

3. Складні прикметники

Складні прикметники найбільше творяться з простих прикметників зі зменшенням основного значення другої частини. Складні прикметники дуже різноманітні і характеризують значення стосунку між словами. В українській мові найбільш уживані такі складні прикметники:

З розумом: заради, задля, з-за, з-поміж, з-над, з-перед, з-під, з-поміж, з-поза, з-позаду, з-позади, поміж, поза, позаду, посеред, проміж, супроти. Наприклад: заради нього, задля нас, посеред двору, супроти нього та інш.

Зі знахідним: похід, попри, повз та інш. Наприклад: похід слід, попри всі перешкоди, повз будинок.

З орудним: повід, понад, поміж та інш. Наприклад: повід тором, понад ставом, поміж нами.

СПОЛУЧНИК

§ 50. ТВОРЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ

Сполучники, як і прикметники, за своєю складом поділяються на дві групи: прості і складні.

1. Прості сполучники

Прості сполучники бувають різного походження: одні здавна сполучають слова і речення і зуться паріклі, інші утворилися з інших частин мови і зуться поєднані.

а) До паріклів належать такі сполучники: а, і, та, та, але...

б) Поєднані мають ту особливість, що вони в реченні виконують надійну функцію — сполучають і членів речення.

Через те йє значення мають одолучення кавчана, які найбільшого в'яжуть відради речення. Сполучні слова найбільшого походять від займенників, прислівників і дієслів (різном). Наприклад: коли, як, одна, доки, скоро, чим, там, хто, що, кому, чому, хоч, мов та інші.

2. Складні сполучення

Складні сполучення складаються з простих сполучень і з різних частин: отже, немале, немов, щоб, адже, тому, якщо, ніби, ніщо, бою, нібою, абики, абики та інші.

Ч А С Т К А

§ 51. ПОДІЛ ЧАСТОК ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Частки в мові коє мають подвійне значення: з одного боку, вони в'яжуться з іншими словами з метою підсилення їх значення в реченні; з другого боку, вони виконують роль сполучних частин. Звідси можна поділ часток на дві групи: підсилючі і сполучні.

1. Частки підсилючі

Найуживаніші в українській літературній мові такі підсилючі частки: бо, б, ба, як, ж, не, ні, ні, що, за, кіби, кий, кий, немал, болей та інші.

Наприклад: Кому б не вдалося зробити! Ім не спод. Поче, а щось той сказу. В очі аж потемніло. Кий жале сам варі! Що на диво знаєш!

Частка ні має підсилюче значення при порівнявчній заступанні собою і: Немає ні жар, ні холод не спавлять нас! р. Франко.

Таке ж підсилюче значення має й частка не при дієслоних і складних реченнях: Щоб не почував, нічого не дозволь до міста. Коли б не прийшов, ніколи не зможеш його вбити.

Але підсилючі при дієслоних і при інших частинних мови частки „не“ має заперечне значення: не віду, не сказу, не бреш, не чорний тощо.

2. Частки сполучні

Сполучні функції виконують такі частки аби, будь, небудь, да, як (ка), що, як, кий. Через те й пишуться вони

разом, будучи складеною частиною загальної слова. Напр.: зтошбуць, будьшо, леший, повебуць, якнебуць, абхисте, якнайбращий, шонайбращий, найквалітшый, дещь, должсь, сміється, руйнується тощо.

В И Г У К

§ 52. ПОДІЛ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вигук, як самостійні слова в реченні, що передають різні порухання та слухові враження, за своєю значенням поділяються на такі основні групи:

а) Вигук на виголошенні різних осередкових переконань (радоща, гора, болото, шепітга дощю): Ой, горе тій чаді, чаді! ойбай! (Нар. слов.) О, думи мої! О, слово лаві! (Т. Шевчен.) Ху, думай ти! (Лев Українка). Гей, стана, поля, розійди мого! (М. Коцюбинський).

б) Вигук-оклик або перекличі на привертання уваги: Та гей, бачи, чого ж ти стави (Федьківський). Цить, не плач, дасть мати задов' (Нар. слов.). Ой глян-глян, гусятина, на ставі! (Нар. слов.) та інші.

в) Вигук-слова звукописні, що ними намагаються віддати звуки різних творів та істот: Собака за ним гав-гав-гав. (Нар.). Тул-тул віскільцями, дзень-дзень підвісокями. (Нар.). Та бух йому в носа. (Т. Шевчен.). А татою! двору! буць! трісь! та інші.

г) Вигук на означення швидких рухів: брив! дріб! сів! стриб! гол! плаг! лан! лан! звать! фю! сіп! штов! мис! швор! чинг! кайт (чечма)! бансь та інші.

СИНТАКСА

Загальні відомості про речення

§ 53. ПОНЯТТЯ ПРО СИНТАКСУ

Синтакса — це та частина граматики, що вивчає різні способи словесного вираження думки.

Кали морфологія вивчає форми окремих слів, то синтакса вивчає форми словосполучень, форми мови. А що однинною мовою, яка висловлює думку, є речення, то й синтакса вивчає виключно речення, розкриває закони його побудови, закони зв'язку слів у реченні; вивчає зв'язку обумовленість, зв'язки окремо окремої форми зв'язку, як вираження мовою зв'язкової думки.

В завданні синтакси, крім того, входить вивчення інтонацій (відтінчення та змінення голосу), про з П допомогою виконуються речення, а також відповідно встановлюється розділення мови. Звідси й практичне значення синтакси — перевіряти правильність пунктуації.

§ 54. ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ

Важко ми вже віддали на те, що однинною мовою є речення. Що ж треба розуміти від однинною мови? Назвою мовою або висловлюванням ми виражаємо свої думки. Висловлення окремої зв'язкової думки і є однинною мовою. Кожна зв'язкова думка зв'язково передається групою слів або в окремих словах.

Наприклад: По схилах гір течуть струмки. Наближається вечір. Топіть.

В цьому уривку, що малює загальну картину природи, є три окремі думки. Порівняв кожну окремої мовою, а проти — одним словом.

Група слів або одне слово, що виражає зв'язкову думку, звється однинною мовою або реченням.

Кожне речення в усталій мові складається парною, а не трійною, заледь від трійності, — крім того, легкою зміною або зміною складу.

Прості думки, речення простими реченнями, мимуть об'єднуватися в одну складну думку. Речення, що складають одну думку, звуться складними реченнями.

Наприклад: Ріва на горі Дніпр широка, сердий вітер заліва. [П. Шевченко] Сонце вже довалося на гору, як було ще темно. [В. Караван]

§ 55. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Слова, що входить до складу речення, звуться членами речення. Члени речення звичайно відносяться на певнебудь питання. Слова, що до них не можна поставити питання, не можуть бути членами речення і входить до складу так членів, що до них вони стосуються.

Наприклад: Над діном великого будинку висіло гілля берези.

Що висіло? — Гілля. Що робило? — Висіло. Під чим? — Берези. Над чим висіло? — Над діном. Над діном чого? Будинку. Якого? — Великого.

Тільки до слова над не можна поставити питання, тому воно й не є членом речення.

Члени речення поділяються на головні і другорядні. Головні члени речення — це підмет і присудок.

Підметом звуться члени речення, що позначає предмет, що про нього говориться в реченні, і відносять на питання хто? або що?

Присудком звуться члени речення, що позначає те, що говориться про підмет, і відносять на питання що робить предмет? або що з ним робиться? Який він є? Що він є? або хто він є?

Наприклад: Дім (підмет) сам (присудок) струвався. Будинки (підмет) поволі руйнується (присудок). Красива (підмет) дуже мальовничий (присудок). Київ (підмет) — мегарана (присудок). Тарас Шевченко (підмет) — великий український поет (присудок).

Речення, що складається тільки з головних членів речення, звуться простими неширокими.

Наприклад: Дім пройшов. Ніч вільна.

Речення, що складається з головних і другорядних членів, звуться простими широкими.

Наприклад: Серед столу вдова жила у своїй хатині. [П. Шевченко]

§ 56. ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЇ В РЕЧЕННІ

Кожне речення в усній мові виділяється особливим інтонаційно. З допомогою різних інтонацій творяться різні щодо характеру змісту речення. В усній мові кожна інтонація при тій інтонації розповідливу, питальну і окличну. Залежно від цього маємо три типи речень:

1. Розповідне речення, де при побудові розповідливості. В кінці цього речення ставиться арка.

Наприклад: Поле Марко Катерині сука дорозого.
[П. Шенюк] Сів він садить на стовоз, похорк. [П. Урбанюк]
Майдан на шовину ома, залючилось. [М. Кашубинський].

2. Питальне речення, що має в собі питання. В кінці цього речення ставиться знак запитання.

Куди ти йдеш, не спитався? [П. Шенюк].

3. Окличне речення, де висловлюються думки співрозмовнику сильним волютом. В кінці цього речення ставиться знак оклику.

Наприклад: Отамні то Перебендя, старий то змеревні!
[П. Шенюк] Чудні робляки! Як в них сила! [М. Кашубинський].

§ 57. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Слова в реченні своїм змістом зв'язані між собою зв'язком зв'язком між словами буває двох типів: сурядний і підлеглий.

1. В сурядній зв'язку слова сполучаються як незалежні, рівноправні, однорядні між собою.

Наприклад: Валько і сев. Садку і чина, Тана і прасно.

2. В підлеглий зв'язку слова сполучаються як залежні одне від одного: одне слово повисне друге. З п'ят перше залежить (то, що повисне), друге незалежне (то, що повисне). Залежність слів визначає встановлюється з допомогою певних: арка, на певних завжди відокремлює тільки залежне слово.

Наприклад: Бездерський шляхом урочі йма чина.
[П. Шенюк].

Тут легко встановити таку залежність: Що робили чинами? — Йшли (визначає слово „чинами“ і тому залежить від нього). Де йшли? — Шляком (визначає слово „йшли“ і за-

застать від цього). Яким словом? — Визначити (визначити слово „дівчачий“ і зазначити від якого). Коли йшло? — Уточити (визначити слово „дівчачий“ і зазначити від якого).

Займає зазначити, що в мові прості реченні з відокремленим зв'язком є між собою в першій зазначеності, обов'язково викликають певні питання.

Зв'язком ємою три типи відокремленого зв'язку єдиного угодження, керування і прикладання.

1. Угодженням зветься такий зв'язок єдиного угодження зв'язки слово ставиться в тому самому ролі, чим і відмінку і особі, що й визначає.

Наприклад: Велі Марко Катерині сунти дорогого. П. Шаповал.

В цьому реченні прикметник дорогого угоджується з іменником сунти в ролі, чим і відмінку. Дієслово велі угоджується з іменником Марко в особі і чимі.

Угоджені (зв'язки) слово позначає зв'язку або дію, яка пов'язана до того слова, що з ним його угоджується. Наприклад, слово дорогого має зв'язку, що пов'язана до слова сунти і відмінку на питання якого? Чим же пов'язана дію, що пов'язана до слова Марко і відмінку на питання що робить?

Суть угодження полягає ще й у тім, що зв'язки форми визначеного слова пов'язані привертати до зв'язки форми визначеного слова. Наприклад, коли б дієслово особам було по Марко, а звідси (звідси в чимі), то слово, що пов'язана дію, повинно було б прийняти форму веліти. Коли б замість Марко (звідси) було ти (звідси в особі), то дієслову прийняло б форму веліти.

2. Керуванням зветься такий зв'язок єдиного угодження (то, що керує) слово пов'язана повсюди відмінку визначеного (керуваного) слова.

Наприклад: Понітри діти чарівним словом (А.Гарішкін) Микола загорнув вилічку. (А. Ткаченко).

В першій реченні дієслову дити пов'язана (визначено) повсюди форми орудиного відмінку словом (зв'язки). В другій реченні дієслову загорнув пов'язана форми визначеного відмінку вилічку. Причому зв'язки форми визначеного слова не пов'язана зв'язки форми визначеного. Наприклад: загорнув або загорнула вилічку.

Керуванням ємою повсюди, коли зв'язки слово пов'язана повсюди відмінку керуваного слова через повсюдність привертання. Наприклад: в сідку біли спону. Учень сидить на шпарті.

Прикладі показують, що верування без прийменника можливо: не можна сказати „в садку саду“, „учень сидить парі“.

Відмінки в прийменниках показують, що веруванні (за-лежні слова по-різному визначають вербні (формальні) слова. Наприклад: Хочучи малювати однією лінійку. Тут іменник в середньому відмінку однині означає знаряддя, що з його допомогою виконуються дії іменника в знахідному відмінку клинкою позначає предмет, що на нього спрямована дія.

Тут ж одну речю виконують і прийменники, що ви-значаються з певними відмінками. Наприклад: Із Італії він пішов до нас. Прийменник „із“ в сполученні з іменником в родовій відмінку Італії вказує місце, звідки спрямована дія; прийменник „до“ в сполученні з іменником в родовій відмінку на ті вказує місце, куди спрямована дія.

Керівник слівом у реченні найчастіше буває дієслово, але досить часто це речю вказує також іменник, рідше — приметник.

1. Дієслово: Посадивши над водою мір та калугу. (П. Шенюк). Тут керівне слово посадила, речю вказує від нього.

2. Іменник: Жодні зайчики садили трамвія на стінок. (М. Кокошань). Тут, крім керівного дієслова (трамвія) в за-лежності від нього іменником (на стінок), є ще й керівний іменник зайчики в залежності від нього іменником садили. Залежне слово так само відноситься на вказівки керівного (жодні).

3. Приметник: Господь понятий даски. Тут керівне слово понятий на питання чого? має залежне від себе слово даски.

4. Приліганням зветься такай за'ямок сідя, коли залежне слово не утворюється, а лише прилігє для уточ-нення змісту головного слова.

Прилігання (заказання) словами зветься будуть: прислівник, прислівник та інфінітив.

Наприклад: Ще змилку треба вчитись. (П. Шенюк). Сидяють і дучи дичага. (П. Шенюк). Мені шпидала піти собі додому. (А. Герман).

За'ямок сідя у реченні можна посиди в тій сідя, позначивши круглими голками часті речення, а квадрати-ками — другорядні часті.

Великій зародок побільшо відходив до берега.

Прості речення

Прості неозначені речення

§ 58. ПІДМЕТ

Підмет це значення яке (§ 55) як член речення, що позначає предмет, про який говориться в реченні. В цій функції буває лише іменник або займенник, що виступає іменник.

Наприклад: Візник копиталив свої рокирля. [Визн.] Сонце стояло над горою. [П. Марш.] Ми для бороти шитою. [В. Гріншюк.] То була весела літня пора. [П. Урашн.] Щось пророка маві яко зачарю в свої. [П. Шенюк.] Усе світаню пахло сню. [В. Франц.] Ніхто яке нічого не радю. [М. Кошівський.]

Підмет може бути висловлений також формами інших частин мови, які вживаються в значенні іменника, а саме формами прикметника, числівника, інфінітива, прислівника, дієслова, прийменника, сполучника, частки.

Наприклад: Ситий сонцяного не розуміє. [Мар. пров.] Найбі старі халати Гущу. [М. Кошівський.] Двоє ідуць. [М. Кошівський.] Добре там йому лежати. [В. Гріншюк.] Як хороше, як весело на світі жити. [П. Гайда.] І сором тую, і сором тая — встанати з чужі дончини. [П. Шенюк.] „Завтра“ — ілюз який важкий. Ох! — мову. В чергують з у. І — сполучник. Ви — частка.

В усіх цих випадках форми різних частин мови іменій, старі, тринадцять, двоє, лежати, жити, встанати, завтра, ох, а, ви) висловлює предметно як іменником. Інакше мовуць,

ної частини мови, що в реченні виконують в функції підмета, втрачають своє основне значення й набувають значення іменника (субстантивізуються), зберігаючи ті самі слови первісну форму.

Підметом може бути також словосполучення, побудоване речення, якщо воно висловлює предметно як замість імени. Такий підмет зветься складеним.

1. Сполучення іменника або займенника з називним відмінком з другим іменником або займенником в орудному відмінку.

Наприклад: І не пом'яне батько в снігом [П. Шевченко]. Малавка з Гафійкою йдуть курною доріжкою, [М. Коцюбинський].

2. Сполучення іменника з іменником в формі прикметки.

Наприклад: Пам Вандер'єн сердилася. [М. Коцюбинський]. Алла Михайлівна сиділа почервоночім, [П. Урацький].

3. Сполучення іменника з числівником або з числовим займенником (багато, мало та інші).

Наприклад: Невеселий три літа марно пролетів, [П. Шевченко]. Дві хати стояли дивачинсько, [Леско]. Двоє подорожників ізбавились до Києва, [П. Кудряков]. Багато народу збралось біля перама. Чамало літ перевернулось, [П. Шевченко].

4. Нерозділеними сполученням, що виконуються як географічні назви, палки усталою тощо.

Наприклад: Південна Америка міститься в Західній півкулі. Київський університет ведемо багато днів української культури.

5. Шість словосполученням або реченням, що висловлює нерозділеною як єдиною цілою, єдині підмет.

Наприклад: І те лихо — попередю знати, що на світі зустрічатись, [П. Шевченко].

УВАГА. Як видно, підметом може бути не тільки слово, але й ціле словосполучення, що висловлює предметно як єдине ціле, суцільне, і відповідає на питання *хто?* або *що?* Звідси й мовимо в наших граматичних застереженнях, що підмет (іменник) завжди стоїть в називному відмінку. Але в дійсності й тут не може бути винятку, бо бувають випадки, де підмет виступає і в формі родового відмінка, якщо слово (іменник) позначав збірку осіб. Наприклад: Народу так збралось! А галасу скільки!

б. Нарешті, дієслів може бути виключеної формою або ба дієслів дієслівного і наказового способів. В таких випадках немає потреби спеціально виключувати їх. Інакше вважатимемо, дієслів і присудок виключаються тількию граматичною формою.

Наприклад: Загря ідеи у надерок, стои іде відлучай.

§ 59. ПРИСУДОК. ПРОСТІЙ ПРИСУДОК

Присудок буває простий і складений. Простий присудок виключається дієсловом у формах дієслівного, наказового і уклічного способів.

1. В формі дієслівного способу присудок має ще й свої часті форми — теперішнього, минулого й майбутнього часу.

Наприклад: Я слухаю співи. (М. Кобилянська). Ніч темна надой всія котомками сирота. (Д. Гуцало). Ми були самі серед простору. (М. Кобилянська). Зарядилося черні гори. (Т. Шевченко).

2. В формі наказового способу: Гуляйте, спайте. Пийте, попи́тьсь! Бийте, веди́тьсь! (Т. Шевченко). Усміхнісь, мое серце, талесенька-тале! (Т. Шевченко).

УВАГА. Присудок може бути виключеної наказовою формою з частини дії, нехай Хай живе Україно! Нехай прийде до мене.

3. В формі уклічного способу: Пішли б я садок покласти, та дивляться люди. (Т. Шевченко).

УВАГА. 1. Простий присудок може складатись також із двох дієслів, де першим є дієслово: вийти, дивити, іти. Наприклад: От вони вийшли й пішли з свого дому. (Д. Гуцало). Вийди та й поклади до прийому. (Т. Шевченко). Давай я тобі кінця проблем. (В. Винниченко). Іди й сяди з дороги. (Д. Червоний). Піду гуляти чоловіка. (Там же). Хоч такий присудок складатись з двох дієслів, але його не можна назвати складеним, бо перше дієслово (вийти, дивити, іти) не входить до складу присудка, а його органічна частина, а лише виконує роль підсліховальної частини. Власне, присудком є останнє дієслово.

УВАГА. 2. До типу простого присудка належать також нерозчленовані присудки в виключеннях проле значення словозамітливих (ілізак). Наприклад: Ви ударив на гвалт. Коли б присудком можна вилучити дієслово „ударив“, довелося би перекрутити значення фрази, бо „ударив на

§ 66. ВИСЛОВЛЕННЯ СКЛАДЕНОГО ПРИСУДКА

Складений присудок за характером своєю, що їх має підмет, може бути висловленою різними частинами мови: іменником, прикметником, дієприслівником, займенником, числівником, прислівником, дієсловом в формі інфінітива. Всі ці частини мови в функції присудка не мають свого основного значення, тобто не забувають значення іменника (що субстанціалізуються), як у функції підмета, а зберігають своє питоме значення, яким визначається характер підмета. Наприклад: Кінь — тварина, ані — галідий, де іменник „тварина“ розправляє подієве значення підмета, а прикметник „галідий“ вказує лише на певнім ознаку.

1. Іменник в складеному присудку позначає розряд предмета, тобто яка або чия є предмет дуали. Іменник може бути в називному або орудному і назірному відмінках. В називному відмінку він буває, коли пропускється доповідне дієслово. На писанні значаєво знаєть доповідного дієслова означає рідка.

Наприклад: людина — мисляча істота. Воно для чоловіка відомого — чарівне слово. [П. Червон.]

УВАГА. Крім називного, може бути й орудний відмінок у речених типу: Він учився у нім склі. Воно в мене найменше. В цих випадках іменна частина присудка вказує на певнім ознаку підмета. Постійна ознака завжди передається формою називного відмінка. Приклад: Він мій братко і Він є моє братко.

При доповідних дієсловах у формі мизуного і майбутнього часу був (-ла, -ла), буде, а також при інших доповідних дієсловах — стати, зриватися, видаватися, вважати тощо значаєво вказується орудний відмінок.

Наприклад: Судилом був жидидий. [Грибний]. Коли не хоч побратися, то так будем: я сестрою, а ти мені братом. [П. Шенюк]. Осталися сиротами старий батько й мати. [П. Шенюк].

В таких випадках форма орудного відмінка вказує на певнім ознаку, що її має підмет. Через це навіть у теперішній часі з цим визначенням вказується форма орудного відмінка і часто навіть з доповідним дієсловом.

Наприклад: Він є моє прихолом. Вони є моє найкраще порадники.

УВАГА. Якщо треба підкреслити постійну ознаку предмета (підмета) або постійну професію, значаєво вказується називний відмінок навіть у мизуному і майбутньому часах. Наприклад: Я був убогий сирота. [П. Шенюк]. Я без беру

стає тій слуги, а брати! Їмий був парубок коханий,
Я. Кошівський). Сосілка за друка була його приятелі й по-
братина. (М. Кошівський).

Завість орудного, чисто виявляється в формах звичай-
ного відмінка з прийменником на, рідше з я, хоч і не пра-
вильно додержувати дієслів.

Наприклад: хто ж із старість прийшло, за дитину
стане? (П. Шевченко). Із слів стає ім в послугу. (П. Шевченко).

Іменина в складних присудку може виявлятися і в ін-
ших відмінках — з прийменником і без прийменника. Проте,
при іменнійній замітливо бувають нескладні слова, які неж
водять до складу присудка і разом з ним становлять по-
надійне ціле.

Наприклад: Хата без дверей. Це йому не по силі.
На святій вечір Іван був без одягу! (М. Кошівський).
Твори Тараса Шевченка. Одні сірими кольору.

2. Прикметник і дієприкметник в складних при-
судку позначають форму предмета (факта). Проте,
прикметник назву, який або який предмет, а дієприкмет-
ник показує чиме на те, що зроблено або буде зроблено
з предметом думки.

Наприклад: Сідло високий, рідко бистрохід.
(Нар. мов). Обляжи сердиті, суворі, а очі жиді, лизі.
(М. Кошівський). Ахирна була розкинутий на горі.
(В. Кошівський).

Прикметник і дієприкметник можуть виявлятися в формі
називного і орудного відмінка залежно від того, чи означа-
ють вони постійну (факта, від) чи тимчасову ознаку пред-
мета (орудя, від). Порівняйте:

Домь був близкий,
літній. (М. Кошівський).

Страні здавалась її по-
світлом. (М. Кошівський).

Вона молоденька. (П.
Шевченко).

Вона була як молодий
і прехороший собач. (П. Ше-
вченко).

Намодок і недоумчений
заряд старий був (П. Ше-
вченко).

Він був старий так, як
почалась війна.

Лист ливисаний

Праці залучився не
викоравом.

УВАГА. Дев'ять сумнівів щодо присудковості вказані прикметник, коли доповнено дієсловом певного наглаго самостійний присудок, а прикметник — означення. Але виступив прикметник в такій послідовності зв'язаний по змінюванню (але є означення), а дієсловом, отже є складовою частиною складного присудка. Наприклад: *Кажуть* (Кажуть) *неслабатурала*. (П. Шенкель). *Сонце* стояло *над* *білою* *лілією* і *вершину*. (М. Коцюбинський). *Пан* *Натан* *сидів* *при* *гробови*. (М. Коцюбинський). *Подав* *летів* *вопний* *водоносного* *гамору*. (М. Коцюбинський). *Анна* *Михайлівна* *сиділа* *почерво* *віла*. (П. Тарасенко). *Ти* *пас* *з* *України* *вагали* *голих* і *голодних* *у* *світ* *на* *чужині*. (П. Шенкель).

3. Займенник і числівник в складному присудку означає те, що є іменник або присудок, що в їх означенні вони позначаються.

Наприклад: *Раніше* *він* *таким* *не* *був*. *Хто* *з* *нас* *перший*? *Два* *рази* *по* *два* — *чотири*.

Займенник таким і числівник перший мають значення присудковості, відокремлюючи на певний який? Числівник чотири має в собі предметність і тому притримується до іменника.

4. Прикметник в складному присудку позначає особливий доповнений дієсловом бути. Доповнений дієсловом вказує на зв'язаний має більшу силу доповненості, виблискуючи своє значення до простого присудка.

Наприклад: *Це* *було* *недоречно*. *Він* *був* *занімантний*. *Це* *як* *трали* *гірня*. (С. Червоновода).

УВАГА. Цього типу речень не треба змішувати з реченнями, де дієсловом бути має значення самостійного присудка. Наприклад: *Дощ* *був* *уночі*. *Я* *був* *важко*. Тут присудковості уночі, важко, не вказує до складу присудка, бо вони є випадкові обставини часу, місця.

5. Інфінітив у складному присудку в сполученні з доповненим дієсловом позначає початок дії, її можливість або необхідність. З інфінітивом випадковості позначається так доповнений дієсловом стати, почати, мовти, мусіти, позначитися тощо.

Наприклад: *Стала* *важко* *співати* і *делати* *годувати*. (Ще *вони*). *Стара* *важко* *мусіла* *погабати*. (П. Шенкель). *Тоді* *він* *почав* *співати* *лілію*. (М. Коцюбинський). *Довго* *и* *не* *хотів* *коротись* *вони*. (П. Тарасенко).

Доповнені дієсловом не можуть бути короткі форми прикметників: *позначив*, *вголос* тощо. Наприклад: *позначив* *знати*, *вголос* *пробити*, *вголос* *вголосити*.

§ 62. УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З ПІДМЕТОМ

1. Підмет, висловлений іменником і займенником, завжди узгоджується з присудком в особі, числі, а в жанровому часі і в роді.

Наприклад: Я пишу, а ви читаете (в особі). Дві грають в акторів (в числі). Закурився. Увійшла (в роді). (На місці).

2. Підмет, висловлений збірним іменником в формі однини, узгоджується з присудком в числі.

Наприклад: Студентство прагне до науки. Частина праці виконана. Швей рід питань періодичай.

3. Якщо підметом є сполучення іменника в числительну відмінку з іменником в родовому відмінку, то присудок завжди має форму множини.

Наприклад: Мати з Оленою вийшли в місто. (д. Гоголь). Молодіжні з дівочими повернулись до міста. (д. Вовчок).

УВАГА. Якщо присудок стоїть на початку речення, а після нього йде підмет, то присудок приймає форму однини. Наприклад: Іде Марко з товаришами. (Т. Шевченка). Заживе генер Чіпка з Гретською думка в душі. (П. Мирний).

4. Якщо підметом є сполучення іменника, що має значення кількості або міри, з іменником в родовому відмінку, то присудок приймає форму однини.

Наприклад: Погоди народу слова перед будівництвом. Табула озирає ілля з поля.

5. Якщо підметом є сполучення числівника з іменником в родовому відмінку, то присудок може приймати форму однини і множини.

Наприклад: Там три верби скленилися, мов журяться вона. (д. Гоголь). Коло будівки стояло три чоловіки.

6. Якщо підметом є сполучення кількісних слів скільки, декілька, багато, мало з іменником в родовому відмінку, то присудок приймає форму однини. Але можливі й форми множини, якщо три малі осіб.

Наприклад: Світлана малій перебула? Багато народу збиралося. Довідная студентів про шість розмовляла.

Просто поширене речення

§ 63. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Доді ми розглядали структуру (будову) простого поширеного речення, що мала одна просту думку. З тих слів, які може приймати слово, що підмет і присудок, як основа простого непоширеного речення, ми завжди вивчаються

в два слова. Найпростіша думка іноді, щоб висловити її, вимагає вжиття додаткових засобів, через що її головні члени речення висловлюються часто не одним словом, а сполученими кількома слів.

Завдяки їм ускладнені думки укладаються також і менш засоби для її висловлення. Високою потреба в нових членах, які в стосунку до головних членів другорядними членами. Другорядні члени речення розпадаються на три групи додатки, означення, обставини.

§ 64. ДОДАТОК

Додатком виступає другорядний член речення, що позначає предмет і вживається в формі кінцевих відмінків і інфінітивів.

Додаток звичайно висловлюється теми та частинками мови, що й відноситься, тобто іменником, займенником і всіма частинами мови, що вживаються в реченні іменника: прикметником, дієприкметником, абстрактним числівником, інфінітивом, а також цілим словосполученням, що виступає нерозчленовано на один предмет.

1. Іменник: Чуло серце недоленьку, сварила не зміло. (П. Шенюк). Чудасний глумлю на жіночку. (М. Коцюбинський).

2. Займенник: Прилігши закулячка над ними кувати. (П. Шенюк). Навіщо скази того забути, що дають другу, чим серце скучу. (М. Черемський).

3. Прикметник і дієприкметник: Хто й по любові покійну, та і той плакати. (В. Гринько). Як по славі той наступний люда зрабачить! (П. Шенюк). Прибуток на збори абстрактні сестром. Не дай спати халачому. (П. Шенюк).

4. Числівник: Сестро одного не журь. Де п'яти додатки шість, буде однадцять.

5. Сполучений числівник з іменником: Учесь тутан два воєнни. (Три шкери посадила сестра при дорозі. (П. Шенюк).

6. Інфінітив: Ми любимо працювати. Юнак, бама учитьсє в російській школі.

УВАГА. Треба відрізнити інфінітив в значенні додатка від інфінітива в значенні складеного присудка. Це залежить від меншої чи більшої сили дієслівності того дієслова, що

при цьому виявляється інфінітив. В складному присудку доповнення дієслово має можливість силу дієслівності, менше само-стійкість, тому й не може бути простим присудком, який міг би мати при собі інфінітив у функції додатка. Наприклад: „Я люблю працювати“ і „Я йому працювати“. В першому реченні самостійність дієслова (люблю) дає можливість обійтись без інфініта (я люблю) — тут інфінітив додаток. В другому реченні дієслово не є самостійне, не можна сказати „я йому“, бо „якому“ неповноцінний присудок; можливість неповноцінного присудка може збуватись в сполученні з інфінітивом, якому працювати.

7. Словосполучення: Думай жито, любитися та Бога кохати. (Т. Шевченко). Не дивитись на світ Божий, тільки надирився. (Т. Шевченко). На ба мам з та-ф-ом тут постралась? (Ф. Гринько). Кохана з шипком і хлібом будемо шости по черзі. (М. Коцюбинський).

§ 65. ДОДАТОК ДО ДІЄСЛОВА

Додаток найчастіше буває до дієслова і означає предмет, що на нього переконала дія, що з ним вона зв'язана. Додаток в'яжеться з дієсловом способом керування — безпосередньо і посередньо (з допомогою прийменників). Прямий, дієслово з керування (власним) словом, а додаток — керування (власним) словом, відношеннями на питання керування відповісти.

Наприклад: Своєю Україну любить [кого?]. (Т. Шевченко). Шукати [чого] долі. (Т. Шевченко). Він мусів їти [за що?] по полі надирився. (М. Коцюбинський). Хлопа нахав [чим] рукою і ногою. (М. Коцюбинський). Пильняся [з чого?] з п'яного. (Л. Українець).

§ 66. ПРЯМИЙ І НЕПРЯМИЙ ДОДАТОК

Додаток при дієслові буває прямий і непрямий.

1. Додаток, виконаний формою знахідного відмінка без прийменника, зветься прямим додатком. Прямий додаток виявляється при керуванні дієсловом і означає предмет, що на нього спрямована дія, відношеннями на питання кого? що?

Наприклад: Також матір кохати у безсмертій хаті. (Т. Шевченко). Хрусті, сушені збирався. (з французької). Вечер нічні звали. (Вар. ніч).

Прямий додаток може бути і в формі родового відмінка, якщо при дієслові стоїть заперечення не.

Наприклад: Учень через двері не ввійде до школи.
Він не читав книжки.

УВАГА. Хоч форма родового не обов'язкова. Наприклад може бути форма знахідного. Наприклад: не похрипав Ураїну через її жупани. (П. Шевченко). Хто не любив пекішину, так і той плакав. (В. Гринько).

2. Додаток, наголошений непрямою відмінкою (крім знахідного без прийменника) з прийменником і без прийменника, виступає непрямою додатком, відособлюючи на певний спосіб непрямою відмінкою (кого-чого? кому-чому? коли-коли? як-як? накому — на чому?)

Непрямою додатком позначив предмет, що на нього діє не проходить, але має з ним певний змістовий зв'язок.

Наприклад: Хлопчак мочив руки в і трясав ногами. (М. Коцюбинський). Дівчина й до Олексія перш. (А. Ткаченко). У Мадриді той бачилим. (М. Коцюбинський). Мати не могла спокаятися на нього без уміру. (М. Коцюбинський).

Основне завдання непрямою додатком безприйменникових (відмінкових) зменшених прийменників з родів морфології таке:

Родовий відмінок. Родовий відмінок з одержувачем з великою дієслівною може називатися:

а) Відмінком при дієслвах уникати, боятися, забути, куритися тощо.

Наприклад: Збувся того хлопцю. (В. Гринько). Він уникав зустрічі з людьми людськи. Вона боялася, то і в ніч не вийшла рят. країни). Не треба куритися різної мови.

б) Мату при дієслвах доклататися, досягати, винагати, просити, чекати тощо.

Наприклад: Ма доклаталося моєї. Я чинив катері. Присяга дозволю на відарити цигру.

в) Дату: Тарас Шевченко помер року 1861.

г) Частину предмета або часу, за якої щось стало. Такий родовий зв'язок родовий розділений.

Наприклад: Себі ж все на виставі реміню добров. (П. Шевченко). Присяга вода. Нарів діла. Дай пра, баба, жисти й воли. (В. Гринько). Шість об'язок. (П. Кулик). Шукати долі. (П. Шевченко). Понят книжки. Та чинив молодий жовіт на не бачили. (В. Гринько).

Давальний відмінок. Додаток у давальному відмінку своїм значенням є родовознаначувачий з рідів додатків. Основне завдання цього додатка — позначити той предмет, що задля нього відбувається діє з метою шкоди або користі.

Ви уважаєтесь при дієслових діяти, піходити, загрожувати, мститися, прощати, догоджати, задрати, служити, молитися, помагати, небачати, дякувати тощо.

Наприклад: Не дай стати волочуху, (Т. Шевченка). Помилюсь Господомі, (Т. Шевченка). Нехай вам Бог помаже, пане Опанасе, (М. Вовчок). Подарожньому і Бог небачить, (Мир. промисла). Дяго я не хотів вертатись неси! (Д. Укріпач). Так чин же я вам досадю, (Д. Гоголь).

Також при безособних дієсловах: пождеться, неспиться, поведеться, дрінатеться тощо.

Наприклад: Пождеться дітким, (Григоренко). І світ не спав, а Нриві неспитись, — рада, (Т. Шевченка). Пожу так гарно, так смачно світом дрінатеться, (Д. Марко). Пожу поведеться в господарстві.

Орудийні відмінки. Долиток в орудному відмінку відзначається більшою різноманітністю значень. В сполученні з різними дієсловами він може позначати:

а) Запитання ді, відповідаючи на питання чий?

Наприклад: А він мені махав рукою, (Т. Шевченка). Словом сльозам, мені грудкам, візюна ще з собою, (Ф. Франко). Пророка відкула повилами грудням, (М. Коцюбинський). Радко говорив чистом українськом мовом, (М. Ломоносов). Лути для парубки чили рижим (колом), другий карим, (Філанський).

б) Дієву особу в пасивних зверток, (див. § 67), відповідаючи на питання чий?

Наприклад: Насіна прокляклась своїм силами, (Т. Шевченка). Уліня теоложю людяма заступался, (М. Вовчок). Епоєю занута з біла, (Ф. Котляревський). Показує я мистр'ю, (М. Коцюбинський).

в) Прямому або пасиву ді, відповідаючи на питання чий?

Наприклад: Убачала не горавилсь, сиротам же не брідилась, (Д. Гуцалко). Не тому вилта свого рінати, хто тільки вічність задивлявляється, (В. Сидішкін). Даром тут дуже насміхался, собою чванявся, велити, (Ф. Котляревський). Закула Вераба, — цілію мисля, (Т. Шевченка). Золу нести растом червоном, (Т. Шевченка).

УВАГА 1. При дієслових хворіти, слабувати, занедажати тощо дієслово, прямаго буде не в орудному відмінку (чий?), а в знахідному з прийменником на (на що?). Наприклад: Хворий на тиф. Слабує на сухоту. Він занедажує на задоволенні летіти.

УВАГА 2. Орудий відмінює німа, часу тощо (бу питався, вийти ринком) не додає, бо не відокремлює на питання відмінки, а обставина часу-місця.

§ 67. ДОДАТОК В АКТИВНІМ І ПАСИВНІМ ЗВОРОТАХ

Активним зворотом зветься речення, де в функції присудка вживає перевернутий дієслово з прямим додатком.

Наприклад: Учень розв'язує завдання. Робітники будують будинок.

Пасивним зворотом зветься речення, де присудок-дієслово має пасивне значення, а дієва особа або предмет позначається додатком в орудийному відмінку. Також часом, в пасивній звороті підмет себе додатком в орудийному відмінку, а прямий додаток — підметом.

Наприклад: Завдання розв'язується учнем. Будинок будується робітниками.

Якщо в пасивній звороті відсутній пасивний-дієсловом відокремлюючого виду, то в пасивній звороті це дієслово перебуває зворотньої форми з пасивним значенням. Якщо в активній звороті присудок-дієслово відокремлюючого виду, то в пасивній звороті це дієслово зв'язується пасивним дієприслівником минулого часу.

Наприклад: Я вийшов з міста — Лист пишеться мною. Я написав листа — Лист написаний мною.

УВАГА. В окремих випадках, тільки при певних дієсловах (дієприслівникових), замість орудийного відмінка дієвої особи, може вживатися й родовий відмінок дієвої особи з прийменником від. Наприклад: Я й ти зустрілися від тебе. від України. Заванта від річної матері. (як ємко!) Але родовий відмінок з прийменником від не можливою, наприклад, при дієслові задоволення (задоволення). Вони задоволення від України. Перефразуватись може фраза: хоча розуміти, що Україна задовольняє мене і що мене задовольняє (відбрав) мене від України.

§ 68. ДОДАТОК ДО ІМЕННИКА

Родовий відмінок. Додаток до іменника вживається переважно в формі родового відмінка, немовбице від того, в якому відмінку є керуваний іменник. Наприклад: відручив історії, з відручивкою історії, в відручивку історії. Цей додаток дуже поширений і має різні значення. Він позначає:

- а) Сторонку, відокремлюючи на питання *кого? чого?*

Наприклад: сонце правда, щось народу, культ Шан-ченца, діяльність вавило, Історія України, учитель фізика, підручник математика тощо. Або приклади з висловлювання: Не за горами кара час. [П. Шенюк]. Жодні смужки світа не пробігали крім шквара відкопання. [М. Кошовий-свй]. Ніх світа будинку вертають мої пригоди-ність. [М. Кошовий-свй]. Петрова краса, що жала в душі Алена, писмала потребу саріа шукала Е. [М. Кошовий-свй].

б) Шквара, що з неї береться частину, відзначена на питання чого?

Наприклад: І ролала шквара море саріа і краса. [П. Шенюк]. Вона бігла до шквара саріа. [П. Шенюк]. На-сіла вавильські ділаї лав. [А. Гала]. На Алена [шквара] мов стало лобелів саріа. [М. Кошовий-свй].

Давальний відмінок. Додає до іменника в давальному відмінку характернішою білжною предіксіаністю, робіа можливість порівняно при дослівних іменних, надаючи їм відмінку призначення.

Наприклад: Сила України! Грід і гавба тому, хто з душою жанаю дріа. [М. Кошовий-свй]. Розвернулася востані: музикал робота і відкопан, [П. Шенюк].

Орудний відмінок. Додає до іменника в орудному відмінку можливість [ріа] в значенні засобу.

Наприклад: Надіа лавела там, хто розумом дитина. [В. Савченко].

§ 69. ДОДАТОК ДО ПРИКМЕТНИКА

Додаток до прикметника має особливе значення в реченні він конкретизує, уточнює значення тієї ознаки, що на неї вказує прикметник. Наприклад: „Він саріакою саріаю обов'язку“ Тут додає „саріаю обов'язку“ конкретизує прикметник „саріакою“, який сам по собі має загальне значення, тобто саріакою саріаю. Додає можливість, що саріакою у цього проявляється по відношенню до його обов'язку.

Додаток до прикметника пишеться в рідних відмінках:

Родовий відмінок. В родовім відмінку додає можливість з прикметником на в родових словосполученнях: гарний на продажу, білий на гроші, високий на арест, великий на арест тощо.

При прикметниках вищого ступеня з прикметником за-сварний на, коловий на.

Наприклад: Брат старший на сестру. Сестра молодша на брата.

Рідше з прийменником від Нема кабу цілісного над максимумом, нема роду рідшого над матіночки. (Нр. шкід.)

Орудий відмінок. В орудії відмінку додаток має значення протави.

Наприклад: Ма малюм ситі. (Т. Шенюк). Від страшиво гордей зобме вчинками. (В. Колобожский). Виласця, кароса і станюм вавою. (Т. Шенюк).

Давалою при прикметниковім вищого ступеня молодший рощаю, вищій голосом тощо.

Наприклад: Рощаю від молодший від мене, а ви-глядом старший. Сил вищій головою від свого батька.

§ 79. ДОДАТОК ДО ПРИСЛІВНИКА

Додаток до прислівника виражається в формі двох відмінків: родового і давального.

Родовий відмінок. Додаток до прислівника в родовім відмінку виражається при прислівниках вищого ступеня і має те ж саме значення, що і додаток до прикметника вищого ступеня (див. § 68).

Наприклад: Свої дитя гірше відца і рощаюць. (Т. Шенюк). А вище всіх стоюм Роберт. (М. Укринці). Води відважною вище стола. (Б. Гринюк).

УВАГА. Не можна плутати цих додатків з додатками з прийменниками від, за при прислівниках вищого ступеня, бо ці останні мають завжди прикметникове значення, тоді як прислівники вищого ступеня виражаються на е-, іншими виразами, треба відрізнити прислівники вищого ступеня від прикметників вищого ступеня, бо від цього залежить — виражає додаток з прийменником чи без прийменника. Порівняй Сестра краше від брата і Сестра виласця краше брата. Він вищій на мене і Він стоюм вище мене.

Давальний відмінок. В давальному відмінку додаток виражається при прислівниках прикметникового походження, що є іменами частиним складеним присудком.

Наприклад: Добре току багатому: його люди знатля. (Т. Шенюк). Мелі присмо мля і нема розкошу. Матері радіше стало на серці при зустрічі з сином.

§ 71. ОЗНАЧЕННЯ

Означення мають двохградий член речення, що позначає ознаку предмета і відносин на питання який? чиї? котрий?

Наприклад: Високе сонечко (який?) хвиляло. П. Шумчин.
Кралася ладна із-за моря в удивному часу (який?) П. Шумчин.
Даруні крає (який?) поховані голубом Юлі (який?) П. Ураїва.
О п'ятіх годинах (о котрий?) ми повертаємось додому.

Означення завжди в'яжуться з іменником, називаючи його ознаку. Вони ніколи бути угоджені і вигукнуті з означуваним словом.

§ 72. ОЗНАЧЕННЯ УГОДЖЕНЕ

Угоджені означення бувають зменшув. слова, що угоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку. Такими словами є прикметники та інші частки мови, що вживаються в реченні в означенні прикметника: дівчинка-маленька, займалася числівником (радою і вітаннями). Кліматичні числівники, правда, можуть бути означенням тільки в по-правку відмінка: в місячному й в знахідному, якщо він спадасться з називним відмінку числівник в сполученні з іменником вживається лише в функції іменна або додатка (див. §§ 53, 64).

1. Прикметникове означення має на ознаку предмета (на питання який?) або на його приналежність (на питання чиї?).

Наприклад: Буди довше в чудім своїй сироті дівчаті. П. Шумчин.
В нестогних очах світалися і потрті, і жаль до всіх. П. Ураїва.

2. Дієприкметникове означення має на ознаку предмета з погляду дії, она походять від того (активна) або перешкоджає на нього (пасивна).

Наприклад: Кожен галич всімаючих моголів. П. Франко.
Ми вилізали свої в закатіх сонцем вікнамі. М. Коцюбинський.

3. Займенникове означення має на присвійність предмета (мій, твій, свій) або на його належність (той, цей, такий, унес).

Наприклад: Свою Україну любіть. П. Шумчин.
Привітай же, моя мати, моя Україно! П. Шумчин.
Такий він, що хоч жаль! (Дар. крає).

Займенник який означає про ту чи іншу особу предмета. Наприклад: Який тобі кірпач треба? Який сьогодні день?

Займенник такий, який при означенні предмета-коди відзначає якість. Наприклад: А де ж валяв такий корпів брови. П. Шанько. Когожай розувів, але то велика в шкелетості сила. Ю. Єфремов.

Займенник мій, твій, свій при означенні предмета-коди вносить відтінки пристрайности в описку предмета і робить її ближчою. Наприклад: На який озавнів? Угарнів. П. Шанько. О. Боже мій милій! П. Шанько.

4. Числителькове означення вказує на порядок предмета або на його кількість. Наприклад: Нема на світі Угарнів, нема другого Деіра. П. Шанько. А дід вже прокип сто років, та ще з трьома онками й п'ятьма братями. П. Лавинько.

УБАГА. Означення звичайно ставиться перед означуваням іменем, але в остаточній мові, за допомогою урочаєности слова, воно може стояти й після означуваного імені. Напр.: Належ мій коса-ороса, ой голубині! П. Шанько. Перед ними море вже починає і хлюпати. П. Шанько. І стали туди плавати дві жароцькі жорі. П. Шанько. Під дубом з-лепешканим вже заморозивай стоїть. П. Шанько.

§ 23. ОЗНАЧЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНЕ

Неузгоджене означення своєю формою вказує додаток, але відомим відрізняється від нього, відзначаючи на питання який? чий? Відповідностю між словами тут має бути йнакш, і розкрити його можна тільки з допомогою контексту, що на них відзначають означення і додаток. Порівняйте:

Додаток:	Означення:
Романа з товаришем (яким?)	Чоловік з бородою (яким?)
Голова уряду (чого?)	Хата одягнена (чим?)

В першій словній поєднаній стосунок між предметами (додаток) в другій — стосунок ознаки до предмета (означення). Становитьсється „з бородою“ — означення до „чоловік“, відзначаючи на питання який? Слово „одягнена“ — означення до „хата“, відзначаючи на питання чий?

Неузгоджене означення встановлюється такими формами:

1. Іменником в родовім відмінку без прийменника із значенням якості і пристрайности, відзначаючи на питання який? чий?

Наприклад: Слово (каб?) привид повисла до всіх повільнішій землі (П. Шенюк). Думки (каб?) Християн. (П. Марш). Все слуху контраст... перебіг з убою кату (каб?) сироти (П. Шенюк).

2. Ім'ямом з переніс імянку з прийменником. Причём, імянка той може мати при собі ще й угодливо означення.

Наприклад: У німто до мене загавули від зблуні річки (каб?) (П. Урбан). Всі обернулася до джерел (каб?) з кукалі (М. Кошовський). Коло нього старий пугал (каб?) з джовкою вухом. (П. Шенюк). Гори міняли своє багатство убрания на рясні з золотом ряс (каб?) (М. Кошовський). І думі кося (каб?) в рясних з його багатств в косяках. (П. Шенюк). В старій рясі по кабі старий червон (каб?) ходити. (П. Шенюк).

УВАГА. Замовки від імянок! неутворюють означення у переніс імянку може конкурувати з обставинками способу. Тоді означення може відрізатися від означуваного імянка і тодіти до дієслова (присудка). Довгий ступінь викидають ці рясні: Земля плече у каїданах. (П. Шенюк). Лоті шірі приймає в своїй шкурах і шкурі рясностию (П. Шенюк).

3. Нарозличуванням словосполученням — імянка з предметником, займенником або числівником.

Наприклад: Дивна великого роду. Нар. присл. Нарутьбі шак ішла дивна з блакитними очима. Людина тільки рясні не буде поверте про такі рясні. Для згодності в мого одні чотиринадцять, а другий вісімнадцять літ. (Ф. Франк).

УВАГА. Неутворюють означення може й собі мати ще ж неутворює означення і т. д. **Наприклад:** На скільки стосом жінка (каб?) з бідним обличчям (каб?) в золотій рясі (каб?) волосся. (М. Кошовський). В цих рясні як три пороздкові означення, які стосуються одне до одного, але які самі разом становлять пороздковане повне означення до слова „жінка“.

4. Займенником його, її, їх, коли вони стосуються до імянка, забуваючи зазначити предметність.

Наприклад: Його брова і уста червоні. (П. Лещинський). А хто ж її голочку буде доглядати? (П. Шенюк).

Тут займенник його не угодливий з імянком брова, хоч відноситься на питання як? Займенник її не угодливий з імянком голочку, але відноситься на питання як?

УВАГА. На слів міняє неуподобану форму типу „Іх адва“ (Іх адва, Іх адва, в Іх адва) на угоджену форму „Іх дві адва“ (Іх дві адва, Іх дві адва), бо це означає не мноства української мови.

5. Прикличком, діприслівником, інфінітивом, може бути відповідать на питання який?

Наприклад На цьому була свята (як?) пісочниця. Чиста (як?) ложка шовделя на сі. Уваж (як?) галанти барду. (П. Шенюк). А в Чистій (як?) сирі яка порухана бавина (як?) верховодити. (П. Шенюк).

§ 14. ПРИКЛАДКА

Прикладкою называють іменник, що виконує функцію означення, заступачи прикличок. Прикладка відрізняється від означеного так, що вона завжди предка, двома йому йому назву. З означеним словом прикладка значібно угоджується в відмінку.

Наприклад А півня - дохилка про мене забула. (П. Шенюк). Се він лико - католіка і задан частувати (П. Шенюк). У селі Вербіні (як?) мене володі. (А. Телешко).

УВАГА. Прикладка може бути й неуподобана з іменником, якщо вона означає йому іменом, часоказом, кількостю тощо. Така прикладка береться в лавці — означає з великої літери. **Наприклад** Я регулярно читаю газету „Новий шлях“.

Прикладка щодо слові близькості до іменника буває двох типів:

1. Вона може близько стояти до іменника, маючись наче одне слово. Тоді вона відділяється розділком.

Наприклад Прощай же ти, моя мила, удаво-неблагі (П. Шенюк). Перед нашими очима, моя у центрі, наша город-красота. (С. Васильченко).

2. Прикладка може стати й біля іменника значібно, тоді вона стоїть як окреме слово і розділком не відділяється. Такою прикладкою переважно буває власна назва.

Наприклад А надомучити її дома сидіти, до двох Гната, було, побачити. (А. Телешко). Вото брат мійкоє у місті Києві.

З попередніх прикладів видно, що прикладка стоїть значібно після означеного слова. Але прикладка може стояти також і перед означеним словом, і через це не раз називають предком, який з двох іменників — прикладка.

Значайно прикладом було те слово, що своїм змістом позначало друге слово. Означувало слово має основне значення, а приклада — другорядне.

Наприклад: Ось слухай же, мій голубе, мій орле-козаче. [Г. Шевченко]. Тут прикладом сліжить перед означуваним словом, бо в місці вказує, що основним словом є „голубець“, а „орле“ — це другорядне слово, що позначає ознаку. Або ще: Земля-сакхочманья корольова дитина, а слава-козачка про мене забула. [Л. Гайда]. Ось їде солонина Лаврика. [В. Васильченко].

В означуванні: ріка Дніпро, місто Київ, станція Житомирка, учитель Гайдаров тоді — прикладами є другі слова, бо вони позначають, об'єднують біля значальні новити перших слів.

Але ж бувають випадки, коли обидва іменники сполучаються так близькі один до одного, що приклада не можна вважати. Такі іменники своїм значенням близькі до складових слів.

Наприклад: Ніколи на світі у мене нема, щоб з нас відійшов горем-дурбом. [М. Черемшник]. Ой поїд горю, аром-долитиш кожна дитя. [Вар. слов.]

§ 75. ОБСТАВНИК

Обставинками зуться другорядні члени речення, що позначають, як або при яких обставинах відбувається дія. Їхно саме значення вказує, що обставинки, позначаючи ознаку дії, значайно наближає до дієслів. Але вони можуть також позначати ступінь ознаки і наближає до прикметників і прислівників.

Наприклад: Тяжко-важко поїхавши у безверній хаті. [Г. Шевченко]. Праця-важко-важко йде у думі кожної. Він надто сильно висловлює свої думки.

Функція обставинки значайно поволучає прислівники або з їхні частини кожна, що позначаються з означені прислівники: дєприслівники, займенники, іменники та інфінітиви.

а) Прислівники: Назадбарон зупинив обернувшись в сакфоні країна. [М. Коцюбинський]. Ой, три шматки картопії докупив зійшлося. [Г. Шевченко]. Ще кожна була спокійний. [В. Франко]. Княгиня вважала сидіти. [Г. Шевченко]. Все довкола пахло. [в. Франко]. Сонце зупинилось все вийшло. [М. Коцюбинський].

б) Дєприслівники: Чайка скочила літаючи, кожна за дивом паче. [Г. Шевченко]. Я віраював собі злуча. [Г. Шевченко].

а) Зайвашик: Тут сидить батько, а там — мати. Тоді була гарача пора. Я так люблю її, мою Україну убогу. (Т. Шевченка)

б) Іванко (з прийменником і без прийменника): Наступає зима з холодною зимою. (М. Коцюбинський). Алу Малайовичу в настала в ліжку. (А. Українка). З того часу в Україні жито злило. (Т. Шевченка). В той дола зодати полем, колосами збірає. (Т. Шевченка). Мовк господарем обрали. (Т. Шевченка)

в) Інфліція: Родилась на світ жать, любити, євати Господською красою. (Т. Шевченка). Час був вертатись до дому. (М. Коцюбинський). Притіла золушенька над тою курчати. (Т. Шевченка)

УВАГА. Обставина може бути використана і перекладомом слогосполученням, що вказується на одне поняття. Наприклад: Влі мене (вона) приносила на покладанняч рук, щоб віддати добробут українського народу. (З поезії). До снід сніжка воду брала, в бараньку купала. (Т. Шевченка)

За мовним обставини поділяються на групи, що вказують на одні ді, місце, час, причину, мету.

1. Обставина способу ді вказує, як відбувається ді, відносяться на питання як? яким способом? Вони відносяються прислівником, дееприкладником, інфліцією (з прийменником і без прийменника).

Наприклад: Тяжко, важко в світі жать серці без роду... (Т. Шевченка). Вони вмерла мочка. (М. Коцюбинський). П Ярма розкажува, як він вони будуть укупочі. (Т. Шевченка). В ошу казась тайцями табором стоєла. (Т. Шевченка). Мовк італією прилаєк малай з того світа. (Т. Шевченка). Виростає у кайданах. (Т. Шевченка). Камінь росе без кореня (вар. црна). Ахось ударив без жаяю по серці. (А. Овца). Аж обрадо служивачи. (Т. Шевченка)

Обставина, що вказує на мету або ступінь ді або ознаки, так намагає до обставини способу. Вони відносяться на питання наскільки? в якій мірі? як забагато? скільки раз?

Наприклад: Вони пішли собі удвох. Робота якоюкди дуже добра. Учтиві двічі верзалися ртак.

УВАГА. Ступінь ді вказується також порівняльним слогосполученням з сполучником як: летить як стріла, бачить як сінь, довг аж як з мідра. Тут обставина вказує одне поняття і вказується безпосередньо з дією, тому її вказує П на відділенню.

До обставини способу належить також обставина, що вказує на спод, в якому перебуває предмет, вказуючи певну дію.

Наприклад: Коли ти вилізеш з міста. (Г. Шевченко). Вона вже матір'ю ходила (Г. Шевченко).

2. Обставина місто позначає місце дії, відокремлюючи на питання де? куди? звідки? Формою власною обставина місто позначає будь-яке прислівник, займенник (тут, там, де, туди...) і іменник в поєднанні зізнавкою (з прийменником і без прийменника).

Наприклад: Посидь тут, а в місті в деяких справах. Друга жінка біжить. (Г. Шевченко). Біжить назустріч дівка. (М. Коцюбинський). Сидить батько кінець стола. (Г. Шевченко). Кругом дуба рубанимим мовчки дожидали. (Г. Шевченко). Над армою Заїкино виймає. (Г. Шевченко). Посеред вулиці ішла пара вершників. (Г. Тарасів). Я нас виста до села. (Г. Шевченко). З жоба став дрібненький дотик. (М. Коцюбинський). Виступав шербатий місто з-за жовтих. (Г. Шевченко). Тоді на дромі шкелечинах поїмає. (М. Коцюбинський).

3. Обставина часу позначає час, коли відбувається дія, відокремлюючи на питання коли? як давно? з якого часу? до якого часу? Формою власною обставина часу бувають прислівник, дееприкметник, займенник, іменник і словосполучення.

Наприклад: Над дорогою часом випадився всі в пітьму троту. (М. Коцюбинський). Давно колись те діється у нас на Варшаві. (Г. Шевченко). Ще змалочку треба вчитись. (Г. Шевченко). Раптом поїхав привидило в кімнатку. (М. Коцюбинський). Невдарилом Варшави вилеза сльозами. (М. Коцюбинський). Чайка своглять літаючи. (Г. Шевченко). На завітанку всі зміїлися. (М. Коцюбинський) і дожились знов мати на старість з вірними дожились. (Г. Шевченко). До сходу сонця воду брали. (Г. Шевченко).

4. Обставина причини позначає причину дії, відокремлюючи на питання чому? від чого? з якої причини? Форма власною — займенник іменник в поєднанні зізнавкою переважно з прийменником, а також прислівник.

Наприклад: Алісія став мокрий і червоний од боршину та каляйчаня турбач. (М. Коцюбинський). Червон брови од вітру лизають. (Г. Шевченко). Дівчина зміїлася з переліку. (Степ. Тарасів). Найчастіше він (батько) лежав з подмілля. (М. Тарасів). А Мар'яна та сльозами мовля вийшла з хати. (Г. Шевченко). Просто жене, а старичку забувся. (Г. Шевченко).

5. Обставина мети позначає мету (намір) дії, відокремлюючи на питання нащо? для чого? з якою метою? Форма власною — іменник в поєднанні зізнавкою і займенник.

Наприклад: П'єрине часами в'їмає для корів і воловів. (М. Коцюбинський). Архелій Петронович віддається з мене,

жось так, без мети [М. Коцюбинський]. Ми на роботу на світ народилися [В. Гринько]. Прилетів змушеним над нами курати. (Т. Шевченко).

УВАГА. Інфінітивом висловлюється і дивитися. І обставина мета. Розроблені функції інфінітива можна або за метою, або відокрепити до дієслова, що при цьому вживається інфінітивом інфінітив в функції обставини залежить звичайно при дієсловом речку. Наприклад: Вийшла мети погуляти. [Т. Шевченко]. Але горіло: Хлопчик бачив у чашці.

Тиме простого речення

§ 76. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Мова, щоб виконати пронту думку, проявляє велику гнучкість в користуванні різними засобами. В одних випадках найпростіша думка, щоб виконати П жінку, вийде в реченні ось його членів — головний і другорядний, в других — навіть думка може бути виконана простим складом членів речення. Тоді велику роль відіграє так званий контекст, зовнішні зв'язки, попереднє речення, що з нього легко відтвориться прогнаний член в наступній реченні. В зв'язку з тим можуть пропускатися не тільки другорядні, але й головні члени речення — відже і пропуски.

З другого боку, бувають речення з пропусканими членами, де незалежна думка вся і без зовнішнього означення, без ухвалення на пошту дію особу або саму дію. Достатньо тільки саму дію або вказати предмет, і в такій обставині уявляється суцільна, звичайна картина.

Наше завдання — уявити користуватися цими гнучкими засобами мови, на перетині яких лежить не в той, то в другий бік. Не слід забувати звичайною справою там, де є можливість чітко виконати думку простішими засобами мови і, навпаки, не зневажувати справу там, де чіткість виконання думки вимагає для цього складніших засобів.

Таким чином, прості речення за свої складові можуть бути поділені на такі основні типи з прогнаними діями: прості речення з дією і метою, двоскладові і односкладові, особові і безособові, звичайно-особові, ланкові.

§ 77. ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

1. Речення, що має всі потрібні для виконання думки члени, називаються повними реченнями.

Наприклад: Аллірій поспішався додому. Перед ним лежав шпак, курий унік, кот бувла равки воста. (М. Коцюбинський).

Всі три речення, що входять до складу цього уривку, є повними: в них є в наявності всі потрібні члени для складового думки.

2. Речення, що в ньому пропущений майжебудь член, але його легко розуміти, звється неповним реченням.

Наприклад: То хто, кавказ, прийти?

— Увечері, як дійдуть звіря (Л. Українка).

Друге речення повніше в нім пропущений член, що його легко розуміти з попереднього речення, де мова йде про приїзд.

В розмовній мові пропущений член легко розуміти з мовлячої обстановки. Так, наприклад, в розмові всі потерпілим ждуть гостей на певний час. Раптом хтось подивився у вікно і гукнув: Ідуть! Всім стало ясно, що ідуть гості.

В повних реченнях можуть пропускатися як головні, так і другорядні члени речення.

Наприклад: Як тільки поділа — люди до пераки, а він „на око“ до стинкового. (М. Коцюбинський). (Пропущені присудки).

Ви були в Києві? — Ні. (Пропущені підмет, присудок і об'єкти).

Віно теж похитало. — Так, похитало. (Пропущений підмет).

УВАГА. Речення, де підмет відзначається формою дієслова (див. § 58), є повні речення. Наприклад: Читали газету? — Читали газету і журнал. Все біляко і біляко завалило до моря. (М. Коцюбинський).

§ 78. ДВОСКЛАДОВІ І ОДНОСКЛАДОВІ РЕЧЕННЯ

1. Речення, що складається з підмета і присудка з предметами до них другорядними членами, звється двоскладовим реченням.

Підмет разом з прикметами до нього другорядними членами звється складом підмета.

Присудок разом з прикметами до нього другорядними членами звється складом присудка.

Обидва склади легко можна розв'язати з допомогою питань за такою схемою:

Склад підмета:

Склад присудка:

Кожне слово в такому реченні — складовою речення, бо в неможливі реченні пропущений член відсутній умовно: його легко відновити на першу потребу.

2. Речення, де підмет і присудок вислідять перомалюванням в одному складі, звуться односкладовим реченням.

В односкладовій реченні ніщо не пропущено, але обидва головні члени пероточеновано зустрічають в одному складі — то в формі присудка, то в формі підмета.

Наприклад: Смеркалось. Алітв з'їло кілька квартир за кварталом, [М. Коцюбинський]. Спальня. М'ясо, зясе світло лясало легке на щодні тіла. [М. Коцюбинський].

В першій прикладі підмет вислідять пероточеновано в складі присудка смеркалось. В другій прикладі присудок вислідять пероточеновано в складі підмета спальня.

До односкладових речень належать безособові речення, неозначено-особові речення і називні речення.

§ 79. ОСОБОВІ І БЕЗОСОВОІ РЧЕННЯ

1. Речення, що має підмет називним або його мовля речування, звуться особовим реченням.

Означ до складу особових речень входять як називні (з називним підметом), так і називні (з пропущеним підметом) речення.

Наприклад: Подорожні зламали від степу. Сьогодні будемо працювати, а завтра відпочиваємо.

В першій реченні дієва особа (підмет) висловлений іменником подорожні. В другій реченні дієва особа висловлена особовими формами дієслова -емо, -аємо.

2. Речення, де підмет граматично не висловлений і розуміти його по мовля, звуться безособовим реченням.

В безособовій реченні дієва особа (підмет) пероточеновано вислідять в самій дії (з присудку), через те в дія

увінтають так само, аніж вода відбувається сама собою, без дної особи або предмета.

Наприклад: *Вогорі. Йому не спиться. Надгорі стеміло.*

Безособові речення відносять велику роль як замість повсякденного мислення. Відзначають значення в безособових реченнях зв'язки з формами присудка.

а) Безособові речення відзначають називаються для повсякденного життя переживають, аніж природи. Присудок в таких реченнях відзначають називаються формою 3-ї особи однини і формою середнього роду в минулому часі.

Наприклад: *І смерало, і світає. (П. Шеніца). В голіві мені туманіло. (А. Урбан). Надгорі стеміло. (П. Марко). Йому хотілося мислення. (Я. Франко).*

б) Складений присудок називається присудком на -а або присудком в формі другого ступеня.

Наприклад: *Мені було страшно. Було цікаво. (М. Коцюбинський). Собака думала. (М. Коцюбинський). Було легше в зуби мені серце ліжати. (П. Шеніца). Ставало думати. (М. Коцюбинський).*

в) Присудок називається інфінітивом в доповненні доводитися (доповідати, доводилося), став (стати), почало (почати) та інші.

Наприклад: *Доводилося витримувати чужі думки і переживати шок. (М. Коцюбинський). Надгорі стало сіріти. (П. Марко). От так само почало діяти і в Бориславі. (Я. Франко).*

г) Присудок називається позивним словом: шода, мали, треба, можна, пора тако в об'єктиві з інфінітивом і без нього.

Наприклад: *Зразу з світу відомо не можна розібрати в хвілі. (М. Коцюбинський). Пора вже додому. Треба працювати. Жаль різати. Діти мали мис. (Я. Франко). Чого тобі шода? (М. Коцюбинський).*

д) Присудок називається інфінітивом.

Наприклад: *Дуже давно чути вострів. Сидіти б йому та яку доживати.*

е) Присудок називається формою доповнення на -но, -ти.

Наприклад: *Там то його скалічено та на Урабу повернено в односток. (П. Шеніца). Його прилітно запрошено відважитися. (М. Коцюбинський).*

Тут присудок має значення минулого часу. З допоміжним дієсловом було присудок майбутнє значення дано-минулості, а з дієсловом буде — значення майбутності.

Наприклад Призначено було піти на війну. (Я. Кошовий). Доручено буде виконано.

УВАГА. Не треба змішувати безособних форм на -но, -то з особливими — на -ше, -чи. Це буває особливо тоді, коли речення має прямий діалог середнього роду, що своєю формою сподобиться з називним відмінком. Наприклад Завдання буде виконано (особові). Завдання буде виконані (особові). Або ще: Вино розбите і вино розбито. Отже, безособні форми відірваніться від особливих там, що перші (безособні) належать на висловленні дії, тоді на другі (особові) належать лише на слів віднесені. Звідси треба добре розрізнити значення форм: часу закрало і часа закрало, кралячио залатино і кралячио залатино. Треба: „Вибілошка відкрита від... до... (ви: відкрита...) бо тут належаться на слів віднесені.

Безособні речення на -но, -то характеризуються тим, що присудок означає тільки дію живої істоти, бо ця дія має переходити на інший предмет (прямий додаток). Присудок — це особлива дієслова форма, що має належати переважно чоловічому в минулому часі. Отже не може бути безособних речень з такими присудками, які не означають дії живої істоти. Не можна сказати: „Гора варить кіпяча“, „Небо не краде“. Присудки „варить“, „краде“ можуть бути лише в реченні, де дія належить живій істоті. Наприклад: „Варить кіпяча козирок“, „Краде кіпяча“.

Якщо в реченні присудок не означає дії живої істоти, тоді можлива тільки особова форма речення. Наприклад „Гора варить кіпяча“. „Приберешки сирити була залата вода“. „Хати дружинами бурю“.

УВАГА. Безособні речення на -но, -то не можуть мати орудного відмінка дієвої особи, а лише закралда, бо речення ці мають активне значення. Орудний дієвої особи може бути тільки в особових реченнях з пасивним значенням. Не можна сказати: „Листа написаний моєю братом“, а лише: „Лист написаний моєю братом“. Але: „Листа написаво олівцем“. Тут орудний закралда.

§ 82. НЕВИЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЧЕННЯ

Речення, де дія особи маєстись невизначено, мають невизначено-особовим.

Неозначено-особові речення можуть бути двох типів: в одних їм відсутня власна повноваженою особою, в других їм присутня першій-лінійній особі. В тих і других випадках дієтя особа через її повноваженість (адаптація) проявляється на мисловий. Через те неозначено-особові речення так наближають до одноособових речень і більшою мірою з безособовими реченнями.

1. Перший тип неозначено-особових речень виконується формою 3-ої особи множини теперішнього і майбутнього часу, а в минулому часі формою мисливця.

Наприклад: Громадою при дорозі його поховали. [П. Шенкель] Посадили над виноградом шпир та шпину, а в рожах у дитини червону калитку. [П. Шенкель] Гуку прийшли добри. [М. Кошовський]

2. Другий тип неозначено-особових речень виконується формою 3-ої особи однини або множини, часто в формі наказового способу.

Наприклад: Дивиться й на надвигині, дитині і не надвигиніся тиї чистим, гарним та шкварним повітрям. [В. Кошовський] Гли дориво, поки молода; учи дитя, поки малі. [Вар. прас.] Частин зерном сіяте поле — арданя хліб на море. [Вар. прас.]

УВАГА. Неозначено-особові речення можуть бути зв'язані на безособові речення з присудком на -ти, -ти. Наприклад: „Ного зблиз на вітані“ і „Ного зблиз на вітані“.

§ 61. НАЗВІВНІ РЕЧЕННЯ

Речення, в якому тільки назване підметом або присудком ім'я в формі назвеного відмінка (іменник), звуться назвими реченнями.

Назвмі речення називаються загальною в описах, в розповідях про швидкоплинні події, в мислях установах, в загальних книжках тощо.

Залежно від того, чи позначено назвмі речення предмет, що про нього в реченні не говориться, чи тільки присудком ім'я його предмета, який в реченні не названий, назвмі речення поділяються на два типи: 1) речення відмінка і 2) речення присудкові.

1. До назвмих речень відмінкових належать речення типу: Ступила мисляра. Тина і пуста. [М. Кошовський] Малесенька тілоя відмінатя. Коло стола, при веселійній змислоті, сидять молода дитина. [А. Урбаняк]

Тут підється тільки назва предмета, але про нього нічого не говориться, крім того, що маємо уявлення про його існування. Тому й речення ці третього екзистенціального (від латин. слова *existentia* „існування“).

2. До називної речень присудкових належать назви речизни, такі, наприклад, Наприклад Університет. Теорія Тараса Шевченка.

Тут є тільки назва одного предмета (безпечно присудок), а сам предмет (віднос.) не підється. Уявлення про предмет зберігається в певній свідомості стверджуючи, що собі належить даний предмет, наприклад про його наявність існують — університет, теорія Тараса Шевченка тощо. Іноді для більшої ясності дозволяють ще називати займенник, наприклад це університет, це теорія Тараса Шевченка, і тоді безособове речення стає особовим з тим же іменним присудком.

У означеній першого й другого типу речення велику роль відіграє інтонація і логічне оформлення. Варіанти для прикладу слово-речення „дождя“ в двох різних означеннях в зв'язку з інтонацією.

1. Пожежа! — ризком промови Микола, вказавши на червоне зарево.

2. Пожежа! — гукала суєта, постукаючи ною в вікно.

В першому випадку є зазначений бачу предмет (зареве), а Микола тільки стверджує, що це пожежа. Тут „дождя“ — присудок. В другому випадку є не бачу предмета, а чую і кажу про його існування. Тут „дождя“ — віднос.

УВАГА. Крім інтонації, дуже важливість внесли ще й поширеність називного речення. Наприклад Сидра називний коло хата. (Т. Шевченко). Обставина міста „коло хата“ вказує на екзистенціальний характер речення. Або: За байраком байрак, там стоїть та мотула. (Т. Шевченко).

Речення в односторонній формі

§ 62. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Досі ми розглядали можливі типи повного речення, де зв'язок слів побудований так, що певний член речення є в зв'язку тільки з одним іншим членом.

Тепер нашу увагу має привертати інший тип повного речення, де той чи інший член речення співвідноситься зв'язаний не з одним, а з кількома словами, членами речення, — підметами, присудками, додателями, означеними і обставинами.

Також типові, в реченні може бути кілька підметів при одній присудковій, кілька присудків при одній підметовій або кілька другорядних членів — всі вони однорядно пов'язують один якийсьбудь член і відносяться на те ж саме питань.

Члени речення, що сполучаються до нього ж самого слова і відносяться на те ж саме питання, зветься однорядними членами.

Наприклад: В саду росла груша, яблуня, слива, черешня і вишня. Майдан на хазарську бажню, залюджившись. (М. Коцюбинський). Од в цього таці великі, червоні, божомілісні. (М. Коцюбинський). Тяжко, важко в світі жити старці без роду. (П. Шаньков).

Речення з однорядними членами зветься ще степенним реченням, бо воно поділяється в кількох реченнях, до яких входить кожний з однорядних членів. Наприклад: ростуть груші, ростуть яблуні, ростуть сливи. Щоб уявити-ти перетворюючи речення зайвими словами, речення становить: Ростуть груші, яблуні і сливи.

УВАГА. Коли слово повторюється для підсилення його значення, тоді така речення не можна вважати степенним. Наприклад: Пляч, пляч, пляч від, що аж обрадо. (Я. Котляревський). І наспіву то, наспіву мене одірвала од матері немачки. (П. Шаньков).

§ 83. ФОРМИ ВИСЛОВЛЕННЯ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Однорядні члени речення найчастіше висловлюються одинаковою частинною мовою, що мають ту ж саму форму. Наприклад: Ріки, степи хуртовани, котель, вересі полем. (П. Шаньков). Тут однорядні присудкові, вказові і дієсловні, мають ту ж саму форму числа і особи.

Тоді однорядні члени речення зветься однорядними членами з одинаковою формою.

Але в певних випадках однорядні члени можуть бути висловлені й різними формами і навіть різними частинною мовою. Це буває тоді, коли слова, що мають різні форми або належать до різних частин мови, за змістом все ж однорядні, тобто становлять висловлення того ж самого члена речення.

Наприклад: 1. Дорогою їхали верідеці в айбонковім одені, з довгими шубками. 2. Дівчина, що садил при фортепіані, була молодка, струнка, чарувана, з розумним, енергійним характером. (Л. Українка).

В першій прокладі однорядні означення висловлені тією ж самою частинкою мови — (меншиком, але в різних відмінкових формах (я, одні, а, півднями). В другій прокладі однорядні іменні (скази) присудки висловлені різними частинками мови (примитивними і (меншиком) і в різних відмінкових формах.

Такі однорядні члени зуться однорядними членами з різними формами.

Однорядні члени, що мають при собі повсякочасні слова або словосполучення, зуться поширеними.

Наприклад: Вони попряку заспокобсь, вказала Настасія ідітишні дати мені чай, потім вимла мою руку і притудалась до неї гарочим обличчям. [П. Ураїнов].

Тут однорядними членами з присудки (заспокобсь, вказала, вимла, притудалась) разом з прислєгами до них висловлюючими словами і словосполученнями.

§ 84. ФОРМИ ЗВ'ЯЗКУ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Зв'язок між однорядними членами може бути висловлений або з допомогою інтонації, або з допомогою сполучників.

1. При перерахуванні кількох членів кождий з них незалежність з допомогою інтонації, відокремлюється від інших членом. Наприклад іменні зв'язки відокремлює кома. Прочитайте вголос:

Нема на світі Ураїнів, немає другого Дайра, П. Шеніков.

Двадцять на море вперше, слабше. [П. Шеніков].

Гарний дух їде від землі, з неба, з моря. [М. Покотицький].

Сві'я оддєть на очиню, востерос. [П. Ураїнов].

Дуже поширені однорядні члени, надто коли вони мають при собі інші однорядні члени, відокремлюються одне від одного більш тривалим членом, а наприклад — середнім або шість і крапкою.

Напр.: І всі ми вірши, що своїми руками

Робі'ємо славу, розробимо гравіт.

Що кров'ю власною і власними дістаня

Тардай джуримо гостиність, і на нас

Прайдє наше життя, добро нове у світі.

(Я. Франко)

Він (Андрій) раз-в-раз бігав на рибні, пось обмірсовував образований. Потім бігав по водах, розштував, пускав пошпоски. [М. Покотицький].

2. Але найчастіше зв'язок між однорідними членами встановлюється сполучниками. Правда, в сполучникові однорідної членів мають свою інтонацію, але вона не маєть нії гавта, ну мають безсполучникові речення. Нестраш панна дуть іводи „дзвістивана“ сполучників.

За своїм значенням сполучники при однорідних членах поділяються на єдиальні, протиставні, розділові.

1. Єдиальні сполучники і (и), та, ні вказуються для зв'язку рівнозначних однорідних членів. З них сполучники і (и), та вказуються і простіші (для зв'язку двох членів), і повторні (для зв'язку кількох членів). Сполучники ні, та вказуються завжди сполучники і при заперечному порядку коні. — тільки повторний.

Наприклад: Дивилась чорнобрива, сонна і мовчала. (П. Шенюк). Воста стала судя й вітряна. (М. Коцюбинський). Ішов кобзар до Києва та сія спочивати. (П. Шенюк).

Повторні сполучники і(и), та, ні вказуються для підсилення перерахованих осіб, через що й коні, не повинні панна, всім зберігаються.

Наприклад: І барятинка, і рутон, і рясом зв'язав воста землю. (П. Шенюк). Ой, нема, нема ні вітру, ні хвилі й панні України. (П. Шенюк).

УВАГА. При двох однорідних членах, коні сполучник і (и) повторюється двічі, коні не обов'язково, бо на заклади в таких випадках вживаються панна. Наприклад: Поплавлено до країн сонної, до братерство і згода й любов. (Я. Франко). Але панна вживаються при трьох і більше однорідних членах, коні сполучник і (и) повторюється двічі. Наприклад: Уїти коні панна одну, і широкі, й веселі, не коні. (М. Стельмак). Шістьма, як море, з луку виступило, та на трубах випривало, і на вері разом стояло. (П. Шенюк).

При перераховуваннях безсполучникових перед останнім однорідним членом панна не буває, коні завжди коні стільки сполучники і (и), та, нії панна й не закінчують собою перераховування.

Наприклад: Тітка побіра стримувалась, сарувалась, ширивалась у фін, злилась над землю і з фоксильними жонкам конулось тікати. (Я. Коцюбинський).

В зв'язках єдиальних сполучників вказуються також двома сполучники як — так, не тільки — але й, не стільки — скільки тощо.

Наприклад: Він добре орієнтується в їдї як улість, так і в почі. Не стільки заробив, скільки проба. Не любовний працюють не тільки дорослі, але й підлітки.

II. Протиставлені сполучники **а**, **але**, **та** (в значенні **але**), **проте**, тілком позначаються для протиставлення двох однорядних членів речення.

Наприклад: Вони вже знали, що від сьогодні земля не парова, а глина. (М. Коцюбинський). Ніяк вийти додому, але не заглати нічого. Така вода в сіль моря, та не питайся! (Т. Шевченко). Анна Михайлівна невдоволено похрустувала, ніби їй не виходило за мову. (П. Урбанський).

УВАГА. В окремих випадках замість сполучника **але** із значенням протиставлення вживаються сполучники **і** (ІІ). Наприклад: Вони зовсім врятували на щастя — і не могла Христя закрити груди руками — і не могла одні їх бити. (М. Коцюбинський).

III. Роднілові сполучники **то** — **то**, **хоч** — **хоч**, або, чи мають не одне й те саме значення. Сполучники **то** — **то**, **хоч** — **хоч** вживаються завжди як повторні сполучники і вживують при порівнюванні на зразок одної речі, одної або дві другою.

Наприклад: Чому ви дивилися нікому, ви спускали землілля. (П. Урбанський). Певня та хороша на виду (Орися) жила то сям, то там по господарі в старого сотника. (П. Куліш).

Сполучники **або**, **чи** вживаються і поодиночі, і повторно, вказуючи, що в порівнюваному відносяться прося одної речі, а в порівнюваній відносяться до двох. Якщо ці сполучники вживаються поодиночі, однорядні члени в усякій мові не відокремлюються ніякою і через **то** на письмі не відокремлюються комою. При повторному вживанні цих сполучників однорядні члени відокремлюються комою, і на письмі через **то** кома обов'язкова.

Наприклад: На воді Соломі висміювала стебло або корінь відкрасів. (М. Коцюбинський). А Гали або пш, або в собі пряди на пряді. (П. Мирний). Чи пш, чи їста, чи спитанька хочеш. (Т. Шевченко).

§ 65. ОДНОРЯДНІ І НЕОДНОРЯДНІ ОБ'ЯВЛЕННЯ

Не всі об'явлення можуть бути однорядними, хоч би вони й належали до одного означуваного слова. Через **то** і не завжди вони відокремлюються в усякій мові ніякою, а на письмі — комою.

1. Об'явлення бувають однорядними, коли вони позначають рівнозначності одного предмета, коли вони визначають предмет з одного боку **або**, **або** разом, коли поступово означення відносять, уточнює попереднє.

Наприклад: 1. Нагорі жили берези, росли дуби дрива. 2. З такої вірши, розділяємо полемкою було немом безумовно. (І. Кашуба). 3. І світ мий, немочірній тако мий. (Т. Шевченко).

В першій прикладі означення берези, росли дуби означають різноманітності дерева. Древа, як предмет, можуть мати перераховані часті розділи. Коли з перших в усій мові відокремлюється від другої ознаки частини, а на перші — коли. В другій прикладі означення вірши, розділяємо, хоч і рідні своїм означенням, але означають предмет (людину) з одного (з гарного) боку. Це означає ознаки в усій мові розділяються полемкою, а на перші — дубом. В третій прикладі означення мий, немочірній самі по собі різноманітні, але в даній сполученні з означенням словом світ мови ознаки з одним з двох споріднених значень, значення, утворюючи одну одну частину утворюючи повністю для вироблення стійкої ознаки, загальної світлою. Це спорідненість мови з такою в усій мові розділяється полемкою, а на перші — коли.

2. Означення бувають неоднорідними, коли означають предмет з різних боків. Неоднорідність означає в усій мові, а немом не означає знамен для їх розділення. І через те на перші мови не ставлять.

Наприклад: не дивитися, дивитися, на старі козачі старі слова. (Т. Шевченко). Суки віські підозрювали йому мови. (І. Кашуба).

§ 84. УЗАГАЛЬНЮЮЧІ СЛОВА ПРИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНАХ

Перед однорідними членами або після них можуть стояти узагальнюючі слова, що на відношення до перераховуваних слів є родовим поняттям.

Наприклад: В саду ростуть фруктові дерева груші, яблука, сливи. Узагальнюючі слова фруктові дерева є родовим поняттям на відношення до перераховуваних слів груші, яблука, сливи, що означають собою окреме поняття.

Узагальнюючі слова перед перераховуваними однорідними членами відокремлюються в усій мові особливою полемкою, а на перші — дубом. Узагальнюючі слова після перераховуваних однорідних членів відокремлюються з більшою відокремленою інтонацією і відокремлюються на перші розділи.

Наприклад: Це слово було в устах одних: широка країна і світ відома, біля сорока й чотири-сорок миль. (І. Кашуба).

випади. Кожна кучка, горбок, дощайка, абики стовпчик — все це було йому найбільо. (М. Коцюбинський).

Узагальюючими словами бувають іменники в родовому (наглядним) числімені (два, кілька, кількадві). Вони можуть використовуватися також і в інших частинях мови, при цьому втрачають узагальнювальні властивості. Наприклад, прикметниками і дієсловами: Росіяни в пустелі жили зобов'язані: дуже міцні, без шкату, інші рослини випають в пустелі: шкатуляють, випають.

Але найчастіше узагальюючими словами бувають означальні, окремочні і пред'явлюючі підметники, бо на частину мови усе по своїй природі має більшу узагальнювальність.

Наприклад: Понурою дивився, вагуючись собак, трубі дівка і врані — все це протинало, на хмарі на лінійній небі. (М. Коцюбинський). П'ятеро на нього не відзначало: зі лясками, сімкою маторі, ні розсудливий народи товаришів. Сирітці він полюбив і на дачі: Сидір, і в Амаранті, і в Англії.

УВАГА. Імені пред'явлюючі бувають і без узагальнювального слова. Тоді перед однорядними членами робиться знаменник. Наприклад: Із-за хмарі виступаво: обрані шкатуний, тай, байрак. (Т. Шевченко).

§ 87. ПРИСУДКОВІ ФОРМИ ЧИСЛА ПРИ ОДНОРЯДНИХ ПІДМЕТАХ

При однорядних підметах присудок може мати дві форми числа — однину і множину.

1. Звичайно при однорядних підметах присудок вживається у формі множини. Але це буває в реченнях, де підмети утворюють присудок.

Наприклад: Діду і баба на протязі життя в білих сорочках. (Т. Шевченко). Сидір, оліва, веселі вояки думаво про війну. (М. Коцюбинський).

УВАГА. Зрідка при такому порядку слів присудок може приймати і форму однини. Наприклад: Замкнуло око. Тільки дівоча та чоловіччо по білих. (Т. Шевченко).

2. Якщо присудок утворює підмет, тоді він звичайно вживається в формі однини, утворюючись з найбільшого підметом.

Наприклад: Ой, умер старий батько і старешкою мама. (Т. Шевченко). Варталося йому життя свідомість і надія. (Ф. Франко). Тоді найбільше його міцна і дочка. (М. Коцюбинський).

Слова, граматично зв'язані в реченні

§ 88. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Будова простого речення така, що всі його члени (головні і другорядні) граматично зв'язані між собою. Цей зв'язок легко виявляється в допоміжному питанні. Питання можуть ставитись тільки в реченнях з однорядними членами: відповідаючи на те ж саме питання, однорядні члени цих речень перебувають в граматичному зв'язку з одним знаменником слів.

А промовець думає, щоб її виконати, не завжди вкладається навіть і в ці порівняно забіри мовні засоби. В реченнях вживаються ще додаткові слова або в групах слів, граматично не зв'язані з членами речення. Такі слова не є членами речення і не визначають ні одного з членів речення. Вони спостерігаються до кожного речення і через те й зручні словами, що означають нове речення, або граматично не зв'язані з реченням.

До таких слів належать звертання, вставні слова і речення, вигук, слова так і ні.

§ 89. ЗВЕРТАННЯ

Звертання звється слово, що повільно адресує до якої злого звертається з метою притягти до себе її увагу. Звертання звичайно вживається викликом з шаленим відтінком або притяжником і дієпритяжником, якщо вони вживаються предметно в значенні іменника.

Наприклад: *Встань же, Боже, суди вольно і судило людське.* (Т. Шевченко). *А тепер ось це, стара, чи нема там чого новітнього?* (П. Мирний). *Пани завідувачий, дозвольте з вами мати розмову.*

УВАГА 1. В художніх творях, калі в поезії, звертання може бути і назва певного предмета. Наприклад: *Гулий вітре, вольно.* (Т. Шевченко). *Те прекрасна, вечірній зоре!* (П. Урацький).

УВАГА 2. Звертання не можуть бути займенники 2-ї особи тв. як. В реченні ці звичайно вживаються з членами речення і перебувають у граматичному зв'язку з певними словами. Наприклад: *Котик ти, Дітиро, знаєш аж до моря.* (Т. Шевченко). *Тут ти — відпочи.*

При звертанні можуть вживатись й повелюючі, закликові від цього слова. Такі звертання звяться пошпирками.

Наприклад: Дума мої, дума мої, думо мої з вами.
(Т. Шевченка) Могож тобі, Боже мій, Господи вели-
кий, що не дам мені загинути, небесний Владико!
(Т. Шевченка) Де ж ти діси, в ар глибокій протостаній
шляху? (Т. Шевченка).

В цих реченнях основним словом звертання є: дума,
Боже, Господи, Владико, шляху.

Звертання в усіх моїх відокремлюється особливим
intonаційно, а на письмі — комою, нахиломчи й послідовної
слова, бо їх не можна відірвати від звертання. Звертання,
що стоїть на початку речення, вимовляється іноді з особли-
вою інтонацією інонандю і відокремлюється більшою па-
узою, а на письмі — знаком оклику.

Наприклад: Мисльчєнцку! Наш голубєвцку! Ходи до
нас вечерати. (Т. Шевченка) Маруся, Маруся! — гукає Сидор
од хати, — їм лєвє, нєвє, оєлє. (А. Герценка).

Звертання, що стоїть в кінці речення, може вимовля-
тися із загальною, підвищеною (інтенсивною) або питальною
intonаційно. На письмі в залежності від цього ставиться
крапка, знак оклику або знак запитання.

Наприклад: Роста, роста, ком пташко, мій малюний
дитє. (Т. Шевченка) Ти прерєсна, вечеринє зоре! (А. Герценка)
Куди ти діси, хлопчєнцку?

В більш урочистій, лексикаційній моїх звертання супро-
воджується особливим, підвищеним чином а інтонації і на
письмі частіше й.

Наприклад: О думє мої О славо славо! За тебе мар-
но я в чужолу краю карюєсь, мучуєсь. (Т. Шевченка).

90. ВСТАВНІ СЛОВА І РЕЧЕННЯ

Вставними зуться такі слова і речення, граматично
не зв'язані з реченням, які означають відношення до ви-
словлюваної думки того, хто говорить. Це відношення може
проявлятися в припущенні, в сумніві, в радості, в успіш-
ності тощо.

Вставні думки можуть бути висловлені одним словом
або групою слів і цілим реченням.

1. Вставні слова або групи слів мають різне значення:

а) Вони означають жаль, радість, здивування тощо:
на жаль, на щастє, на щєство, правда, приємнєє та їнє.

Наприклад: На щастє, його обманула небєднєка.
Правда, я мєжу робити пєвєє те, що менє приємнє.
(А. Герценка)

б) Вони означають повноту: серпень, літо, осінь, зимні сумаш, значить, розробитися тощо.

Наприклад: Його промова, немало сумашу, серпенька велике приживаня.

в) Вони означають повноту, вступитися мабути, зпистися, як видно, лубома, видно, мале тощо.

Наприклад: Обіраше вернутися, та мабути, зпистаю. (П. Шенюк). Уж, лубома, після Покрова верташма Дону а. (П. Шенюк). Промова, адмацьом, удалась йому. (М. Козубовський). Тут, видно, гірше, ніж там, тодіка пробіла (М. Козубовський). Знати, добре спати, що не час, як дух колула. (П. Шенюк). Сладобаша, видно, зима літма. (П. Шенюк).

г) Вони вказують на джерело думки, тобто кому на думка належить: за його словами, по-мояму, на мій погляд, на мою думку, кажуть тощо.

Наприклад: Та, знову, лоту розділи своє ділоу. (П. Шенюк). Ходім, кажу, Уласович, на твоє прилюдно, по-дишались. (П. Шенюк). Брешеш, кажуть люди, сам пробіла. (Нова).

д) Вони вказують на зміток висловленої думки з попередником; таким чином, а тім, паника, значить, одне слово, отже, наприклад, однак тощо.

Наприклад: Він, паника, сам не пробіла, по чоловіком на Іванка. Я, наприклад, нічого й на мина про не.

е) Вони вказують на чужість людини, що висловлює думку: кахаша, будьласка, як вам кажуць вино.

Наприклад: Будьласка, святошчу-старичку, Івані Елси з пестилку. (а. Козубовський). Та тут, як вам кажуць, звороба витрлась. (Нова гон.)

ж) Вони вказують порядок висловлювання думок: поперед, відступ, парала, абиць айном вино.

Наприклад: Я, попередше, на мина подруга, в часу як мав не зробити.

УВАГА. Деякі вставні слова можуть бути і в граматичному змітку, втрачаючи значення вставних слів. Це залежить від змісту речення. Приклад 1. Він, можливо, сьогодні прийде. — Дум цього по цілком можливо. 2. Я, призначитися, не розумів добро. — Він не хоче призначитися у ділоу.

3. Вставні речення мають завжди відмінний зміст від того речення, куди вставляються. Через те вставні речення й висловлюються з особливим інтонаційно, дача айтрлоса. На

письмі тако розвинув беремо в думки. Але якщо хочемо особливо відкріплити нашу основну думку, тоді вставимо речення відділююче таким.

Наприклад Не сказав, а він як море (боч дізнаєш не востан, так у невазі) [П. Шанько]. Одна палатка і пар парокрастиває) а трояка вітрами охоплює (Л. Габє). Два парубки — а їх помітив, як вони зараз пали темніми — розвинули парок і ходять в зруг. [М. Конобєвський].

§ 91. ВІГУКИ

Вігук, як і основні слова, не є членами речення і служить лише для висловлення почуттів, настрою, що супроводжує висловлювану думку.

Вігукі звичайно відокремлюються комами; але коли вони висловлюються в більш відмінній інтонації, то після них ставимо знак питання.

Наприклад О, як вони ти в річці осад, квіток. [О. Овощ]. Фі, ти їм вітаєш. [Л. Ураїва]. А, ти не жисти. [А. Ташков]. Ой, на бачі всієїх неможеться грех. [Л. Ураїва]. Ех! Неби то... Та що в козачі [П. Шанько].

§ 92. СЛОВА ТАК І НІ

Нім словом, що стверджувальне слово так і заперечне ні, в діалогі можуть заступити цілі речення (див. § 77) а відмінним значенням — ствердження висловлюваної думки або її заперечення.

Але коли ці слова починають собою речення і за ними йдуть інші слова, тоді так і ні не є членами речення, а лише стверджують або заперечують те, про що говориться в реченні.

Вдома так і ні супроводжується особливою інтонацією і певною паузою, через те ці слова ніж ставлять кома.

Наприклад: Так, а буду крізь сльоза обітати! [Л. Ураїва]. Ні, в гості мене не забирає. [Л. Габє].

Відокремлені члени речення

§ 93. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Важко § 56) не відмінити різно інтонації в реченні взагалі. Інтонація відрізняє також велику роль для відокремлення

в реченні деяких частин, що на них треба звернути особливу увагу. Схематично це можна показати на таких прикладах:

1. Наголосі слівом підорозні спинались на відпочинок.

2. Наголосі слівом, підорозні спинались на відпочинок.

Та ж саме речення подали тут у двох варіантах його вимови. В першій варіанті речення виокремляється з розголосом інтонацією, що характеризується підвищенням тону в першій частині речення і зниженням його в кінці. Речення виокремляється за одним законом, без паузи. Це ж речення в другій варіанті виокремлюється двома інтонаціями: інтонацією виділення слова наголосі слівом, а далі переривається невизначеною паузою і тону починається інша.

Члени речення, що виділюються інтонацією і паузою (а на певні моменти) для підсилення їх значення, бувають відокремленнями.

Крім інтонації, відокремленням окремих членів і їхніх утворів.

1. Виділені інтонацією і паузою слова завжди стоять після позначеного слова; такий порядок слів ще більше притягує увагу слухача і окремо відокремлює позначені слова. Порівняйте звичайний порядок з порядком відокремлення:

За горами хмарою повилі гори. За горами гора, хмарою повилі.
(Т. Шевченко)

2. Відокремленням окремо більша поширеність членів речення або більша поширеність відокремлених членів, то більшу увагу вони привертає. Порівняйте:

Непротерта стамбула вода до річки. Не протерта це тільки вода стамбули вода до річки, стамбула вода до річки.

Відокремлюватися можуть інші члени речення: означення (включючи в прикладу) і об'єкти.

§ 94. ВІДОКРЕМЛЕНЕ ОЗНАЧЕННЯ

Означення можуть відокремлюватися, якщо вони позначені прикметниками в деепричастивними. Відокремлюються звичайно поширені означення. Це відокремлення можна звести до таких основних розрядів:

1. Подкреслено означення завжди відокремлюється, якщо воно стоїть після означуваного слова.

Наприклад: Він говорив про речі, повні жаку для мене. (М. Коцюбинський). Вдало було гора, нарешті лісами. (М. Лисенко). Мої дії почули серед долини, нахилі зеленім хлібом. (М. Коцюбинський). Стоять вони, готові в дорогу. (С. Васильченко).

2. Відокремлюється також два або кілька подкреслених означень, якщо вони стоять після означуваного слова, якщо воно стоїть перед означуваним словом стоїть ще одне означення.

Наприклад: А дві вівці, чорні і блискучі, вчли карету. (М. Коцюбинський). В кату війнам старий Діхир, високий, тонкий, з ознаками довгими нусами. (М. Лисенко).

3. Відокремлюється завжди означення (кохирани й не-кохирани) позначено від кілля в реченні, якщо воно стоїть до особеного закінчення.

Наприклад: У лях його, молодого, той так закивав. (П. Шинка). Я, молодий, чужий між рівнолицями самітними і старими. (М. Коцюбинський). Непримітний і убогий за людським теплом, в праводу над землею край недовгої дороги. (М. Черемський).

4. Означення, що стоїть перед означуваним словом, може відокремлюватися, якщо воно має присвійне або протитетальне значення.

Наприклад: Здивований нагідним тоном, кохавь жовчю. (М. Коцюбинський). Замкнув веселий і правдивий, друг мій має сьогодні дуже сумний вигляд.

УВАГА. В окремих випадках, особливо в художній творчості, буває й таке відокремлення означень, що ніче не-ходить за межами речення, наприклад окремо відокремлюється речення. Через те за певні такі відокремлення відділяється при-вком. Наприклад: Настали покурі ді. Покурі, короти і дощурі. (М. Коцюбинський). І от мандр. Хмарний, важко-нахилі, задуманий. (С. Васильченко).

§ 96. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДИ

1. Прикладами, що має три собі позначені слова в ви-мові так само відокремлюється і на певні відділяється в-комом.

Наприклад: Дідусю, брат мій, вистав, мене покликав.
[П. Шевченко] Сергій, Василів хлопчик, трохи старенький
єв їв. [А. Телешко]

Прикладає зв'язки відокремлюється (визначає) від по-
яснювача (своїх) якщо вона стоїть при особових займенниках,
бо особові займенники мають згадані значення і прикладає
розкриває їх зміст, вказуючи на конкретну особу.

Наприклад: Гора ця, величезною і стародав-
ньою берегла за Україною. [П. Шевченко] Куди вона йду-
ть, ті люди, з світаном в очі? [А. Українко] На освітлену воду,
Марусю, сидить. [А. Телешко]

2. Прикладає відокремлюється, якщо вона приєднується
до означуваного слова з допоміжним сполучником і сполучних
слів: або, тобто, навіть, особливо, надто, а саме, як
тебе. Колимо з цих слів в своєму ряді виступає певний слов
і відділяється разом з прикладкою словом.

а) Сполучник або і сполучні слова тобто, інакше
значить вказується, коли прикладає є більш розуміє
називом того ж самого предмета.

Наприклад: Ягуар, або плямистий тигр, — великий
котики. Ви уми курсу, тобто зварядди для дозбики
землі, і пісок на право, Бандура, інакше кобза, —
український народний інструмент.

УВАГА. Не треба відокремлювати випадки, коли сполучни-
ком або відокремлюється однорідні члени і відокремлює при-
кладає. В першому випадку вона перетворюється на сполучник,
бо однорідні члени з одним сполучником або відокремлюється
без слів (див. § 56). В другому випадку — вона ставиться,
бо відокремлює прикладає відокремлюється назвом. Приклади:
Куди жоді (поточально або райофелер). — Куди жоді (поточально,
або прикладає для креслення).

б) Сполучні слова навіть, особливо, надто — вказується
для відокремлення або відокремлення предмета з групи
тих самих предметів.

Наприклад: Вона тільки, навіть горобець, пре-
вертала його уми. Дале, надто маленькі діти, радий
наблизитися до неї.

в) Сполучник як відокремлює курсу особову ознаку,
що її має предмет.

Наприклад: Ми сіли, як давні знайомі, на теплу
квіт'яну лавку. (М. Коцюбинський)

†) Сподується слово а саме походить при перерахованні і відділяється особливою інтонацією і паузою; після нього звичайно ставиться дееприставка.

Наприклад: Ріки народи беруть, а самоті дуб, сосна, ялина, алей та ільм, ростуть на Україні.

§ 78. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Відокремлені обставини звичайно висловлюються дееприставками, прислівниками і іменниками.

1. Дееприставка — найбільш поширена форма відокремленої обставини. Дееприставка відокремлюється переважно від місця в реченні — на початку, в середині, в кінці, надто коли вона має при собі займенні ознаки.

Наприклад: Блукаючи по Україні, прибув якимсь в Чигирин. (Т. Шевченка) Пади Наталі тремтливими руками валила сніжку чаю і, розлизуючи її по дорозі, подає студентці. (М. Коцюбинській) Говорить із жупом, сидить над водою. (М. Коцюбинській)

Дееприставка можуть відокремлюватися в кінці, коли вона стоїть поздовжній, без займення від них ознак.

Напр.: Куди ти йдеш, не сентиментно? (Т. Шевченка) З Дніпра повернувся над дні, сміючись. (Т. Шевченка) Серце бієся, свілюючи, коли їде за нід. (Т. Шевченка).

УВАГА. В переняс випадках поздовжній дееприставка можуть набувати значення зглаголеного прислівника; тоді вони не відокремлюються і завжди не відділяються. Напр.: Він лежачи читав, сидючи сів. (Т. Шевченка)

2. З метою уточнення місця, часу можуть відокремлюватися обставини, висловлені прислівниками і іменниками. Відокремлені обставини уточнює зайде попередньої обставини.

Наприклад: Отак на вулиці, від тинном, ще молодий кобзарь сів і про невольницька співав. (Т. Шевченка) За морем, у сніжні тумани, потонули старі джодя. (М. Коцюбинській) Таа, умишу, ставиться тустий тинном. Таа, коли вилудив, в поділку, та на Зелених ще і Состялах, від катюк в сорочці білій сивій... старий вівий. (Т. Шевченка) Різкомая валися дощо, коло голлив. (М. Коцюбинській)

3. Відокремлюються зворотні прислівниковими прийменниками крім, замість, за винятком та ільм.

Наприклад: На дні море, крім великих камелів та піску, нічого не було надто. (М. Коцюбинській) Микола, замість панського яну, виїхав на своїй вози. (М. Коцюбинській)

Складне речення

§ 91. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Коли проста закінчена думка може бути висловлена простим реченням, то складна думка називає для себе висловленням складного речення, що складається з двох або й більше речень, об'єднаних в закінчене ціле.

Закінчені прості речення в складні речення творяться з допомогою двох членів: 1) з допомогою сполучників або сполучних слів (займенників, що називаються в значенні сполучних слів) і 2) з допомогою інтонацій, без сполучників.

Наприклад: 1. Ще сонце не зайшло, а вже кімнати почали зачистити. (М. Коцюбинський). 2. Я не знала, що їй сказати. (Л. Українка). 3. І співають тут же, де діє. (А. Франс). 4. Кричали сова, спить дівоча, збрівом біжить. (Г. Шевченко).

У першій прикладі прості речення з'єднуються в складні з допомогою сполучника *а*. В другій прикладі — з допомогою сполучного слова (займенника) *що*. В третій — з допомогою сполучного слова (прислівникового займенника) *де*. В четвертій — за допомогою одної тільки інтонації, без сполучників.

За'їмом між реченнями, що входять до складу складного речення, буває двох родів: сурядний і підрядний.

1. При сурядному зв'язку речення з'єднують як рівнозначні, незалежні одне від одного. Складні речення, що складаються з рівнозначних, незалежних одне від одного речень, звуться складно-сурядним.

Складно-сурядні речення звичайно з'єднуються з допомогою як самих сполучників або тієї ж інтонації (коли відсутні сполучники), що й окремі члени (див. § 84).

Наприклад: Висока верба глумил над ровом, і небо між нами сміяло, ніщо сміяло. (Л. Коцюбинський). Шука коня свою дома, а домі немає. (Г. Шевченко). Ріве та стоїть Дніпр широчий, сердитий вітер гонить. (Г. Шевченко).

2. При підрядному зв'язку одне речення залежить від другого і повністю залежить від нього. Складні речення, що в якомусь одне речення залежить від другого і повністю залежить від нього, звуться складно-підрядним.

Наприклад: Я не знала, що їй сказати. (Л. Українка).

Тут друге речення залежить від першого і повністю граматично не залежаний член того. Назив'я при зале-

кості єдині того перше речення (я не знала того) не могло б виконати повністю функції вторічного роз'яснення з боку другого речення (що й означає).

Складно-підрядне речення складається з головного і підрядного.

Речення, що не залежить від другого, звється головним. Речення, що залежить від другого, звється підрядним.

Складно-підрядне речення може складатись також з головного і кількох підрядних.

Наприклад: П. не дивилась знову, бачила часом простягнену руку, що походила від провінь місяця. (М. Коцюбинський).

В цих прикладах два підрядні речення, з яких одне „що дивилась знову“ і друге „але походила від провінь місяця“.

Складно-сурядні речення

§ 98. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

З'єднання простих речень в складно-сурядні твориться з допомогою тих самих сполучників і з тим самим значенням, що й у реченнях з однокордовими членами. Такі сполучники звуться сурядними, бо вони з'єднують повністю, рівноцінні речення.

Сурядні сполучники за значенням поділяються на єдиальні, протиставні і розділові.

1. Єдиальні сполучники *і* (и), *та*, *ні-ні* з'єднують речення, які повстають, що повста відбуваються одночасно або йдуть одне за одним.

Наприклад: Час ішов, і земля хитала родила другу. (М. Коцюбинський). Сиді в гнізді перекликались, та всіма раз-у-раз скаріли. (Г. Шевченко).

Повторні сполучники *ні-ні* (я значенні *і*) казяться, якщо три присудкові стоїть закроченням на.

Наприклад: Ні тільки він не зберігав йому спокою, ні жодній дель не дав поможання його душі.

2. Протиставні сполучники *а*, *але*, *та* (я значенні *але*), так, одним з'єднують речення, що своїм змістом протиставляються одне одному.

Наприклад: Дочка нечероть подде, а жале хоче піучити, так солодийше не дас. (Г. Шевченко). Ще сонце не зайшло, а вже краплиці почали зачачиватись. (М. Коцюбинський).

3. Розділові сполучники *то-то, або-або, чи-чи* мають різні значення:

а) Сполучники *то-то* вказує на чергування мисли, в часті: *То дощ поїде, то сонечко засяє, то знову почнуть заснуватися черні джари.*

б) Сполучники *або-або, чи-чи* вказують, що з перерахованих мисли можливо тільки одна: *Або ти їди, або я їду.*

§ 99. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОЇ

Прості речення можуть з'єднуватися в складно-сурядні речення з сполучниками і без сполучників, а достатньою ознакою тільки інтонації (див. § 97). На певній мисли відділяються комою або рискою. При такому зв'язку складно-сурядні речення можуть висловлювати: одночасність мисли, послідовність і протиставлення.

1. Одночасність: *Сидять соня, сидять дівчата, зірочкам свіють.* (Т. Шевченко). *Рече та стояв Дідур широкий, сердитий вітер зліва.* (Т. Шевченко). *Туди займалися багрянці жорі вогняні півночі, дубо лісові в ставчаному жорі пісні голосні.* (І. Гарібольді).

2. Послідовність: *Летів соня на горю, вірих мідяки.* (Т. Шевченко). *Уже скотилась із неба соня, заллила міські у лок вогняні.* (І. Гарібольді). *Он поминався димок, десь блиснув вогня.* (М. Коцюбинський).

3. Протиставлення: *Пара б уже прийде — чогось не приходить.* *Милува жана — оті ще лежить.*

§ 100. ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЇ В СКЛАДНО-СУРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Інтонація відіграє певну роль не тільки в безсполучникових складно-сурядних реченнях, але й у складно-сурядних реченнях з сполучниками. Коли сполучникове речення висловлюється так, що мисли конкурують і перериваються певною мірою на місці зв'язку. Чорез те й на певній перед сполучниками завжди ставиться кома. Тільки в окремих випадках кома не ставиться перед сполучником і, якщо в складно-сурядній реченні є спільний другорядний член, що стосується до обох речень. Порівняйте:

Сніг в так перекладався, та
вона раз-у-раз окридала.

(Т. Шевченко).

З далеких вулиць цинка му-
шкетера вольного салюту і білий
двіголчий хвіст ігол.

(М. Коцюбинський)

Перше речення в вислові переривається паузою і розділяється на дві частини; друге речення, об'єднане спільним другорядним членом паузою не переривається і на певній мові не відділяється.

Роза інтонації особливо помічається в безсполучникових реченнях. Тут слід розрізняти три роди інтонації, залежно від ступня самостійності речень, що входять до складу складно-сурядного речення.

1. В реченнях невеличких самостійних (за відсутнім тією ж мовою між собою) відмінності голосу переривається різким підвищенням і короткою паузою. На певній такій речення відділяються мовою.

Наприклад: Голубиць собі, мислила думи, сороміє свить.
(Т. Шевченко).

2. В реченнях більших самостійних (за відсутнім не так тією ж мовою між собою) відмінності голосу переривається величким підвищенням і більшою довгою паузою. На певній тако речення відділяються переривком.

Наприклад: Покинувши місто, вона зорала вже тією віддаленою, повороті якою гори: та в другій половині було мало їй відна. (Ф. Франко).

3. В реченнях з різким протискуванням характерним є підвищенням голосу в першій і пониженням в другій реченні з дуже короткою паузою. На певній ці речення розділяються реченням.

Наприклад: Вурі ушухла — море шумить.

Складно-підрядні речення

§ 101. СКЛАДНО-ПІДРЯДНІ РЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

Підрядні речення з'являються з головним реченням з доповнювальною сполучкою і сполучкою *але*.

1. Сполучники, що з'являють головне речення з підрядним, зветься підрядними сполучниками. Найпоширеніші з них такі: *що, щоб, аби, як, бо, наче* та інші, а також складні: *через те що, тому що, так що* та інші.

Наприклад: Чи вилетіла голубка, що голубка любить? (Т. Шевченко). Одного разу в опортуса, бо чия на початок сльз чужих очей. (М. Коцюбинський). Зарізані великі дуби, щоб сідали халати нові. (Т. Шевченко). Перевідались словами, притяга і величчями, аби вдала один одному голос. (М. Коцюбинський). Невече італи черні в гай, козацько сьміло *аби*. (Т. Шевченко). Він не прийшов на лекції, через те що був хворий.

2. Сполучення словами можуть здійснюватися, що викликається в певній сполученні (що, що, який, де, куди, коли та інші). Сполученні слова відрізняються від відрядних сполучень тим, що вони відносять речення і самі в той же час є членами речення. Порівняйте:

Холодні серце, як іглань,   Бути надзвичайно холодний
що не в Україні просягнуть.   ранок, коли в пріскал.
(Т. Шевченко)   (М. Коцюбинський)

В першому прикладі *як*, *що* — сполучення, а другіє *коли* — сполучне слово, бо воно є членом речення — обставини часу.

УВАГА. Сполучення *що*, *як* за звичаєм можуть вживатися і як сполучні слова. Наприклад: Я знаю, *що* він приїде (*що* — сполучник). Я знаю, *що* він відмовився мені (*що* — сполучне слово, додатові). Відомо було, *як* влюблені для відіймався вперу (*як* — сполучник). Не сміяв, *як* йому було зручним (*як* — сполучне слово, обставини способу).

§ 142. ПІВДІ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Підрядні речення завжди виконують, розкривають зміст того чи іншого члена головного речення. Через те в мову свою вони вбували від тих членів речення, що їх зміст вони розкривають.

УВАГА. Назва в реченнях типу: „Ми відвідали село, де народився Тарас Шевченко“ означально підрядне речення викликає на йогиний зміст, а уявне при якому означення те. Звідси нам проясніло, чому такі речення можуть означальними.

Підрядні речення відносяться на ті ж питання, що й члени речення.

Залежно від того, який член речення повсюдяться підрядним реченням, розрізняємо такі види підрядних речень: підрядні відносні, присудкові, додатові, означальні, обставинні. Порівняйте:

Я купив таку (яку?) ружку.   Я купив таку ружку (яку?),
що мені зручно писати.

Посидь там (де?)   Посидь там (де?), де в скляна.

В першому прикладі підрядне виконує роль означення, відносячись на питання *яку?* В другім прикладі підрядне речення виконує роль обставини місця, відносячись на питання *де?*

Щодо місця, підрядне речення може стояти перед головним реченням, після нього і в середині його.

Наприклад:

1. Намало праці чорні в гал, хочащо сідимо літає.
(Т. Шевченка).
2. Заремля волю дівока, щоб сідали жовні коні.
(Т. Шевченка).
3. Червої маки, що росли вгорі по карнизам,
літали гостро сідмом. (М. Коцюбинський).

§ 103. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ПІДМЕТОВІ

Підметні підметові — це такі речення, які повністю підмет головного речення, висловлений підметом або означальним займенником (той, весь, всякий, кожна). І відповіди на питання підметного підмета хто? що?

Наприклад: Бездельний той, хто змагається із твоїм зайдице. (Т. Шевченка). Те, що може мене зайдице, не було нестеропивітним. (М. Ураїв). Що правда, то правда. (М. Коцюбинський). Що роботу виконю кожна, хто не лікується працювати. Все, про що я говорю, є правда.

Якщо головне речення безособове, то підметні значення заступає собою підмет.

Наприклад: М'є відється, що павелі Валер'юсові небезпечно сидіти вдома. (М. Коцюбинський). Тут „відється“ — присудок, а уособлений підмет це означальний підметом „павелі Валер'юсові небезпечно сидіти вдома“. Та не одразу ж мені, як Ураїву мій лідя присудить. (Т. Шевченка). Тут присудок „не одразу ж“ а уособлений підмет це означальний підметом „Ураїву мій лідя присудить“.

§ 104. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ПРИСУДКОВІ

Підметні присудкові — це такі речення, які повністю присудок головного речення, висловлений підметом займенником тавий, той і відповіди на питання який? яка? яке? хто такий? що таке?

Наприклад: Міст такий, що може провалитись. Він той, хто любить працю.

УВАГА. Неколи не слід визначати над підметного речення а досконого сполучення. Це дуже обмежена ознака. Так, наприклад, той самий сполучення що може і сполучення підметні підметом речення (Мені відомо, що м'є добре відється) і присудковий (Природа така, що не може обманити).

§ 105. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ДОДАТКОВІ

Підрядне додаткове — це таке речення, яке поєднує додаток головного речення, висловлений окличкою або означальним займенником (той, весь, всякий, кожний), і відповідає на питання *якім?* *яким?*

Наприклад: *Нашо, бачо, ти згадувала, що дівка вибула.* (Т. Шевченко). *А хто грає, того знають і дівочки змади.* (Т. Шевченко). *Він робить усе, що може тільки зробити.*

Якщо додаток в головному реченні відсутній, його заступає підрядне речення.

Напр.: *Ти знаєш, який сьогодні день?* (М. Коцюбинський). *Відома кошу окличкою, за що її убило.* (Т. Шевченко). *Батько діда програв, щоб той розказав про Коцюбинську.* (Т. Шевченко). *Н не знаю, що й сказати.* (Л. Українка).

В усіх цих прикладах учні допитані (або, про те, того) заступлені підрядними реченнями.

Особливою підрядного речення додаткового є непряме питання, що після нього може запитання не ставиться. *Порівняйте:*

Куди він їде?

Спитай його, куди він їде.

Про що вони говорять?

Розкажи, про що вони говорять.

Якщо запитання слово відсутнє, тоді в непрямі відмінок ставиться питальна частка *чи*. *Порівняйте:*

Ти прийдеши до мене?

Спитай його, чи він прийде до мене.

§ 106. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОЗНАЧАЛЬНІ

Підрядне означальне — це таке речення, яке поєднує означення головного речення, висловлене окличкою займенником (той, який), і відповідає на питання *який?* *яка?* *яке?*

Наприклад: *Нашо мама той час і годину, коли на світ порозилася полюбу дитину.* (Т. Шевченко). *Море було таке гладеньке й синє, наче туте вапняковий скляк.* (М. Коцюбинський).

Якщо означення в головному реченні відсутнє, його заступає підрядне речення.

Наприклад: *Наші Нікола одуховили дівчі ті спалили в столуку, де вже старала верени Варвара.* (М. Коцюбинський). *Чи є у Бога люба має, щоб у тій хаті не жило.* (Т. Шевченко).

В цих прикладах учні займенникові означення (ту, який) заступлені підрядними реченнями.

УВАГА. 1. Не слід в означеному відрізку речення вважати сполучного слова *якщо*, *якщо*, *якщо* т.д. до його може вступити сполучник *або*. Сполучне слово *якщо*, *якщо*, *якщо* вживається в відрізках речень з названим означенням (той, такий) в головному реченні. В реченнях з уявним зв'язником означення завжди вживаються сполучник *або*. Наприклад: Що там за люди, за друзі, за такі товариства різні, якими плано мучай тобі парі? (М. Коцюбинський). Черешні мали, що вгорі на харабах, вітали гостей світом. (М. Коцюбинський). Але хочай і в містечку, малю в містечку: Отож тає дімлюкочка, що сонна бродила. (Г. Шевченко). Визнай в українській мові переважне сполучник *або*. Сполучне слово *якщо* вживається лише там, де треба підкреслити зміст. Наприклад: Купи таку ручку, якою зручно писати. Але треба: На столі у нього лежала ручка, що належала у батька від його батька.

УВАГА. 2. Сполучне слово *котре* вживається лише тоді, коли треба підкреслити порядок, вибір із маси. Наприклад: Котре тобі мала, ту й бери. Прошу сказати, котра година.

§ 107. ПІДРІДНІ РЕЧЕННЯ ОБСТАВНИВІ

Підрядні обставинні — це такі речення, які пояснюють обставини головного речення або ж самі єдині обставини, якщо обставини головного речення відсутні. За своєю значенням обставинні речення поділяються на такі розряди: 1) способу, 2) місця, 3) часу, 4) мети, 5) причини, 6) умови, 7) посліду, 8) порівняння.

1. **Підрядні способу** — це такі речення, що пояснюють обставини способу дії головного речення, виконанню яких належить зв'язником *та* або *якщо* вживається сполучником *якщо* способом, і відзначає на питання *як?* яким способом?

Підрядні речення способу дії розрізняються ще за значенням посліду і порівняння.

а) **Настідоки**: Зона височина та, що від моря дієвля. (М. Коцюбинський). Зарядився для війни думай, як війна з уся почала. (Г. Шевченко). Вийшла Параска... і авторська до дітей та, що вона знову заговорила. (М. Коцюбинський).

б) **Порівняння**: Як ти хвора, гайдалаки Умань обступила. (Г. Шевченко). Стоїли очі, як зорі, обличчя. (Г. Шевченко). Покинула рибачка вогонь, якале спотіла трапа. (Г. Шевченко). Своя вийшла з грудей, як змій тіла. (М. Коцюбинський).

3. Підрядне місце — це таке речення, яке пояснює обставину місця головного речення, висловлену висловками прислівниковим зв'язником (там, туди, звідси, туди, звідси), і відповідає на питання де? куди? звідки?

Наприклад: Сидів бурю... тільки рік собі там, де ходили людські ноги (П. Мирний). Воли скарп'ять землю, куди й ми ходили (Л. Українка).

Якщо обставина головного речення відсутня, її місце заступає підрядне речення.

Наприклад: Розійшлися гайдамаки, куди який знав, (Г. Шевченко). Де крім тебе кохався, кохала чорночоті (Г. Шевченко).

УВАГА. Підрядні речення місця не слід змішувати з підрядними означальними, що мають ті ж самі сполучні слова. Порівняйте: Я був на вокзалі, де похований Тарас Шевченко. — Я був там, де молодий хлопець ще не ступав. В першій прикладі підрядне пояснює означення головного речення (на той і тому є означальним реченням). В другій прикладі — воно пояснює обставину місця головного речення (там), і тому є підрядним місця.

3. Підрядне часу — це таке речення, яке пояснює обставину часу головного речення, висловлену прислівниковим зв'язником (коли, відколи, коли), і відповідає на питання коли? відколи? як довго?

Наприклад: Тільки тоді він прозрів свою помилку, коли вступив на залізницю.

Але частіше обставина головного речення пропущена, і її місце заступає значенно підрядне речення.

Наприклад: Дека сонце зішло, роса очі наїгла. (Вар. пров.) Був невзначай володцем ратня, коли в кривавім (М. Кобилянська). Як умру, то поховайте мене на могилі. (Г. Шевченко). Брате як плачешу задово, коли любиш поглядати. (Г. Шевченко).

4. Підрядне мета — це таке речення, яке пояснює обставину мети головного речення, висловлену висловками слівними (для того, з тим, з цією метою), відповідаючи на питання нащо? для чого? з якою метою?

Наприклад: Ми вийшли для того, щоб знати. Ми йдемо ринком з тим, щоб до вечора завершитися.

Якщо обставина головного речення відсутня, її місце заступає підрядне речення мети.

Наприклад: Зернені великі димом, щоб віддали хлопці свої. (Г. Шевченко). Часом спавсясь, щоб дати дорогу життям. (М. Кобилянська).

5. Підрядне речення — по такій реченні, яке по-
винно обставити причини головного речення, висловлену
власними словами (тому, через те, звідси тому), і відпо-
відно на питання чому?

Наприклад: Як тому й не був на праці, що захворів.
Уроків був малі через те, що не було часу.

Якщо обставина головного речення відсутня, її місце
заступає підрядне речення причини.

Наприклад: Одного разу я захворів, бо був на пле-
чах сім чужих очей. (М. Сидоренко).

УВАГА. Іноді обставинні слова із головного речення
переходять в підрядне, утворюючи разом з сполучником
що складені сполучники: тому що, через те що, звідси
тому що. Через те можливе в друге значення підрядного
речення причини воно означає причину того, про що гово-
риться в головному реченні. Наприклад: Він довго не при-
ходив, через те що його ніхто не повідомив.

6. Підрядне речення умови означає, за яких умов
міжте відбутися те, про що говориться в головному реченні,
і відповідає на питання за якої умови?

Наприклад: Хіба ти в такі порушався, багато б де-
чому навчилися. (Г. Шевченко).

7. Підрядне речення наслідку означає наслідок
того, про що говориться в головному реченні, і сполу-
чається з головним сполучником так що.

Наприклад: Ми зайшли на високу гору, так що могла
було спостерігати чудовий краєвид. Хіба розбила поклади
грубій морської пісок, так що конструта курява здіймалась
у повітрі. (Л. Українка).

УВАГА. 1. Підрядне наслідку дуже близьке до підряд-
ного речення способу із зазначеним наслідку. Порівняйте:
Дівчина вдарилась об камінь так, що кров стала йти з носа.
— Дівчина вдарилась об камінь, так що кров стала йти
з носа. В першому прикладі так (вказаний прикладомний
займенник) має значення обставини способу. В другому —
так переважно в підрядне речення, утворюючи разом з спо-
лучником що складені сполучник так що. Через те й під-
рядне речення втрачає значення способу і набуває значення
наслідку.

УВАГА. 2. Підрядні речення наслідку можуть з'єдну-
ватися з головним також з допомогою сполучників в на-
слідок чого, через що, що. Наприклад: Лизь сильний
док, в наслідок чого вивурив не відбулась. Учнів діву-
вався вчитись, через що й семестрові обійми поклали. Після
прибула вчасно, з чого я був дуже задоволений.

В Підрядне речення допусту висловлені думку, протилежну тій, що говориться в головному реченні. І Укладється з головним сполучником *або*.

Наприклад: Хоч ми й виспалася, але з гори уже відлітає (Я. Коцюбинський). Сонце вже сповисло на гори, хоч було ще пізно. (Л. Українка).

УВАГА. Сполучник *або* часто замінюється сполучниками сполучниками не зважаючи на те що, хоч як, що б не було. Не зважаючи на те що й йому ніяк неборонно вводити, він все ж таки рідко. Хоч на прохання його, не полудав. Що б не робав, ніколи не догадав.

§ 108. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Складні речення з кількома підрядними бувають двох типів.

1. При одному головному буває кілька підрядних. Такі підрядні зветься *супірядні*. Супірядні речення бувають *однорядні* і *неоднорядні*.

а) *Однорядні* — це такі супірядні речення, які пов'язані той самої членом головного речення і відносяться на те ж саме питання.

Наприклад: Старий затремсіє в отену на морозі, пробітер по полі слова розкхав, щоб люди не чули. (Г. Шевченко).

Тут два супірядні речення мета, що пов'язані з одним членом (для того) головного речення і відносяться на те ж саме питання для чого?

б) *Неоднорядні* — це такі супірядні речення, які пов'язані різні членами головного речення і відносяться на різні питання.

Наприклад: Яба знала, що постане, була б не любила. (Г. Шевченко).

Тут головне речення „була б не любила“ а при ньому два неоднорядні підрядні речення — додаткове і умовне.

2. При головному реченні буває одне підрядне, а це й собі служить головним для другого підрядного, друге — головним для третього підрядного і т. д. Такі підрядні зветься *підрядними реченнями першого, другого, третього і т. д. ступеня*.

Наприклад: Халосо серце, не ждає, що не в Україні постане. (Г. Шевченко).

Тут головне речення Хонсоє серце. Уявна обставина часу тоді повстає як підрядне речення першого ступеня як згадка; уявний додаток цього речення про те повстає як підрядне реченням другого ступеня як в Угарайі похованою.

§ 109. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З СУРЯДНИМИ І ПІДРЯДНИМИ

Бувають складні речення змішаного типу, де прості речення з'єднуються як способом сурядності й підрядності.

Наприклад: Ані адивалося, що ті собі піраули в його серце і він поїв їх із собою. (М. Кошовський).

Це речення — складно-підрядне, друга половина його (підрядне) — складно-сурядне.

Бувають речення ще й іншого типу, коли складно-сурядні і складно-підрядні речення мають при собі ще й відокремлені частини.

Наприклад: Поговорили на ту тему, гості почали прощатись, але тут Тетяна Степанівна згадала, чого вона прийшла. (М. Кошовський).

Це речення — складно-сурядне, але перша половина має в собі відокремлені дієприслівники з прикметами словами, а друга — становить собою складно-підрядне речення додаткове.

Що приклад: Маленька вклякла руки, слугала оновідина про те, скільки правити цюла, але й чому забравалося доромо, лю прикладом нічого не розуміє, і коли б не Андрій, не було б діла.

Речення змішаного типу складається воно з сурядного і підрядного; причаї, обидва ці речення перебувають у сурядній зв'язку. Крім того, головне сурядне речення має в собі відокремлені дієприслівники.

§ 110. ПЕРІОД

Дуже поширене, довге складне речення, але таке, що висловлює одну загальну думку, звється періодом.

Період відрізняється від інших складних речень змішаного типу тим, що він складається з двох частин, але висловлює одну складну думку.

Наприклад: Моя чапа, що висить над дітьми, подал багнюку ліжочка, в прощу б'є грудьми, то зана кричати і б'ється в колосить, оттак і Катюша дума-сирота в тім безмовному моталась, балась без порядку, вь Франці.

Період має ще ту особливість, що в першій частині голос підвищується, а в другій — понижується. Задесь частини ці так і звуться підвищеними і пониженними.

За відомим періодом поділяються, як і складно-вигукані речення, на піднесені, спускові, узаєні тощо. Найближче поширені в українській мові такі періоди:

1. Піднесені: Хто в першій частині четвертної мови не здохне, а в третій частині четвертної хто часом не буде, той скаже в четвертій „Бодай я і в світі не був!“ вь Франці.

2. Часовий Поминути (коли поминула) свої слова в невеличких зупинках, що як закінчили мовити віддають у ніч, свої мовні уста з кров'яни мучилими, а білими моточками, з вишеними садочками, свої горіла, своїм на оселі, уривали мови (молити) в нісній край. (М. Харин).

3. Умовний: Якоб я зана чира, що сплякють хмара, що два серця можуть ітисти до паря, що лямать уста, до думи злата, що в покаян зана завітаться в уста, то тебе ба, мала, обдала їх сила, всі в твоїм ба серці іхри потасила, всі думки й байдати за одна ударом, лям одна лям ба забула покаром, обила б достоту всю твою істоту, мислі всі довером б, всю твою турботу. вь Франці.

4. Допустовий: Студилом їх мислі й розумової рада, хоч (Олеся) і одмовила їх (отманка), що не хотіло всі на худобу, ба нас й сама, всі на відомість. „Ше, како, по тому, що буде відомий, коли не буде любов“, а проті одомі так в очей ривуть. (М. Понка).

Всі ці періоди певне сплякються з окремих речень, але своїм змістом всі вони об'єднуються, повторюючи одна образ.

Практичне застосування періодів найкращіше було в промовях, в театральній мові. Але в українському народному — рідше. Пастковими, омишими періодами, розбивають їх на окремі речення, хоч задесь і зв'язані між собою.

Наприклад: То як чиним зана діланим зана какар-бутати недимий какаль із води і какаде його на борот, то той какаль стоить на березі тумані і бездумний. Сонце зупинило з нього чоловічка давнього какуту й какало по нім какальсь, фосфоричні какади. Влімає той какаль жорганими блисками, відбитими від складу сонця, і какальними очима своима глядять на живу воду, і стурі, що не какаль босі

татар вода, як світанок між ніби. Глядаць із берега на воду,
як на утроченні місяця. — Отже Іван дивився на людей,
як той казав на воду. (В. Стороженко).

З цього уривка, що складається з окремих близьких
роботам речень, як видно, можна було б убудувати порів-
няльну періоду.

§ 111. СКОРОЧЕННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Коли складні речення, з одного боку, можна розшир-
вати слівно і словосполученнями аж до періоду повного,
випереджуючи складні образи, складні компліменти думок, то,
з другого боку, складні речення можна скорочувати так, де
можна обійтись без зайвої розлогістості й ту ж саму думку
висловити стисло, коротко.

Скорочення складних речень робимо з допомогою
дискримінації членів — дискримінація, предметника, пре-
диката, дискримінація.

1. Випереджуючим дискримінаційним скорочуються від-
повідні речення складні, якщо сполучне слово (як, який)
стоїть в називному або знахідному відмінку без предикатива
і якщо присудок підрядного речення є в попередньому або
опісляному часі.

Скорочення відбувається так, що сполучне слово (як,
який) разом з найменшим між (якщо, коли) при сполучному
слові що пропускається, а дієслово-присудок перетворюється
на дискримінацію. Причому, треба розрізняти дві форми
скорочення.

а) Якщо сполучне слово (як, який) стоїть у називному
відмінку, скорочення відбувається активним дискриміна-
ційним.

Наприклад: В одній вірності замітали пашоні квіток,
що тільки розділа. — В одній вірності замітали пашоні
квіток, тільки розділає. (М. Коцюбинський).

б) Якщо сполучне слово (як, який) стоїть у знахідному
відмінку, скорочення відбувається пасивним дискриміна-
ційним.

Наприклад: Учесь притіє книжку, що І подарував
учитель. — Учесь притіє книжку, подарував учитель.

2. Випереджуючим предметником скорочуються відповідні
означальні речення зі складним присудком-предметником.
Причому, сполучне слово і зв'язка пропускаються, а предмет-
ник утворюється з повного слова.

Наприклад Ринком ми сидим на траді, що була моєра від роси. — Ринком ми сидим на траді моєрід від роси.

3. Відокремленою прикладом скорочуються підрядні означальні, допускні і противні речення зі складеним присудком-іменником. Проти, сполучник або сполучне слово і зв'язки пропускаються, а присудковий іменник утворюється з означуваним словом.

Наприклад Андрій Волка, що є головним героєм твору Коцюбинського „Фала моргани“, зацікавлений на реальному тлі. — Андрій Волка, головний герой твору Коцюбинського „Фала моргани“, зацікавлений на реальному тлі.

4. Відокремленою дієприслівником скорочуються підрядні речення часові, противні, умовні і допускні. Проти, сполучник пропускається, відокремленого речення переноситься в головне речення, а присудок-дієслово перетворюється в дієприслівник.

Напр.: Коли я під ногами знайду хоч листочок, я до обраного притолублю. (Л. Українка). — Знайшовши під ногами хоч листочок, я до сараю його притолублю. Якимось чином власної роботи, підемо до театру. — Знаючиши власної роботу, підемо до театру. Хоч я знавлю вас, а все ж довірите своїм товаришам: вам же кожен. — Шануючи вас, а все ж довірите своїм товаришам: вам же кожен.

УВАГА. Скороченням дієприслівником можливо лише при умові, якщо в головній і підрядній реченні одне і те саме дієслово. Наприклад: Коли я йшов додому, я зустрів свого приятеля. — Ідучи додому, я зустрів свого приятеля. Але: Коли я йшов додому, до мене підійшов мій приятель. Тут скорочення не можливо (не можна сказати: Ідучи додому, до мене підійшов мій приятель), бо в головному і підрядному — різні дієслова, і очевидно, що який дієслів іще можна після скорочення.

§ 112. СКЛАДНО-ПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВО

З'єднання проміж речень в складно-підрядні може відбуватися і без сполучників або сполучних слів, з допомогою самої тієї ж інтонації. Зв'язкою відокремлює між реченнями, що пов'язані до складу складно-підрядного речення, такі:

1. Перше речення вказує час або умову тієї, що про неї говориться в другій реченні.

Наприклад: Закохавшись самозабитою — пішла туди тата. (Л. Українка). Вам страшно — толь ідіть з доріжки! (Л. Українка).

2. Сказане в першій реченні порівнюється з тим, про що говориться в другій реченні.

2. Якщо проза мови стоїть перед словами автора, то після неї ставиться кома і ряска. Але якщо проза мови має в собі питання або оклик, то замість коми ставиться знак запитання або знак оклику.

Наприклад: „Дяв'яко, обидале“, — каже мати. Ви були, Варваро, на вузлі? — поспитала пані Наталія її Козубинської. „Я Ганнусі не бачила!“ — співає матуся. (Г. Шевченко.)

3. Якщо проза мови розривається словами автора, то можливі три випадки:

а) Слова автора відділяються з обох боків комами і рясками, якщо на місці розриву не повинно бути крапка.

Наприклад: „Вам же здається, — обізнався дурішка, — що тепер море, як свій штах“, (С. Козубинський.)

б) Якщо на місці розриву повинна стояти крапка, то перед словами автора ставиться кома і ряска, а після слів автора — крапка і ряска. Друга частина розриву починається з великої літери.

Наприклад: „Невласивою, як слівці, — каже було, — Що дідькороботі, що робітничої працоті — як "очі". (А. Гоголь.)

в) Якщо на місці розриву крапка коми повинна бути за словами мови оклику або знака запитання, то перед словами автора ставиться ті ж знаки і ряска, а після слів автора — крапка і ряска.

Наприклад: „Дай жмені твій карді! — думала в такі години. — Ми всі будемо вірні нашому народові!“.

4. Проза мови, що передається у вигляді думок або діалогів осіб, виступає діалогом. Мова кожного співбесідника завжди починається з нового рядка; перед початком мови ставиться ряска.

Наприклад: — Прощай, мариш! Стеніла, він добрий чоловік, — він покосив очі.

— Та я у нього вкрай барана.

— Ну, так навідайсь до Дем'яна.

— Е, і Дем'яна я бачив: як тільки намертвув, він і загинув порохом.

— Біди ж, як тут каже Трохим!

— Трохим? Бачив віншав з нами з вами на війні він як вбитий!

— Наталю жі... Ну, а чи не прийде Клавді?

— Ох, братику, Того ж в його тілі!

— Так та, в бачу, усіх тут добре знаєш, — він покосив очі. (Г. Гайда.)

§ 115. ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ В НЕПРЯМУ

Пряму мову можна перетворити в непряму. Тоді вона набуде форми підрадного речення додаткового зі сполучником *що, щоб*. При перетворенні прямої мови в непряму змінюють такі речення:

1. Якщо пряма мова має реченнядиє присудка, то в непрякій мові буде підрадне речення додаткового зі сполучником *що*.

Наприклад: Каже син до батька: „Я поїду до великого міста на заробітки“. — Каже син до батька, що він поїде до великого міста на заробітки.

2. Якщо пряма мова має назисловне означення, то в непрякій мові буде підрадне речення додаткового зі сполучником *щоб*.

Наприклад: Сусід до себе взяв книжку кума: „Присидь лям, брате, на часок“. — Сусід до себе взяв книжку кума, щоб він присидів на часок.

3. Якщо пряма мова має назисловне означення, то в непрякій мові буде непряме називання (див. § 105).

Наприклад: „Почали волати сіно?“ — зацікавився Аркадій Петрович. (М. Волобухемей). — Аркадій Петрович зацікавився, чи почали волати сіно.

4. Якщо в прямій мові є особовий займенник, то в непрякій мові він змінюється в особі.

Наприклад: „До нас гости ідуть“. — повідомила служниця. — Служниця повідомила, що до нас гости ідуть.

НА ЗАКІНЧЕННЯ

Випускаючи в світ свою працю, на закінчення друку хоту сказати традиційними словами нашого Народу: „Слава тобі, Господи!“ Так, тепер з повним правом можу зізнатися й щиро подякувати Богові, що дав мені силу впертись з цим важким завданням, і добрим людям, що своєю відданістю працю допомогли мені здійснити даною надуманий план видання української праці.

Перше моє слово подяки в відданню моїй найближчій і постійній помічниці в науковій праці Вірі Коваленкій за тактичну допомогу в відносинах до друку рукопису в важких умовах життя на чужині.

Щиро дякую також Панові Проф. П. Олександрові за тісні стосунки плідно дружбувати зможу й за допомогу в читанні коректи.

Окрему подяку сказаво дружарським складачам за те, що проявили високу громадську свідомість і погодилися скласти цю працю в теперішніх умовах друку книжки.

Технічна свідомість книжки по всьому відповідала вимогам нормального друку через відсутність технічного верстала, з одного боку, і багатьох дружарських зміна, з другого боку. Тому сердечно прошу громадськість вибачити за деякі технічні дріби і ті дружарські помилки, що їх можна було б уникнути при нормальних умовах друку.

АВТОР.

ЗМІСТ

Стор.

ПЕРЕДМОВА	3
---------------------	---

ВСТУП

§ 1. Мова та її значення в житті народу	4
§ 2. Граматика, її значення та будів	5

ФОНЕТИКА

Звуки української мови

§ 3. Звуки та їх значення	5
§ 4. Поділ звуків на групи	6
§ 5. Поділ голосних звуків	6
§ 6. Поділ приголосних звуків	7
§ 7. Звуки і букви	7

Звукові зміни

§ 8. Чергування голосних звуків	9
1. Чергування о, а — і	9
2. Чергування о, а — и	10
3. Чергування е — о	10
4. Чергування і — я, у — в	11
5. Чергування нафінгалічних або сласотворчих	11
§ 9. Асиміляція голосних звуків	12
§ 10. Чергування приголосних звуків	13
1. Чергування г-ж-з, з-ч-ц, з-ш-с	13
2. Чергування д-дл (дл), з-ч, з-ш, с-ш	13
3. Чергування д, т — с	13
§ 11. Асиміляція приголосних звуків	14
§ 12. Міжслівні приголосних звуків	15
§ 13. Сполучення в групах приголосних звуків	16

МОРФОЛОГІЯ

Угруповання слів та їх будова

§ 14. Поділ слів на групи або частини мови	17
§ 15. Будова слів	19
1. Основа і закінчення	19
2. Корінь і афікс	19
3. Значення афіксів	20

	Стор.
§ 16. Складні слова	20
1. Складні іменник	21
2. Складні прикметник	22
3. Складні дієслово	22
4. Складні прислівник	22

І М Е Н Н И К

§ 17. Поділ іменників за значенням	23
§ 18. Поділ іменників за формою	24
1. Форми граматичного роду	24
2. Форми відмін	24
§ 19. Звідок іменників за числами й відмінками	25
1. Звідок за числами	25
2. Звідок за відмінками	25
§ 20. Парна відмінка	26
1. Поділ відмінки на групи	26
2. Зривки відмінкованості	27
1. Замикання до окремих відмінків	27
§ 21. Друга відмінка	28
1. Поділ відмінки на групи	28
2. Зривки відмінкованості	30
3. Замикання до окремих відмінків	31
§ 22. Третя відмінка	32
1. Зривки відмінкованості	32
2. Замикання до окремих відмінків	33
3. Відмінкованість слова „като”	33
§ 23. Четверта відмінка	33
1. Зривки відмінкованості	33
2. Замикання до окремих відмінків	37
§ 24. Відмінкованість іменників тілесні в мовленні	37

П Р И К М Е Т Н И К

§ 25. Поділ прикметників за значенням	38
1. Якісні й відносні прикметники	38
2. Висхіді ступені прикметників	39
§ 26. Поділ прикметників за формою	39
1. Повні й короткі прикметники	39
2. Поділ прикметників на відмінки	40
§ 27. Тверда відмінка прикметників	40
1. Прикметники твердої відмінки	40
2. Зривки відмінкованості	41
§ 28. М'яка відмінка прикметників	42
1. Прикметники м'якої відмінки	42
2. Зривки відмінкованості	42

	Стр.
3. Зразки відмінювання ірменів	43
§ 29. Завданнями до відмінювання ірменів	44

ЧИСЛІВНИК

§ 30. Поділ числівників за значенням	45
§ 31. Поділ числівників за формою	46
§ 32. Іменникова відмінна числівників	46
1. Зразки відмінювання	46
2. Завданнями до окремих відмінків	47
3. Завданнями до окремих числівників	47
§ 33. Прикметникова відмінна числівників	48

ЗАЙМЕННИК

§ 34. Поділ займенників за значенням	48
1. Поділ за частинною мовою	48
2. Поділ на іменні групи	49
§ 35. Поділ займенників за формою	50
§ 36. Іменникова відмінна займенників	50
§ 37. Прикметникова відмінна займенників	51
1. Поділ на групи	51
2. Зразки відмінювання	51
3. Завданнями до окремих відмінків	52
§ 38. Завданнями до відмінювання окремих займенників	53
§ 39. Творення невідмінюваних займенників	53

ДІЄСЛОВО

§ 40. Поділ дієслів за значенням	54
1. Підметові і предметові	54
2. Середові і незродові	54
3. Переслові і непереслові	55
4. Деективні і недеективні	55
5. Поповні і неповні	55
6. Дееприкметникові і дееприкметничі	56
§ 41. Поділ дієслів за формою	56
1. Особи, часи і числа	56
2. Способи дії	57
3. Деективи	57
§ 42. Перша дієвідміна	58
1. Дієслова першої дієвідмини	58
2. Зразки відмінювання	58
§ 43. Друга дієвідміна	59
1. Дієслова другої дієвідмини	59
2. Зразки відмінювання	60

	Стр.
§ 44. Трива дієслівна	61
1. Зростає дієслівна	61
§ 45. Завдання до дієслівної форми	62
1. Дієслівний спосіб	62
2. Називний спосіб	62
3. Умовний спосіб	63
§ 46. Творення дієслівних форм	64
1. Дві основні дієслівні	64
2. Інфінітив (дієслівник)	64
3. Минулий час	65
4. Давноминулий час	65
5. Майбутній час	66
6. Дієприслівники	66
7. Дієприслівники	69

ПРИСЛІВНИК

§ 47. Поділ прислівників за значенням	70
§ 48. Творення прислівників	70
1. Прислівникові способи	71
2. Прислівникові часи	71
3. Прислівникові міри	72

ПРИЙМЕННИК

§ 49. Творення прийменників	72
1. Прості прийменники	72
2. Складні прийменники	73

СПОЛУЧНИК

§ 50. Творення сполучників	73
1. Прості сполучники	73
2. Складні сполучники	74

ЧАСТКА

§ 51. Поділ часток за значенням	74
1. Частики дієслівні	74
2. Частики словотвірні	74

ВИГУК

§ 52. Поділ за значенням	75
--------------------------	----

СИНТАКСА

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО РЕЧЕННЯ

§ 53. Поняття про синтаксис	76
§ 54. Поняття про речення	76
§ 55. Части речення	77

	Стр.
56. Загальні відомості в реченні	78
57. Зв'язок однієї у реченні	78

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Просте неоповірене речення

58. Підмет	81
59. Присудок. Простий присудок	83
60. Складений присудок	84
61. Висловлення складеного присудка	85
62. Угодиження присудка з підметом	88

Просте повне речення

63. Загальні відомості	88
64. Додаток	89
65. Додаток до дієслова	90
66. Правий і неправий додаток	90
67. Додаток в істинних і хибних творках	93
68. Додаток до іменника	93
69. Додаток до прикметника	94
70. Додаток до прислівника	95
71. Означення	96
72. Означення угодиження	96
73. Означення неугодиження	97
74. Прикладка	99
75. Обставини	100

Типи простого речення

76. Загальні відомості	103
77. Повні і неповні речення	103
78. Двоскладні і відноскладні речення	104
79. Особові і безособові речення	105
80. Найпростіші-особові речення	107
81. Найпростіші речення	108

Речення в однорядних членах

82. Загальні відомості	109
83. Форми висловлення однорядних членів	110
84. Форми зв'язку однорядних членів	111
85. Однорядні і неоднорядні означення	113
86. Узагальнюючі слова при однорядних членах	114
87. Присудкові форми членів при однорядних членах	115

Слова, граматично не зв'язані в реченнях

88. Загальні відомості	116
89. Звертання	116

	Стор.
§ 90. Вставні слова і речення	117
§ 91. Вступ	119
§ 92. Слова так і ці	119
Відокремлені члени речення	
§ 93. Пояснює про відокремлення	119
§ 94. Відокремлені означення	120
§ 95. Відокремлені приклички	121
§ 96. Відокремлені обставини	123
Складні речення	
§ 97. Загальні відомості	124
Складно-сурядні речення	
§ 98. Складно-сурядні речення сполучникові	125
§ 99. Складно-сурядні речення безсполучникові	126
§ 100. Значення іпосюлів в складно-сурядних реченнях	126
Складно-підрядні речення	
§ 101. Складно-підрядні речення сполучникові	127
§ 102. Види підрядних речень	128
§ 103. Підрядні речення підметові	129
§ 104. Підрядні речення присудкові	129
§ 105. Підрядні речення додаткові	130
§ 106. Підрядні речення означальні	130
§ 107. Підрядні речення обставинні	131
§ 108. Складні речення з кількома підрядними	134
§ 109. Складні речення з сурядними й підрядними	135
§ 110. Період	135
§ 111. Скорочення складних речень	137
§ 112. Складно-підрядні речення безсполучникові	138
Пряма і непряма мова	
§ 113. Пояснює про пряму і непряму мову	139
§ 114. Мова прямої мови в реченні і розділові знаки при ній	139
§ 115. Перетворення прямої мови в непряму	141
На закінчення	142

Помилки друкарські помилки

Стор.	рядки	Надруковано:	Треба:
10	11	звуку	звуку
11	2	звуку	звуку
13	19	звуку	звуку
15	19	звуку	звуку
16	12	звуку	звуку
16	14	звуку	звуку
16	21	звуку	звуку
26	3	звуку	звуку
26	2	звуку	звуку
47	17	звуку	звуку
61	2	звуку	звуку
61	3	звуку	звуку
62	13	звуку	звуку
63	8	звуку	звуку
64	18	звуку	звуку
69	10	звуку	звуку
82	5	звуку	звуку
84	5	звуку	звуку
85	1	звуку	звуку
91	3	звуку	звуку
95	19	звуку	звуку
97	17	звуку	звуку
101	20	звуку	звуку
107	3	звуку	звуку
112	2	звуку	звуку
134	18	звуку	звуку

Інші книжки того ж автора:

Нариси з історії української мови. Львів, 1941.

Українська література півсвіта і православія. Мюнхен, 1946.

Як правильно будувати фразу? (фразий, мови, про).
Київ, 1946.

Чистота й правильність української літературної мови.
(Друкується).

Український літературний виголос. (Друкується).

Граматика і правильні вирази. Підручник для шкіл,
інститутів і самоосвіти. (Друкується).

Мастерство слова. Посібник для авторів, співаків, декла-
маторів, студентів драматичних студій, авторів-аматорів,
учителів та промовців. (Готується до друку).

Основи української літературної мови. Посібник для
студентів і вчителів. (Готується до друку).

Шкільна бібліотека:

Петро Овчаренко. Український правопис. Львів, 1946.

Юрій Шерех. Головні правила українського правопису. Ужгород, 1946.

Др. Ярослав Рудницький. Український правопис. Прага, 1942.

Проф. П. Ковалів. Український літературний правопис і правопис. Мюнхен, 1946.

Проф. П. Ковалів. Граматика української мови. Мюнхен, 1946.

Проф. П. Ковалів. Як правильно будувати фразу? Мюнхен, 1946.

Вибрані байки та притчі. Львів, 1946.

А. Українка. Поезія. (Вибрані твори). Регенсбург, 1946.

А. Гайда. Байки. (Вибрані твори). Регенсбург, 1946.

Михайло Коцюбинський. Інтересно. Львів, 1946.

Михайло Коцюбинський. Тіні забутих предків. Львів, 1946.

Іван Франко. Вибрані поезії. Львів, 1946.

Іван Франко. Вибрані оповідання. Львів, 1946.

Петро Паламар. Свідок Михайла Коцюбинського. Львів, 1946.

Іван Микитюк. Козаків син. Байки. Львів, 1946.

Іван Крип'якевич. Історія України. Т-во „Ворскла”. Мюнхен, 1946.

1100 15 100.